

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМЎЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

ТДУ 809.155.0:802.0
ТКБ 81.2(2точик)+81.2АНГ
А-98

Кафедраи забоншиносӣ
ва типологияи муқоисавӣ

Ашурмадов Қиматалӣ Машарифович

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ПЕШОЯНДҶОИ ИФОДАКУНАНДАИ
ЗАМОН ВА САМТУ ҲАРАКАТ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА
АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ «ЁДДОШТҶО»-И САДРИДДИН АЙНӢ)

10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ

Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои филологӣ,
профессор, Саидзода Ҳ. А.

ДУШАНБЕ - 2023

МУНДАРИЧА

№	Саҳ.
Муқаддима.....	3-12
I. БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	13-35
1.1. Мафҳуми пешоянд дар забоншиносӣ.....	13-18
1.2. Мавқеи пешояндҳо дар забони форсии бостон.....	19-20
1.3. Таркиби морфологии пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	20-22
1.4. Таснифи пешояндҳо дар забонҳои муқоисашаванда.....	23-35
II. БОБИ 2. ВИЖАГИҲОИ ТИПОЛОГИИ ПЕШОЯНДҲОИ ИФОДАИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	36-86
2.1. Пешояндҳои аслии содаи ифодакунандаи замони зуҳури амалу ҳодиса.....	36-39
2.2. Пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи муносибатҳои замон.....	39-41
2.3. Пешояндҳои номии ғайриизофии ифодакунандаи замони амалу ҳодисаи бавуқӯмада.....	41-47
2.4. Пешояндҳои номии ифодакунандаи муносибатҳои замонӣ.....	47-65
2.5. Пешояндҳои номии таркибии ифодакунандаи замону вақти аввал, мобайн ва охири амалу ҳодиса.....	65-70
2.6. Пешояндҳои номии таркибии ифодакунандаи замони то ба вуқӯмадани амалу ҳодиса.....	70-86
III. БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ПЕШОЯНДҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ САМТУ ҲАРАКАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	87-130
3.1. Пешояндҳои аслии содаи ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	88-91
3.2. Пешояндҳои аслии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда.....	91-91
3.3. Пешояндҳои номии изофии содаи ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	92-93
3.4. Пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои таҳқиқшаванда.....	93-123
3.5. Пешояндҳои номии изофии такрори ифодакунандаи самту ҳаракат.....	123-124
3.6. Хусусиятҳои фарқкунандаи бархе аз пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракати забонҳои муқоисашаванда.....	124-130
Хулоса.....	131-136
Феҳрасти адабиёт.....	137-158

МУҚАДДИМА

Забонҳо пайвандгари халқияту миллатҳо буда, пули бузурги равобити байнифарҳангӣ мебошанд. Маҳз ба василаи забон мо бо илму фарҳанг, ахлоқу асолати иҷтимоӣ, адабиёту санъат, расму русум, маданият ва шароити иҷтимоию иқтисодии мардумони гуногун ошно мешавем. Аз ин рӯ, омӯзиши забонҳои гуногун барои ҳар як фарди бофарҳанги ҷомеа зарур аст.

Низоми сарфиву нахвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар баробари умумиятҳои муайян фарқиятҳои қобили таҳқиқу омӯзиш ва нуктаҳои ҷолиби қисро низ доранд, ки ин масъала тавачҷуҳи муҳаққиқонро бештар ба худ ҷалб намудааст. Дар низоми грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешояндҳо ҳамчун воситаи муҳимми грамматикӣ дар ташаққули воҳидҳои гуногун ва конструкцияҳои мухталифи забон ба таври самаранок ширкат меварзанд. Нақши пешояндҳо, махсусан, дар сохтани ибораҳо ва таркибҳои гуногуни забонӣ, чи дар забони англисӣ ва чи дар забони тоҷикӣ назаррас ва муҳим аст ва ҳатто гуфтан мумкин аст, ки маҳз дар ин забонҳо бидуни пешояндҳо сохтани як қатор қолабҳои гуногуну таркибҳо, махсусан навъу намуди ҷудогонаи ибораҳо номумкин аст. Зикри ин нукта муҳим аст, ки нақши пешояндҳо, бавижа дар сохтани ибораҳои қолаби вобастагӣ басо муҳим арзёбӣ мешавад. Ҳатто пешояндҳои аслии забони тоҷикӣ ибораҳое месозанд, ки маъноҳои замон, сабаб, шарт, самту ҳаракат ва дигар маъноҳои гуногуни грамматикиро ифода карда метавонанд.

Маҳз барои ҳамин, баррасии вижагиҳои маъноиву грамматикии пешояндҳо, шарҳи грамматикии воситаҳои ёвари ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ дар асоси муқоиса бо забонҳои хеш, аз ҷумла бо забони англисӣ яке аз масъалаҳое аст, ки тайи чанд соли охир диққати муҳаққиқони тоҷикро ба худ ҷалб намудааст. Маъмулан, пешояндҳо қисмати муайяни воҳидҳои забонро ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ташкил дода, аз калимаҳои мустақилмаъно фарқи куллӣ доранд.

Пешояндҳо дар забони тоҷикӣ вазифаҳои хеле муҳимми грамматикиро ба ҷо меоваранд, ки равшан намудани ин ҷиҳати масъала на фақат дар грамматика, инчунин дар луғатҳо низ ҳамчун воҳидҳои лексикӣ зарур ва хатмӣ мебошад. Дар забоншиносии тоҷик дар хусуси пешояндҳо асару мақолаҳои зиёде ба таъб расидаанд, ки дар заминаи онҳо инъикос ёфтани хусусиятҳои грамматикӣ пешояндҳо маводи хеле фаровон ба назар мерасад. Ба замми мавҷуд будани маводи фаровон дар бораи пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқи хусусиятҳои грамматикӣ ин воҳидҳои муҳимми забон дар заминаи таҳқиқи муқоисавию типологии забонҳои гуногуннизоми ва гуногунсохт ба паҳлуҳои нокушудаи сохтори забон равшанӣ хоҳад андохт.

Мубраҷӣ ва зарурати мавзӯи таҳқиқоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки аҳамияти мавзӯ дар самти таҳқиқи пешояндҳои замон ва самту ҳаракат ба масъалаҳои басо таҳқиқталаб ва пурмуаммо далолат мекунад. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз замони пайдоиш ва ташаккули худ давраҳои гуногуни таърихро аз сар гузаронида, торафт ғанӣ ва муқаммал шуда, барои ба ҷо овардани эҳтиёҷоти ҷомеа ҳамчун воситаи асосӣ хизмат мекунанд. Диссертатсия ба таҳқиқи пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, дар он пешояндҳои ифодагари самту ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда, ҳам аз нигоҳи сохтор ва ҳам аз ҷиҳати маъно мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Роҷеъ ба ин мавзӯ дар забоншиносии муқоисавӣ қори таҳқиқотии муқаммале анҷом наёфтааст. Аҳамияти пажӯҳиши ин масъала иборат аз ин аст, ки дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба ин мавзӯ қори алоҳидаи таҳқиқотӣ анҷом наёфтааст. Бинобар ин, таҳлил ва таҳқиқи вижагиҳои муқоисаи пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар забоншиносӣ яке аз масъалаҳои мубраҷ ба шумор рафта, тавассути хусусиятҳои паҳлуҳои гуногуни қабатҳои грамматикӣ ин забонҳо ошкор хоҳанд гардид.

Дарачаи омӯзиши мавзуи таҳқиқот. Таҳқиқи проблемаи пешояндҳо дар забоншиносии муқоисавӣ, асосан аз нимаи дуюми садаи бист оғоз гардидааст. То ҳол оид ба масъалаи мазкур як қатор асару рисола ва мақолаҳо ба таъб расидаанд, ки то андозае ҳалли илмӣ баъзе паҳлуҳои онро дар бар мегиранд ва дар омӯзиши минбаъдаи масъалаҳои ҷудогонаи ин масоили муҳим ба сифати сарчашмаи илмӣ дорои арзиши баланд мебошанд.

Омӯзиши пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, хусусан барои забонҳои аналитикӣ, ки забонҳои зикршуда низ ба ин гурӯҳ мутааллиқанд, аҳамияти калон дорад.

Пешояндҳо чун мавзуи таҳқиқи сарфӣ бештар дар забоншиносии умумӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтаанд. Чунин муваффақиятҳои назаррасро дар омӯхтани ин мавзӯ, пеш аз ҳама, дар забоншиносии рус метавон мушоҳида намуд. Дар забоншиносии умумӣ масъалаҳои мубрами ҷиҳати сарфӣ пешояндҳоро ҳамачониба омӯхта, аз нигоҳи илмӣ асоснок бояд намуд. Аз ин рӯ, мо доир ба таърихи омӯхтани пешояндҳо ва масъалаҳои назариявии онҳо дар забоншиносии умумӣ ба таври махсус таваққуф нахоҳем кард. Вале баъзе паҳлуҳои ин масъала то ҳанӯз ҳалли пурраи илмӣ худро наёфтаанд ва ба таҳқиқи муфассалу мукамал ниёз доранд. Аз ин лиҳоз, дар забоншиносии муқоисавӣ ҳанӯз ҳам ба проблемаи пешояндҳо ҳамчун ҷисси ёридихандаи нутқ диққати зарурӣ медиҳанд, чунки маънои грамматикӣ пешояндҳо ва ифодагари самту ҳаракат будани онҳо дар забонҳои тоҷикиву англисӣ нисбат ба ҷумла ва калима кам таҳқиқ шуда, ҳоло ҳам мавриди баҳсу мунозираи забоншиносон қарор дорад.

Дар чанд даҳсолаи ахир забоншиносони тоҷик ба таҳқиқи пешояндҳои забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забонҳои мухталиф, нақши пешояндҳо дар ташаккули ибораҳои феълӣ ва монанди инҳо тавачҷуҳи бештар зоҳир мекунанд. Ба таъб расидани асару мақолаҳои сершумор доир ба ин мавзӯ далели ин андеша шуда метавонад.

Забоншиносии тоҷик, алалхусус дар нимаи аввали садаи ХХ хеле инкишоф ёфта буд. Тарзу усули таҳқиқ ва кашфи қонуниятҳои бисёр падидаҳои забонӣ, аз ҷумла ҳиссаҳои мухталифи нутқ мавриди таҳқиқи амиқи илмии пажӯҳишгарон гардид. Бархе аз забоншиносони тоҷик, амсоли Н. Масъумӣ, Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ, А. Мирзоев, Р. Фаффоров, М. Қосимова, Б. Камолиддинов, М. Норматов, Д. Саймиддинов, Д. Хочаев, Ҳ. Мачидов, О. Қосимов ва муаллифони китобҳои дарсии забони англисӣ барои мактабҳои миёна ва олӣ, дастуру васоити таълимӣ доир ба омӯзиши пешояндҳо ва вижагиҳои маъноиву сохтори онҳо дар пояи забони тоҷикӣ таълиф кардаанд. Онҳо ба дастовардҳои илмии замон, алалхусус, ба таълифоти забоншиносони рус В.В. Виноградов, Н.А. Шанский ва Л.В. Шерба ва дигар сарфшиносони маъруф така намуда, ин бахши забоншиносиро таҳқиқ намуда, хулосаҳои нави илмиву назариявӣ баровардаанд.

Дар асарҳои дастурии забони тоҷикӣ, аз рӯи қоида танҳо пешояндҳои аслии сода, ки ба гурӯҳи махсуси вожагони ёвар дохил карда мешаванд, мавриди таҳқиқ қарор мегиранд. Дар китоби дарсии рочез ба сарф, ки аз тарафи Б. Ниёзмухаммадов ва Ш. Ниёзӣ таълиф гардидааст, хусусиятҳои маъноии пешояндҳои содаи аслии *ба*, *аз*, *дар*, *то*, *барои* ва бо бозгӯкунандаи маъниҳои асосии аъзоҳои пайрави ҷумла қайд гардидаанд. Масалан, пешоянди *ба* дар пуркунандаи сӯйи, асосан барои таъйин кардани сӯйи (самту ҳаракат – А.Қ.) хизмат мекунад¹.

Дар давраҳои минбаъда гурӯҳбандии пешоянд ва таркиби сарфии онҳо аз лиҳози маъно ба гурӯҳҳои корбурдиву маъноӣ, ҳамчунин аз лиҳози таркиби сарфии пешояндҳо ба содаву таркибӣ ва навъу намудҳои дигар дастабандӣ карда шуданд ва бо ҳамин тартиб, тавсифи муфассали пешояндҳо дар асарҳои минбаъдаи муҳаққиқони тоҷик ба таври асоснок баён шудааст.

¹ Ниёзмухаммадов Б., Ниёзӣ Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Қисми 2. /Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1952. – 159 с.

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои ғавқ метавон ба хулоса омад, ки омӯзишу таҳқиқи мунтазами пешояндҳои забони тоҷикӣ аз нимаи дуюми садаи бистум сарчашма гирифтааст.

Омӯзишу таҳқиқи пешояндҳои тоҷикӣ дар аввали солҳои панҷоҳуми садаи гузашта аз тарафи Р.Л. Неменова сурат гирифта мавқеи пешояндҳоро дар забони адабии тоҷикӣ муфассал тавсиф кардааст.

Масъалаи таҳқиқи вазифаҳои нахвии пешояндҳо ва алоқаи онҳо бо ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ дар таълифоти Н. Бозидов (1960, 1982), М.Ф. Исматуллоев (1971) ва дигарон инъикос ёфтааст.

Пешояндҳои таркибии забони тоҷикӣ дар таҳқиқоти Р.Л. Неменова (1954, 1956), Смирнова (1958), Т.С. Улуғзода (1959), М.Б. Ҳусейнова (1969) мавриди таҳлилу баррасии амиқи илмӣ қарор гирифтаанд.

Дар забони англисӣ бошад, масъалаи таҳлилу баррасии пешоянд аз нимаи дуюми садаи XIX оғоз ёфта, ба номи забоншиносон Ҳ. Свит, Г. Марчанд, Ч. Чоунз ва дигарон алоқаманд аст.

Хусусиятҳои типологии омӯзишу таҳқиқи пешояндҳо дар муқоисаи забонҳои гуногунсохтор дар забоншиносии тоҷик аз солҳои 70-уми қарни гузашта оғоз ёфтааст.

Лозим ба ёдоварист, ки масъалаи омӯзишу таҳқиқи пешояндҳо тавачҷуҳи забоншиносони ватаниву хориҷиро қайҳо боз ба худ ҷалб кардааст. Дар бештари таълифоти забоншиносони рус (Аникина, 1975; Рейман, 1982; Барамчкова, 1990; Гонсалес, 1991) ҷанбаҳои қорбурдиву маъноии пешояндҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Масъалаи омӯзишу таҳқиқи муқоисавии пешояндҳои забонҳои гуногунсохтору гуногуннизом аз солҳои 60-уми садаи XX оғоз шуда, бо номи забоншиносон Терентев (1977), Преображенский (1981) ва Костромин (1992) алоқаманд аст.

Рочѐъ ба таҳлили муқоисавии пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқотҳои А. Камолова (1971), Г. Бурҳонова (2005) ва М.К. Мирзочонова (2009) бахшида шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо барномаҳои таълимӣ ва илмӣ, ки самтҳои филологиро фарогиранд, иртибот дорад. Инчунин, ба Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (аз 30 августи соли 2019 №438) алоқаи зич дорад.

Тавсифи умумии таҳқиқот:

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафу мақсади таҳқиқот, пеш аз ҳама, муайян ва муқаррар намудани хусусиятҳои сохториву маъноии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ мебошад. Маврид ба зикр аст, ки ҳар як ҳадаф ва мақсад ба худ як падидаи навро тавлид менамояд ва ин амалро мо дар диссертатсияи худ баён доштаем. Бар асоси маводи ҷамъовардаи худ, мо ба мақсадҳои ниҳони таҳқиқот то ҷойи имкон ноил шудем.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ба мақсаду ҳадафҳои худ ноил шудан ҳаллу фасли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шудаанд:

- нишон додани дараҷаи қорбасти пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар таркиби ҷумла;
- муайян намудани хусусиятҳои сохтории нақши пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат;
- муайян намудани хусусиятҳои маъноии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат;
- ошқор намудани хусусиятҳои монандиву тафовути пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат;
- муайян намудани вазифаҳои нахвии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат.

Методҳои таҳқиқот. Ба сифати усулҳои асосии таҳқиқот, асосан методи муқоисавӣ ва типологии таҳқиқот дар забоншиносӣ мавриди истифода қарор гирифта, инчунин, усулҳои таҳлили сохторӣ-семантикӣ барои мушаххас намудани пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар таркиби ҷумла истифода шудааст.

Объекти (маводи) таҳқиқот. Ба манзури таҳлилу баррасӣ ва муқоисаи пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракати забонҳои тоҷикиву англисӣ маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи англисии он мавриди истифода қарор дода шудааст.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Хусусиятҳои типологии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракати забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи англисии он мавзӯи баҳси диссертатсия ба шумор меравад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Бунёду асосҳои назариявӣ ва методологии диссертатсияро дастовардҳои забоншиносони маъруф Фердинанд де Соссюр, Бодуэн де Куртенэ, Л. В. Шерба, А. И. Смирнитский, В. В. Виноградов, В. С. Расторгуева, Л. Р. Зиндер, В. С. Соколова, Р. Якобсон, Н. М. Шанский, А. А. Уфимсева, Л. Елмслев, С. Д. Кацнелсон, Н. С. Валгина, И. Р. Галперин, Д. Т. Тоҷиев, М. Н. Қосимова, Ш. Рустамов, Д. Саймиддинов, Т. Хаскашев, Ҳ. Маҷидов, Д. Хочаев, С. Назарзода, Ш. Исмоилов, А. Ҳасанзода, Н. Офаридоев, С. Сулаймонов, А. Мамадназаров, М. Ҳ. Султон, О. Қосимов, З. Мухторов, С. Ҷоматов ва дигарон ташкил медиҳанд.

Маҷмуи усулу равишҳои мухталифи таҳқиқи дар диссертатсия истифодашуда ба вазифа ва муҳтавои он вобаста мебошад. Усулу равишҳои асосии таҳқиқро усулҳои муқоисавӣ-таърихӣ, сохторӣ, тасвирӣ, таҳлилий, конструктивӣ ташкил намуда, ҳамчунин дар раванди таҳқиқ равишҳои таҳлили компонентӣ, решаёбиву омӯрӣ низ мавриди истифода қарор дода шудааст.

Навгонии илмий таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар забоншиносии муқоисавӣ масъалаи хусусиятҳои типологии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракати забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи англисии он бори нахуст мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегирад. Дар баробари ин вижагиҳои низоми сохтор, шаклгирии онҳо ва таҳаввули маъноии гурӯҳи мавриди таҳқиқи пешояндҳо дар асоси муқоисаи маводи забонҳои тоҷикиву англисӣ, мушаххас намудани хусусиятҳои типологии онҳо як иқдоми тоза дар забоншиносии муосир буда, маҳаки навгонии илмий диссертатсияро нишон медиҳад. Ҳамзамон, ҷанбаи дигари навгонии таҳқиқоти мазкур ба масъалаҳои тасниф ва муқоисаи қолабҳои пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ марбут аст.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Дар низоми таҳқиқоти мазкур таҳлили мисолҳои ҷамъоваришуда ва нуктаҳои илмий осори таҳқиқӣ мушаххас карда шуд, ки пешоянд ҳамчун ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ дар таркиби ҷумла омада, ба он тобиши маъноӣ илова мекунад.

2. Муқоисаи маводи таҳлилии давраҳои гуногун ва забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо назардошти вижагиҳои грамматикӣ фарқкунанда нишон медиҳад, ки вазифаи нахвӣ пешояндҳо вобаста аз мавқеи ҷойгиршавиашон дар ҷумла муайян гардида, бо баъзе аз хусусиятҳои онҳо фарқ мекунад.

3. Таҳлил ва муқоисаи маводи мавриди таҳлилу таҳқиқ собит менамояд, ки аксарияти пешояндҳои ифодакунандаи замон ба вучуд омадани амалу ҳодисаро дар аввал, мобайн ва охир ишора мекунад.

4. Дар асоси муқоисаи тарзу тартиби истифода ва қорбурди пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуд, ки аксарияти пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракат ба падидаи сермаъноиву муродифшавӣ дучор мегарданд.

5. Вижагиҳои грамматикии забонҳои тоҷикиву англисӣ имкон медиҳанд, ки фарқият ва умумияти пешояндҳо дар ин забонҳо дақиқан муайян карда шуда, ҳамзамон собит карда шуд, ки бархе аз пешояндҳои ифодакунандаи замон, ҳаракат ва самт дар ҷумла мавқеи устувор надоранд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки тавассути таҳлили маводи муқоисавии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикиву англисӣ ва вижагиҳои сарфию наҳвӣ ва дараҷаи истифодаи онҳо дар забони адабии тоҷикӣ ва бо фарогирии маводи забони англисӣ иброи андеша намудан мумкин аст ва ҳулосаҳои илмӣ бадастомадаро дар таълифи китоби дарсии муқоисаи типологии забонҳо барои факултетҳои филология, тарҷумонӣ ва забонҳои Аврупову Осиё истифода кардан тақозои замон мебошад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Маводи диссертатсияи мазкурро дар дарсҳои назариявии муқаддимаи забоншиносӣ, забоншиносии умумӣ, муқоисаи типологии забонҳо, дар курсу семинарҳои махсус аз фанни муқоисаи забонҳо ва таърихи онҳо, таъсири забонҳо ба якдигар мавриди истифода қарор додан мумкин аст ва ҳамчунин ҳулосаҳои илмию амалии таҳқиқотро чун маводи тайёри забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода намудан мувофиқи мақсаду матлаб хоҳад буд. Маводи таҳқиқии диссертатсияи мазкур метавонад ҳангоми таҳияи мақолаҳои методӣ, дастурҳои таълимӣ ба таври самаранок истифода шаванд. Натиҷаҳои таҳқиқ ҳамчунин зимни таҳияи луғатҳои тафсириву дузабона ба ҳайси маводи арзишманд хизмат мекунад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Чун, таҳқиқот дар заминаи баррасии маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сурат гирифтааст, бинобар ин, диссертатсия ба шиносномаи илмӣ – ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии муҳаққиқ. Барои бори аввал муҳаққиқ тавонистааст, ки дар диссертатсияи мазкур ба таври илмӣ хусусиятҳои монандиву тафовути пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракатро бо истифода аз методҳо ва заминаи назарии забоншиносии муқоисавӣ мушаххас ва муқаррар намояд. Ҳамзамон, **саҳми шахсии муҳаққиқ** дар он зоҳир мегардад, ки мавзӯи мазкур яке аз аввалин пажӯҳишҳо дар забоншиносии тоҷик буда, муҳаққиқ бо нашри чанд мақола ва пажӯҳиши мазкур пешояндҳои ифодагари замон, самту ҳаракатро дар асоси маводи муқоисавии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба риштаи таҳқиқ кашида, дар асоси муқоисаву хулосабарориҳои мушаххас вижагиҳои сохторӣ, луғавию маъноӣ ва ҳамчунин этимологии ин гурӯҳи калимаҳоро ба таври мушаххас нишон додааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Муҳтавои асосии диссертатсия, ки дар конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва илмӣ-амалии анъанавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ пайваста манзур ва баррасӣ шудааст. Мундариҷа ва муҳтавои диссертатсия дар 7 мақола инъикос ёфтааст, ки феҳрасти онҳо дар охири фишурда оварда мешавад. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ баррасӣ ва муҳокима гардида, бо қарори №9/3 аз 10.06.2022 ба ҳимоя пешниҳод карда шуд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсияи илмӣ аз муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, феҳрасти адабиёту маъхазҳо ва замима иборат буда, ҳаҷми умумии он аз 157 саҳифаи ҷопи компютерӣ таркиб ёфтааст.

БОБИ I

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

1.1. Мафҳуми пешоянд дар забоншиносӣ

Пешояндҳо дар ҳарду забон ҳам, калимаҳои ёридиҳанда буда, бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои номии нутқ омада, алоқаҳои нахвӣи онҳоро бо дигар калимаҳо ифода менамоянд. Онҳо на танҳо алоқаи байни феълу ҳиссаҳои номии нутқ, балки муносибати байни ҳуди ҳиссаҳои номии низ ифода мекунад: *ду рӯз пеш аз ид, поре аз ҳар боре, чанд варақе аз дафтари хотира, якчанд сол муқаддам, ба сараш сарбанди фаранҷӣ, қаламу дафтар дар даст, гуфтугузӯрҳои нур аз шавқ, мулоқот бо донишҷӯён.*

Бояд тазакур дод, ки пешоянд дар забонҳои муқоисашванда алоқаи нахвиро вобаста ба маънои ибора ё ҷумла равшантар нишон медиҳад. Дар баъзе ибораҳо калимаҳо бо ду воситаи грамматикӣ алоқа пайдо мекунад.

Илова бар ин, пешояндҳо чун воситаҳои грамматикӣ, ки алоқаи байни калимаҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаро ифода мекунад, бар хилофи калимаҳои мустақилмаъно алоқаи синтаксисии дутарафаро ба амал меоваранд, яъне ҳуди пешоянд, ҳам ба калимаи асосӣ ва ҳам ба калимаи тобеъшаванда вобастагӣ дорад.

Мусаллам аст, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешаванд. Ин ду забон дар миқёси ҷаҳон барои муоширати халқу миллатҳои гуногун нақши муҳимро ба ҷо меоваранд. Забони тоҷикӣ ва забони англисӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ дохил шуда, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда доранд. Пешояндҳо дар забонҳои аналитикӣ воситаи муҳими грамматикӣи калимаҳо дар ибора ва ҷумла ба шумор мераванд. Вале омӯзиши чунин унсурҳои забонӣ аз муҳаққиқ масъулият ва дониши амикро талаб мекунад. Ҳамин гуна масъулиятро ба зимма гирифта, пеши худ мақсад

гузоштем, ки доир ба вазифа, мавқеъ, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи пешоянди дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ диссертатсияи худро омода намоем.

Гарчанде ҳиссаҳои ёрирасон дар забон маъноӣ луғавӣ надошта бошанд ҳам, вале дар алоқаманд намудани калима, ибора ва ҷумла хизмати бузургро адо мекунанд.

Пешояндҳо чи дар илми забоншиносии тоҷик ва чи дар забоншиносии англис аз ҷониби муҳаққиқони соҳа омӯхта, хусусиятҳои хоси онҳо, мавқеъ ва вазифаи грамматикӣ онҳо дар ҷумласозӣ муайян карда шудаанд.

Пешоянду пасоянд ва пайвандакҳо ба мисли калимаҳои дигар маъноӣ луғавӣ надоранд ва мафҳумҳои ашё, аломат, миқдор ва амалу ҳолатро ифода намекунанд, бинобар ин, дар илми сарфу наҳв онҳоро калимаҳои ёвар, ё бо таъбири дигар, воситаи грамматикӣ алоқа меноманд. Онҳо, зоҳиран, калимаю таркибҳои «назарногир» бошанд ҳам, дар забон ниҳоят серистеъмол ва аз ҳама муҳимтар, як рӯки муҳимми забон буда, бе онҳо ибораю ҷумла сохтан мумкин нест. Ҷумла, ки сохта нашуд, фикр ифода намеёбад ва байни одамон мубодилаи фикрӣ сурат намегирад, пас забон ҳам вучуд надорад.

Пешояндҳо дар солҳои 20-ум ва 30-юми садаи бист дар илми забоншиносии тоҷик мавриди омӯзиши махсус қарор гирифтаанд. Доир ба ин ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ як қатор асару мақолаҳо, рисолаҳои илмӣ таълиф гардидаанд, ки дар ин самт хизмати олимони Р.Л. Неменова «Предлоги в таджикском языке»; А. Мирзоев «Ибораҳои феълии замони дар забони ҳозираи тоҷик»; Н. Маъсумӣ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик»; М. Шакурӣ «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад»; Б. Камолиддинов «Сухан аз баҳри дигарон гӯянд»; «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик»; Х. Ҳусейнов, К. Шукурова «Луғати терминҳои забоншиносӣ» ва дигарон қалон аст.

Олими шинохта Р.Л. Неменова доир ба пешояндҳои забони тоҷикӣ асари илмие навишта, пешояндҳои забони тоҷикиро аз нуқтаи назари пайдоиш, сохти морфологӣ, вазифа, муносибати синонимӣ, таркиб, муносибатҳои маъноӣ таҳқиқ намудааст. Боби «пешоянду пасояндҳо» дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» низ ба қалами ҳамин муаллиф тааллуқ дорад. Ӯ менависад: «Пешоянду пасояндҳо калимаҳои ёридиҳанда мебошанд, ки бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои нутқ омада, муносибати синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳо ифода менамоянд. Онҳо дар ибора ва ҷумла муносибатҳои масоҳат, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаву монандӣ, объект ва ғайраро нишон медиҳанд».²

Забоншинос Б. Камолиддинов доир ба вазифаҳои хоси ҳиссаҳои ёридиҳанда, хусусан пасоянду пешоянд ва пайвандакҳо дар асараш «Сухан аз баҳри дигарон гӯянд» маълумоти мукамал дода, нуқсонҳои истеъмоли онҳоро дар забони матбуот зикр намудааст, ки аз рӯи он мавқеи истеъмоли баъзе пешояндҳо, муродифоти онҳоро ба хубӣ ҷудо кардан мумкин аст.

Пешояндҳо дар забоншиносии англисӣ низ аз тарафи таҳқиқгарон мавриди баррасии махсус қарор гирифтаанд. Дар бораи пешояндҳои забони англисӣ олимони Б.Н. Аксиненко, В.В. Виноградов, А. Мамадназаров дар асару мақолаҳои худ маълумоти саҳеҳ додаанд ва ин ҳиссаи ёридиҳандаро таҳқиқ кардаанд.

Масалан, Б.Н. Аксиненко доир ба вазифаи пешояндҳои забони англисӣ дар асараш «Пешояндҳои забони англисӣ» чунин овардааст: «Пешояндҳои забони англисӣ калимаҳое ба ҳисоб мераванд, ки на танҳо ба мавҷуд будани муносибатҳои маълум байни калимаҳои «мустақилмаъно», балки бо ёрии маъноҳои худ характеру мазмунро онро кушода ва муайян менамоянд».³

² Неменова, Р.Л. Предлоги в таджикском языке / Р.Л. Неменова. — Сталинобод, 1956. — С. 23.

³ Аксиненко Б.Н. Предлоги в английском языке / Б.Н. Аксиненко — М, 1957. — С. 37.

Дар мавзуи омузиши муқоисавии пешояндҳо мо танҳо як асарро бо номи «Первичные предлоги таджикского языка и их эквиваленты в английском языке», ки ба қалами А.Р. Камолова тааллуқ дорад, бештар ба асос гирифтаем.⁴

Ҳангоми омӯзиш ва баррасии мавзӯ ба асару мақолаҳои дар боло зикршуда таъя намуда, дар мавридҳои зарурӣ барои тақвияти андешаҳои худ иқтибосҳо овардем.

Чунон ки маълум аст, мақоми пешояндҳо дар забони англисӣ тоҷикӣ он қадар қалон бошад ҳам, вале нақши муҳимми он дар забон хеле назаррас аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки баъзан дар забони англисӣ бо пешояндҳои дучор омадан мумкин аст, ки фақат дар як забон буда, дар забони тоҷикӣ эквиваленти худро надорад, масалан пешоянди *of* – дар баъзе ҳолатҳо соҳибиятро нишон дода, дар ҳолати дигар бошад, ҳангоми тарҷума тамоман меафтад.

Чи дар забони англисӣ ва чи дар забони тоҷикӣ пешояндҳо ба сифати ифодакунандаи муносибати исм ё ҷонишин бо дигар калимаҳо дар ҷумла омада, дар забон нақши муҳимро мебозанд.

Ҳамин тариқ, вақте ки ифодаи муносибатҳои грамматикӣ аз системаи падежӣ ба системаи нави ҷумлабандӣ гузашт, пешояндҳо аҳамияти бештаре пайдо намуданд, ҳол он ки дар забонҳои мавриди пажӯҳиш пеш аз ин бештари пешояндҳо ба сифати аниқ намудани муносибатҳо, ки бо анҷомаҳои падежӣ меомаданд, қор фармуда мешуданд. Айни замон бошад, онҳо нақши нишондиҳандаи асосӣ байни исм ва дигар калима мебошанд. Оид ба нақши пешояндҳои забони англисӣ Б.Н. Аксиненко менависад: «Пешояндҳо дар забони англисӣ калимаҳои ба ҳисоб мераванд, ки на танҳо ба мавҷудии муносибатҳои маълум байни калимаҳои «мустақилмаъно», балки бо ёрии маъноҳои

⁴ Камолова А.Р. Первичные предлоги таджикского языка и их эквиваленты в английском языке / А.Р. Камолова: автореф. канд. дисс. – М., 1971. – С. 7.

худ характеру мазмуни онро кушода муайян менамоянд. Нақши пешояндро функцияи муайянкунандагӣ ҳеҷ вайрон намекунад, ки он маъноӣ кадом калима аз ҷиҳати грамматикӣ тобеи дигар калима буданро дорад. Нақши семантикии пешоянд дар хабаркунандаи ибораҳои алоҳида (ва бо воситаи он ба тамоми ҷумла меоянд) хеле калон аст».⁵

Дар забонҳои муқоисавӣ пешояндҳо аз калимаҳои мустақил пайдо шудаанд ва бинобар ин, маъноӣ баъзеи онҳо то ҳол ба маъноӣ аслияшон мувофиқат намекунанд. Дар ин ҷо ба андешаи В.В. Виноградов метавон розӣ шуд. Ба ақидаи ӯ пешояндҳо бо ибора омада, синтагмаи мустақил, мебошанд, ки мустақилияти маълумро пайдо намуда, баъд ба дигар аъзоҳои ҷумла пайваст мешаванд.⁶

Дар забони тоҷикӣ, чи тавре ки дар сарчашмаҳои илмӣ зикр шудааст, пешояндҳои аслий ва таркибҳои аз онҳо сохташуда дар алоқаи грамматикӣ ҷумла ва баёни фикр нақши муҳим мебозанд. Ин хусусияти пешояндҳо моро водор мекунад, ки ин воҳиди забониро дар муқоисаи ду забон – тоҷикӣ ва англисӣ дида бароем ва роҳу воситаҳои ифодаи онҳоро муайян созем. Ҳарчанд пешоянд дар ин забонҳо функцияи ҳиссаи мустақилии нутқро надорад, лекин дорои семантикаи лексикӣ мебошанд.

Чун ифодакунандаи алоқаи байни калимаҳо дар ҷумла баромад намуда, пешояндҳо худ аъзои ҷумла шуда наметавонанд. Маъноҳои лексикиро мо метавонем, дар пешояндҳое, ки дертар бо дигар аъзоҳои нутқ пайдо шудаанд, мушоҳида намоем.

Пешояндҳо аз маъноҳои луғавӣ тамоман маҳрум нестанд, аммо маъноӣ луғавӣ дар ҳамаи онҳо яқраи ҳувайдо намегардад, яъне баъзе пешояндҳо аз мафҳуми мустақилии луғавӣ умуман маҳрум буда, дар ҷумла танҳо ба сифати воҳиди ёвар корбурд мегарданд, баъзеашон чун

⁵ Аксиненко Б.Н. Предлоги в английском языке / Б.Н. Аксиненко — М, 1957. — С. 38.

⁶ Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочетания/ В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. — 1954. — №3. — С. 43 – 55.

форманти грамматикӣ ба назар мерасанд. Қисми дигари пешояндҳо баробари иҷро намудани вазифаи ёридиҳандагии худ моҳияти луғавии худро то андозае нигоҳ медоранд. Пешояндҳо дар таркиби ибораҳо омада ба онҳо тобиши иловагии маъноӣ мебахшанд ва ин алоқамандӣ бо маъноӣ асосии луғавӣ тавсеа меёбад. Ин тобишҳои маъноӣ, алалхусус, дар ҳолате ки пешояндҳо муносибатҳои грамматикӣ масоҳат, замон, объект, сабабу мақсад, монандӣ ва ғайраро ифода менамоянд, равшантар зоҳир мегарданд.

Аз нуқтаи назари пайдоишашон пешояндҳо ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: пешояндҳои аслиӣ, ки пайдоиши онҳо ба давраи қадими инкишофи забонамон мансуб аст ва пешояндҳои номӣ, ки дертар ба вучуд омада, дар марҳилаи миёнаи тараққиёти забон тақомул ёфтаанд. Дар чараёни дуру дарози тараққиёти таърихӣ забони тоҷикӣ системаи пешояндҳо ба тағйироти ҷиддӣ дучор шудааст. Ин тағйирот, аввалан, аз тақсимои муайяни вазифа ва маъноҳои пешояндҳои аслиӣ, сониян, аз васеъ шудани доираи пешоянду пасояндҳо аз ҳисоби калимаҳои мустақилмаъно иборат аст.

1.2. Мавқеи пешояндҳо дар забони форсии бостон

Забони форсии қадим аз рӯи хусусияти сохти грамматикӣ худ забони флективӣ ҳисоб мешуд, яъне системаи ҳиссаҳои исмии он дорои категорияҳои ҷинсият, шумораю падеж ва шаклҳои гуногуни ифодакунандаи он категорияҳо буда, бо сохти асосҳои феъл алоқаманд буд. Пешояндҳо дар марҳилаи қадимии забони тоҷикӣ якҷоя бо шаклҳои падежӣ ҳиссаҳои номии нутқ истифода мешуданд ва дар айни ҳол моҳияту вазифаи онҳо дар он давра бо мафҳуми моҳияти падежҳо мувофиқат менамуданд. Вале дар давраи миёнаи инкишофи забони тоҷикӣ низоми падежӣ-флективӣ ва категорияи ҷинсият аз байн меравад. Шаклҳои флективӣ тадриҷан ба шаклҳои тарзи аналитикӣ иваз мешаванд. Ин ҳодиса боиси васеъ шудани маъноӣ пешоянду пасояндҳо ва моҳияти грамматикӣ қисме аз онҳо мегардад. Дар ҳамин давра низ

асоси системаи пешояндҳои номӣ барпо мегардад, ки он дар давраи классикӣ боз ҳам инкишоф ёфта, дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҳар чихат мукамал ва бой мегардад.

Маврид ба таъкид аст, ки баромади пешояндҳои забони ҳозираи тоҷикии аз бо-«**hačā**»-и забони форсӣ-тоҷикии қадим, пешоянди **ба**, бо-«**patiy**», пешоянди «**бар**» бо «**upariy**», пешоянди «**дар**» бо «**antar**», пешоянди «**бо**» бо «**abāg**» ё «**apāk**» ва пешоянди «**то**» бо «**yata**» алоқа доранд. Онҳо вазифаҳои мухталифи грамматикӣ дошта, дар шаклгирии пуркунандаҳо, хелҳои гуногуни ҳол ёрӣ расонида, вазифаҳои нахвӣ хиссаҳои мустақили нутқро дар ҷумла муайян ва аниқ менамоянд.

Пешояндҳои аслии сода дар давраи бостони таърихи забон шаклҳои *haca, patiy, upariy, abay, antar, yata*-ро доро буда, вазифаҳои мухталифи грамматикиро ба сомон мерасондаанд. Ин навъи пешояндҳо дар шаклгирии аъзоҳои пайрави ҷумла, амсоли пуркунандаву муайянкунанда, хелҳои гуногуни ҳол ёрӣ расонида, вазифаҳои нахвӣ хиссаҳои мустақили нутқро (хиссаҳои номии нутқ; масдар, сифати феълӣ) дар ҷумла муайян ва мушаххас менамоянд.

Яке аз он пешояндҳое, ки дар забони форсии бостон мустаъмал буд, ин пешоянди аслии содаи «то» ба шумор рафта, ба маънои «самту ҳаракат» ишора мекунад: то Сарандеб, то бомдод, то Марв.

Ҳамчунин пешоянди «ба» дар ҷумлаҳое, ки дар зер зикрашон хоҳем намуд, маънои «самту ҳаракат ба сӯи ин ё он макон»-ро ифода мекунад: ба назди шоҳ, ба лаби дарё, ба рӯзгори пешин.

Гурӯҳи дигари пешояндҳои номии таркибии изофӣ, ки бо исмҳои ифодакунандаи замону самт ва ҳаракат ба воситаи пешояндҳои аслиӣ ва бандаки изофӣ сохта мешаванд, инҳо ба шумор мераванд: ба канори, ба наздики, то зери, ба андаруни, ба ғори, аз паси, аз сӯи ва монанди инҳо. Дар давраи бостон низ пешояндҳо қодир ба он буданд, ки баъзан вазифаи якдигарро иваз кунанд. Масалан, пешоянди «бо» ба вазифаи пешоянди «ба» бо маънои «самту ҳаракат ба ҷое» мустаъмал мегардад. Илова бар

ин, пешоянди «бо» бо маънои «ҳаракат ба суйи» ба вазифаи пешоянди «ба назди» меояд.

Дар баъзе ҳолатҳо пешоянди «ба» бо маънои «ҳаракат аз тарафе» ба вазифаи пешояндҳои «ба воситаи», «аз тарафи» низ қорбурд мегардад.

Бо ҳамин тартиб, пешояндҳое, ки хусусиятҳои муҳимми онҳо зикр гардид, дар қисматҳои махсуси диссертатсияи мазкур мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешавад.

1.3. Таркиби морфологии пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози таркиби сарфишон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1) пешояндҳои аслии сода: *аз, ба, бар, бо, дар, то, бе, ҷуз; to, from, with, by, in, on, out, at, of*;: Бинобар ин, дар он даври пеш **аз** он деҳа маданиятноктар ва серхату саводноктар ҷое набуд [7]⁷; *My maternal grandfather and uncles were **from** this village* [3].

2) пешояндҳои аслии таркибӣ: *то ба, ҷуз аз, ба ҷуз; up to*: Дар ҳамин вақт шамол хеста, ҳаво вайрон шудан гирифт, **то ба** лаби рӯд омадани мо вазиши бод шиддат карда ... [36]; *We assumed that Father was going to reprimand him for putting me **up to** it* [12];

3) пешояндҳои номии изофии сода: *пешӣ, назди, рӯйӣ, болоӣ, пасӣ*: Баъд аз фурсате тағоиям – Қурбонниёз аз хона баромада, ба пешӣ мо омада, ба ман таклиф кард [20]; Ман рост истода, фикр мекардам, ки ба **назди** кадом гурӯҳ рафта нишинам [267]; Аммо баъд аз ду-се сол бобоям дидааст, ки ҳавлӣ ва **рӯйӣ** даричае, ки дар Соктаре дошт ... [12]; Аммо касе хабар овард, ки онҳо дар рӯйӣ дарича бар **болоӣ** дарахти зардолу баромада, пинҳон шудаанд [19].

Бояд қайд кард, ки ин навъи пешояндҳо дар забони англисӣ дар шакли сода истмеъмол мегарданд: *near, over, above: Put your mouth **near** the edge of the jug and blow steadily* [32] *This pleasant vista is augmented by*

⁷ Минбаъд саҳифаи китоби мавриди таҳқиқ (Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 саҳ.) бо ҳамин тартиб оварда мешавад.

fields of sesame, peas, vetch, musk melons, watermelons and, **above** all, rice [111]; ... straw had been strewn **over** the floor against the damp, and on top of this reed mats had been laid, and ... [113].

4) пешояндҳои номии изофии таркибӣ: ба пеши, аз пеши, дар назди аз рӯи, дар бораи, аз ғайри, in front of: Падарам ба қатори дигарон ба хона надаромада, **ба пеши** мо омада, ба лаби суфа нишаста ... [20]; Ман рост ба лаби рӯд рафтам, ки дарахтҳои канори вай **аз пеши** ҳавлии мо намуда меистод [34]; Ба болои ин, ман **дар назди** ӯ як фиребгари бевиҷдон шуда мемондам [442]; Ӯ боре ба мо **дар бораи** як یتими доно ва бойи фиребгари нодон ҳикояте кард, ки ҳанӯз аз ёдам набаромадааст [48]; Once the boy had calmed down, his father sat him **in front of** him and began as follows ... [123].

Чи тавре ки дар боло зикраш рафт, на дар ҳама ҳолат гунаи англисии пешояндҳои номии изофии таркибӣ, дар он шакле ки дар забони тоҷикӣ меоянд, корбурд мегарданд. Бархе аз онҳо ё дар шакли сода ва ё мураккаб меоянд: near, nearby: Until then I had never gone near the cave out of fear of the dragon [32]; Qarabek forced the inhabitants, unpaid, to fill it in with earth dug from a nearby hill ... [102].

5) пешояндҳои номии изофии такрор: лаб-лаби; пеш-пеши, рӯ-рӯи: Мо лаб-лаби чӯй ҳамроҳи об оҳиста-оҳиста мерафтем, падарам ба тағоиям гуфт ... [95]. Бачагони дигар бошанд, пеш-пеши нақорачиҳо давида, ба умеди тӯйхонаи дигар мерафтанд ... [18].

Маврид ба таъкид аст, ин намуди пешояндҳо дар шакли таркибӣ дар забони англисӣ мавҷуд набуда, чун пешоянди сода намудор мегарданд: along: But instead of heading back toward the village, my father turned upstream, **along** the canal that was utterly choked with sand [20].

6) пешояндҳои номии ғайриизофӣ: пеш аз, баъд аз, пас аз, ғайр аз, берун аз, назар ба, нисбат ба, доир ба, роҷеъ ба, ба ғайр аз: Ман рӯзи дигар, **пеш аз** баромадани офтоб ба пеши он гулбуттаҳо рафтам, ки барои Ҳабиба гул чинам [104]; Онҳо **баъд аз** якчанд рӯзи дамгирӣ

монанди ҳарсола, ба пеши хатиб дарс сар карданд [106]; **Пас аз** он як химчаи хушки дарахти тутро ёфта оварда, дар як сари вай як парраи чорчилликшакл баровард [73]; – Бисёр хуб, – гӯён ӯ моро дар охири хамин китъа, **берун аз** растаҳои бӯрёпеч, ба зери деворе бурд [137].

Як нукта қобил ба ёдоварист, ки пешояндҳои номии ғайриизофӣ қобилияти дар аввал ва мобайни ҷумла омаданро доранд: **Назар ба** қавли маддох, Хоча Дарвеш одами қашшоқ будааст [139]; Дарди чобачокунӣ **нисбат ба** дарди азҷобароӣ чанд дараҷа зиёдтар буд [165].

Ин навъи пешояндҳо дар забони англисӣ дар шакли сода, сохта ва мураккаб меоянд: after, about, besides: After she had been told all about my father's progress through the devastation, my mother said ... [21]; Before I tell about life in Sektare I should first describe the house we had in that village [21].

1.4. Таснифи пешояндҳо дар забонҳои муқоисашаванда

Пешояндҳои забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари пайдоишашон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: пешояндҳои аслий, ки пайдоиши онҳо ба давраи қадими инкишофи забон тааллуқ дорад ва пешояндҳои номӣ, ки дертар ба вучуд омада, дар марҳилаҳои миёнаи тараққиёти забон тақомул ёфтаанд ва дар айни ҳол ба таври васеъ дар истеъмоланд.

1) Пешояндҳои аслий. Пешояндҳои аслии сода аз пешояндҳои номӣ тафовут доранд. Пешояндҳои аслий фақат дар аввали ибора ва таркибҳо омада, ба калимаи минбаъда бе ягон нишонаи морфологӣ муносибат пайдо мекунанд, аммо пешояндҳои номии сода, таркибӣ ва пешояндҳои такрор бо калима ба воситаи бандҳои изофӣ алоқаманд мешаванд. Ба гурӯҳи пешояндҳои аслии сода пешояндҳои қадимтарин дохил мешаванд, ки аз ҷиҳати пайдоиш дар забони ҳозира бо ягон ҳиссаи дигари нутқ алоқамандӣ надоранд. Ҳамчунин, пешояндҳои зикршуда аз маъноӣ луғавӣ маҳрум буда, дорои маъноӣ грамматикӣанд. Аммо маъноӣ луғавӣ дар ҳамаи онҳо як хел зоҳир намешавад: баъзе пешояндҳо аз мафҳуми мустақили луғавӣ умуман маҳрум буда, фақат вазифаҳои

ёридрихандагиро адо менамоянд, баъзеяшон чун формати грамматикӣ ба назар мерасанд. Қисми дигари пешояндҳо баробари вазифаи ёридрихандагӣ моҳияти луғавии худро ба андозае нигоҳ медоранд. Ба таркибу ибораҳо тобиши иловагӣ бахшида, бо маънои асосии луғавии онҳо алоқаманд мебошанд. Ин тобишҳои маъноӣ, махсусан, дар ҳолате ки пешояндҳо муносибатҳои грамматикӣ масоҳат, замон, объект, сабабу мақсад, монандиро ифода менамоянд, равшантар зоҳир мегарданд.

Яке аз аломатҳои асосии тағйироти тадриҷӣ ё таҳаввули пешояндҳои аслий аз давраи қадим то имрӯз васеъ шудан ва пайдо гардидани маъноҳои нави онҳо мебошад. Дар баробари васеъ шудани доираи маънои пешояндҳои аслий, боз як ҳодисаи характерноки таҳаввули онҳо ба назар мерасад: дар баъзе пешояндҳои аслий хусусияти истеъмол шудани онҳо ба таври умумӣ барҳам меҳӯрад, яъне маҳдуд шудани доираи маъно мушоҳида мегардад.

Дар чараёни дуру дарози тараққиёти таърихӣ забони тоҷикӣ сохтори пешояндҳо ба тағйироти ҷиддӣ дучор гардидааст. Ин тағйирот, аввалан, аз тақсимои муайяни вазифа ва маъноҳои пешояндҳои аслий, сониян, аз тадриҷан васеъ шудани доираи пешояндҳо аз ҳисоби калимаҳои мустақилмаъно иборат аст. Яке аз аломатҳои асосии пешояндҳои аслий аз давраи қадим то имрӯз васеъ шудан ва пайдо намудани маъноҳои нави онҳо мебошад. Пешояндҳо дар марҳилаи қадимии забони форсӣ тоҷикӣ якҷоя бо шаклҳои падежӣ ҳиссаҳои номии нутқ истифода мешуданд ва дар айни ҳол, моҳияту вазифаи онҳо дар он давра бо мафҳуми моҳияти падежҳо мувофиқат менамуданд. Вале дар давраи миёнаи инкишофи забони тоҷикӣ системаи падежӣ-флективӣ ва категорияи ҷинсият аз байн рафта, шаклҳои флективӣ тадриҷан ба шаклҳои тарзи аналитикӣ иваз мешаванд. Ин ҳодиса боиси васеъ шудани маънои пешояндҳо ва моҳияти грамматикӣ қисме аз онҳо мегардад. Дар ҳамаи давра, низ асоси системаи пешояндҳои номӣ барпо мегардад, ки

он дар давраи классикӣ боз ҳам инкишоф ёфта, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз ҳар ҷиҳат мукамал ва бой мегардад. Тавре зикраш рафт, пешояндҳо дар забони форсии қадим, бо истисноии чанд маврид, бо пешояндҳои забони авестой шабоҳат ва мутобиқат доранд. Пешояндҳо бо падежҳои гуногун истифода шуда, дар ташхиси маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ падежҳо воситаи муҳим ба шумор мераванд.

Пешояндҳои аслии забони тоҷикӣ дар ҷараёни тараққиёти дурударози таърихӣ худ – аз давраи қадим то замонҳои маъноҳои асосии худро маҳфуз доштаанд. Чунончи, пешоянди «аз» ҳанӯз ҳам ба сарчашмаи амал далолат менамояд, пешоянди «ба» сӯйро нишон медиҳад ва ғайра.

Дар асоси ин навиштаҳо маълум мегардад, ки дар забонҳои муқоисашаванда унсурҳои гуногуни забон, аз ҷумла пешояндҳои мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Пешояндҳои асли аз маъноҳои луғавӣ ғориғанд. Онҳо дорои маъноҳои грамматикӣ мебошанд. Аз ин нуқтаи назар, аксари пешояндҳои аслии сермаъноянд. Чунончи, пешояндҳои «аз, бо, ба, дар» ва муодили англисии он «**from, with, in, to, into**» баробари муносибатҳои масоҳату замон, муносибатҳои объектӣ, сабаб, мақсад ва ғайраро ифода мекунанд: Бештарини заминҳои милки ин деҳа **аз** миракониҳо **дар** дасти ду хонавода буд, ... [7]; Бинобар ин, **дар** он даври пеш, **аз** он деҳа маданиятноктар ва серхату саводноктар ҷое набуд [8]; Идораи руҳонии ин деҳа **ба** дасти мутаваллиҳо буд, ки онҳо ... [8]; You, on the other hand, came **from** a poor family and spent your childhood in hardship, but you had obvious talent [4]; Here, behind the barn and stable, were two wooden buildings facing each other, each **with** four doors, two to the north and two to the south [4]; The front of this alcove and the south face of the guestroom were shaded in summer by the apricot trees **in** the orchard [5]; Between these buildings lay the inner yard: the remaining doors opened **into** this yard, which was shaded by two large apricot trees [5]. Чи тавре ки аз ҷумлаҳои зикршуда

аён гардид, дар харду забон ҳам пешояндҳои фавқуззикр муносибатҳои масоҳату замон ва сабабу мақсадро ифода менамоянд.

Таъкидаш бачост, ки пешояндҳои «**be, to-without, till**» дар муқоиса бо дигар пешояндҳо аз ҷиҳати маъно нисбатан маҳдуд мебошанд: Аммо дидам, ки падар ва модарам пир шудаанд ва баъд аз ин, **be** ёрии ман зиндагониашон душвор аст ... [13]; Дар поёни суфаи меҳмонхона **to** собот як чуқурӣ буд, ки вайро тафдон меномиданд, ... [15]; Come, the sunray can't play **without** the drum, so I picked up my sticks and started playing my drum again [8]; They rode **till** they reached a faraway land, where they lived happily ever after ... [28].

Ҳамин тариқ, он пешояндҳое, ки дар боло зикрашон рафт, дар ҷумла бо маънои аслии хеш истифода гардиданд. Дигар тобишҳои маъно дар асоси маънои аслии инкишоф ёфтаанд. Тобишҳои иловагӣ ба маънои луғавии калима бо пешоянд омада, ба феъли ҷумла вобастагӣ доранд. Аз нигоҳи миқдор пешояндҳои аслии забонҳои таҳқиқшаванда он қадар сершумор нестанд.

Пешояндҳои номӣ. Пешояндҳои номӣ аслан калимаҳои мустақилмаъно ба шумор рафта, тавассути маънои луғавии худ муносибатҳои нахвӣ байни аъзоҳои ҷумларо аниқтар ва пурратар менамоянд: мисли калимаҳои мустақилмаъно пасванди ҷамъбандӣ, бандакҷонишин ва баъзе унсурҳои грамматикиро қабул мекунанд; бо калимаи тобеъшаванда ба воситаи изофа пайваст шуда, як воҳиди яклухти луғавию грамматикиро созмон медиҳанд. Пешояндҳои номии забони тоҷикӣ дар системаи калимаҳои ёридиҳанда бо хосияти лексикӣ грамматикӣ худ мавқеи махсус доранд. Муқаррар намудани меъёр ва шароити ба пешояндҳои номӣ гузаштани калимаҳои мустақилмаъно, ки аз ҳодисаҳои бисёр маъмули забони тоҷикӣ, аз ҷумлаи масъалаҳои душвори забони тоҷикӣ мебошад. Моҳияти асосии ташаккули пешояндҳои номӣ бо он муқаррар карда мешавад, ки калимаҳои номӣ нишонаҳои асосии худро гум карда, маънои нав – маънои релятивӣ

пайдо намуда, ба гурӯҳи калимаҳои ёридиҳанда мегузаранд. Дар забони ҳозираи тоҷикӣ шарту сабабҳои ташаккули пешояндҳои номӣ бо чандин омили грамматикӣ ва лексикӣ муқаррар карда мешавад: 1. Қисме аз калимаҳои номӣ аввал ба маънои зарф истифода шуда, баъдан тадричан ба гурӯҳи пешояндҳо гузаштаанд; 2. Сермаъноӣ ва маъноӣ аслию маҷозии калима низ имконият медиҳад, ки вай ба маънои умумӣ ва абстракт истифода шавад. Маъноӣ умумӣ ва мафҳумӣ калима барои пайдо гардидани пешоянди номӣ низ ёрӣ мерасонад. Масалан, калимаи «**рӯӣ**» дар вақти бо пешояндҳои аслии истифода шуданаш, танҳо барои ифодаи муносибати нахвӣ ибора хизмат мекунад: *ӯ* бар рӯӣ як суфаи хамвор, ки дар гӯшаи чанубу шарқӣ боми мадраса бар болои боми хучраи худ сохта будааст, қолинча паҳн карда нишаста буд [298]. Дар ин маврид **рӯӣ** маъноӣ ашъӣи худро гум карда, маъноӣ асосии пешоянди аслии **ба** ва маъноӣ умумии ибораро мушаххас ва равшану возеҳ мегардонад.

Ҳамин тариқ, пешоянди таркибии номии «аз **рӯӣ**» ва шаклҳои дигари он, ки муносибатҳои ҳархелаи нахвиرو ифода мекунанд, алоқаи худро аз калимае, ки аз он ба вучуд омадааст, пурра накардааст; 3. Ҷараёни истеъмоли калимаҳои мустақилмаъно ба вазифаи калимаҳои ёридиҳанда дар забони тоҷикӣ боз аз он ҷиҳат дар инкишоф аст, ки адади пешояндҳои аслии талаботи рӯзафзуни забон ва пайдоиши муносибатҳои нави грамматикиро қонеъ карда наметавонад. Пешояндҳои номӣ аз қисматҳои муҳим ва таркибии системаи пешоянду пасояндҳо ба шумор мераванд. Онҳо бо сохти грамматикӣ забон ва бо луғати забон саҳт алоқаманданд. Як қатор пешояндҳои номӣ дар натиҷаи дар онҳо тадричан ҷамъ шудани маъноӣ релятивӣ ба вучуд омадаанд: **рӯӣ замин, даруни хона, болои бом; on the pot, onto the roof, into the kitchen: ...** рег монанди борон борида, дар андак фурсат рӯӣи заминро регфарш кард ... [38]; Мо дари яктабақаро, ки ба даромадгоҳи дарвоза наздик буд, кушода ба даруни хона даромадем [30]; ... ва худам

бо писарҳо болои бом баромада, монанди ... [43]; The mullah cooked the pigeon, put the lid on the pot, and went to fetch his friend [28]; Only then would Khaibar contentedly climb onto the roof of my father's millwheel shop, which was strewn with straw, and settle down to sleep [34]; One day he came into the kitchen and sniffed at a tray that was there [34].

Ба қатори пешояндҳои номии ҳар ду забон ҳам бештар исмҳо ва зарфҳои дорой мафҳуми масоҳат ва замон дохил мешаванд: *back, боло-ur, баъд- after, байн- middle, берун-outside, дарун-inside, neu-in front of, тараф-side, таг- under, гурд- around, назд- near, қариб-near, зер-under, миён-between, наҳлу-side, бар-side, нушт-back*: ... дарҳол ба дарахт печида боло баромад, аввал акаамро ва **баъд** аз он, Эргаширо аз шохҳо чудо карда, ба поён овозон кард ... [19];. Ман дар он вақт дар **байни** ин ду ҳаракат як монандии пурраро дидам [79];. Ман дар ҳавлии берун дар **пеши** саисхона ба девори вай пушт дода, сари ду по нишаста мондам [113];. Лекин дар он ҷо дар **даруни** ҷӯй як ҷоҳи хандақмонанди дарозшакл канда буданд [126];. he had to lift his eyebrows out of the way with the **back** of his hand [34];. When he moved the plunger **up** and down [37];. Usto Amak reached the **middle** of the yard and sat down a moment to catch his breath, ... [38]; When he goes to Bukhara, he'll stand in the crowd **outside** the palace on Friday ... [45].

Пешояндҳои номии изофӣ ба ду гурӯҳи асосӣ чудо мешаванд: а) пешояндҳои номии содаи изофӣ; б) пешояндҳои номии таркибии изофӣ.

Бинобар он ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин ду гурӯҳ баробар истеъмол мешаванд, ҳардуро якҷоя муоина кардан мумкин аст. Дар пешояндҳои таркибӣ маъноӣ грамматикӣ пешоянди аслий бо маъноӣ луғавӣ пешоянди номӣ зич вобаста мебошад, пешоянди номӣ маъноӣ пешоянди аслиро аниқтар ва пурратар менамояд. Аз тарафи дигар, пешояндҳои аслий маъноӣ ҷузъи номии пешоянди таркибиро равшану муайян мекунад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бештар пешояндҳои номии таркибӣ истеъмол мешаванд.

Таркибҳои навъи **гирду пеш** – **in front of** (дар гирду пеши) **рӯ ба рӯ-face to face** (ба рӯ ба рӯи, дар рӯ ба рӯи), **гирду канор-around** (дар гирду канори) низ як қисми пешояндҳои номии таркибӣ мебошанд. Ба маънои пешояндҳои номӣ кор фармудани онҳо ва бо семантикаи феъл ва калимае, ки ҳамроҳи пешоянд омадааст, инчунин бо маънои луғавии худ пешоянд вобаста аст, чунончи, пешояндҳои **рӯи, дар рӯи, ба рӯи** муносибатҳои масоҳати ро ифода намуда, одатан бо исмҳои, ки мафҳуми сатрҳои ифода мекунад, меоянд: «**рӯи об– он**», «**дар рӯи замин–он**».

Қисми бештарини калимаҳои мустақилмаъно, ки ба вазифаи пешоянд истеъмоли мешаванд, дорои маънои масоҳатӣ буда, муносибатҳои масоҳатӣ ва замони ро, ки ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд, ифода мекунад. Дар чараҳои инкишофи минбаъда пешояндҳои номӣ маъноҳои дигари ғайримасоҳатӣ, яъне сабаб, мақсад, объект, шабоҳат, ҳамроҳӣ, воситаи иҷро, тарзи амал ва ғайраро пайдо мекунад.

Пешояндҳои номӣ аз рӯи маъно ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо мешаванд: пешояндҳои номие, ки асосан муносибати масоҳати ро ифода мекунад ва пешояндҳои номие, ки муносибатҳои замони ро ифода мекунад.

Дар осори Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи англисии он нақши пешояндҳо хеле барҷаста буда, ба шаклҳои вижа ба кор рафтаанд. Онҳо хеле сервазифаю серистеъмоли буда, дар шаклгирии ҷумлаҳо мавқеи муҳимро ишғол менамоянд ва дорои чунин вазифаҳо мебошанд:

– алоқамандии воҳидҳои таркибии таркибҳо, ибораву ҷумла ва банди синтаксисиву сарҳат, ҳамчунин матнро таъмин менамоянд;

– сохтори мукаммали қолабҳо ва конструкцияҳои аз сатҳи таркиб то ба сатҳи ибораю ҷумла муназзам менамоянд;

– маҳз дар заминаи мавридҳои истифодаи пешояндҳо вазифаҳои грамматикиву маъноӣ ва луғавии воҳидҳои дигари забон, махсусан калима, ибора ва ҷумла мушаххас мешавад;

– робитаи маъноӣ ва вазифаҳои иттилоотиву мухобиротии воҳидҳои таркиби ҷумла ва матн маҳз аз мавридҳои муназзами истифодаи пешояндҳо вобаста аст.

Дар осори устод Садриддин Айни истифодаи пешояндҳо хеле ҷолибу муассир ва гуногунранг буда, дар ифодаи маъноӣ замон ҳам дар шакли сода ва ҳам дар шакли сохтаву таркибӣ истифода шудаанд. Масалан, пешояндҳои номии таркибии бо ҷузъи «дар» сохташуда дар ифодаи муносибати замони дар осори устод Садриддин Айни бо маъно ва вазифаҳои зерин мавриди қарор гирифтаанд, ки мо онҳоро дар қисматҳои минбаъдаи диссертатсия бо мисолҳои возеҳ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор хоҳем дод. Дар ин қисмат пешояндҳое, ки муносибати замони ба воситаи пешоянди аслии «дар» сохта шудаанд, дар шакли мухтасар ироа менамоем. Аз рӯи ин ибораҳо доираи пайвасти гурӯҳи луғавии калимаҳоро бо дигар пешояндҳои таркибӣ, ки ҷузъи номиашон аз ҷиҳати луғавӣ монанд мебошанд, муқаррар намудан мумкин аст.

Пешоянди **дар вақти**; – исмҳое, ки дар таркиби ибораҳои феълии бо пешоянди **дар вақти** меоянд, миқдоран зиёд буда, аз рӯи маъно низ гуногун мебошад. Пешоянди номии таркибии изофию ғайриизофӣ, ҷузъҳои «дар» ва «вақт» аз маъмултарин пешояндҳо буда, дар асар фаровон истифода шудааст. Дар мисолҳои ҷудогона вобаста ба хусусияти калимаи тобеъ пешоянд бо тобиши маъноӣ умумӣ номуайянии такрори амалро дар ҳамаҷон як вақти муайян нишон дода, ба замоне ишора менамояд, ки амали он дар яке аз лаҳзаҳои замони амали дигар воқеъ шудааст. Дар ин хели ибораҳои феълии ифодакунандаи муносибати замони, асосан худи пешоянди **дар вақти** мебошад. Маъноӣ луғавии пешоянди **дар вақти** бо маъноӣ грамматикӣ он баробар меояд.

Пешоянди **дар айнӣ**. Пешоянди таркибии **дар айнӣ** замони буда, аз рӯи маъно ба пешояндҳои таркибии **дар вақти**, **дар асноӣ** наздик бошад ҳам, вале бо як тобиши нозуки маъно аз онҳо фарқ мекунад.

Масалан, ибораи **дар айни бозӣ омадан** аз ибораи **дар вақти бозӣ омадан** тафовути намоён дорад: якум амалеро нишон медиҳад, ки дар вақти чӯшу хурӯши иҷрои амали дигар ба вучуд омадааст, аммо дуум амалеро ифода мекунад, ки дар яке аз лаҳзаҳои ба вучуд омадани амали дигар воқеъ шудааст. Илова бар ин, пешоянди **дар айни** ба замони амал тобиши маъноӣ таъкидӣ низ мебахшад. Дар мисолҳои қобили таҳлилу таҳқиқ ибораҳои бо ин пешоянд омада, вобаста ба исмҳои амалу раванд ва масдар амалеро нишон медиҳанд, ки дар замони ба вучуд омадани амали дигар рӯй додааст. **Чузӣ** номии пешоянди **дар айни замон** ҳеҷ вақт пасванди чамъ намегирад.

Пешоянди **дар асноӣ**. Ин пешоянд низ маъноӣ замони дошта, дар сохтани ибораҳои феълии ғайризамони иштирок намекунад; бар хилофи пешоянди таркибии номии **дар вақти** доираи истеъмоли васеи истеъмол надорад. Исмҳои амалу раванд ва масдарҳое, ки маъноӣ абстракт доранд, эзоҳдиҳанда қабул мекунанд, ки он гоҳ ибора шакли мураккабро мегирад. Пешоянди **дар асноӣ** дар забони англисӣ **at the same moment** тарҷума шудааст.

Ибораҳои феълии замони бо пешояндҳои **дар зарфи**, **дар муддати** аз бобати сохт ду хел мешаванд:

а) бо исмҳои ченаки воҳиди вақт, инчунин бо исмҳои ифодакунандаи мафҳуми умумии вақту раванд (вақт, давра, замон, умр, зиндагӣ, ҳаёт), ки дар дохили ибора ҳамеша эзоҳдиҳанда мегиранд;

б) бо исмҳои амалу раванд ва исмҳои ифодакунандаи мафҳуми замону протсес (таътил, ҳафтсола)

Ибора бо исмҳои воҳиди вақт, бо исмҳои ифодакунандаи мафҳуми умумии вақт миқдори замонеро нишон медиҳад, ки дар он амал давом кардааст ва ё ба вучуд омадааст. Бо пешояндҳои боло ва исмҳои амалу протсес, инчунин масдар ибораҳое ташкил меёбанд, ки амали онҳо дар муддати вақти амали дигар давом кардааст. Ин гурӯҳ нисбат ба ибораҳои бо исмҳои ченаки воҳиди вақт камистеъмоланд.

Бо таркибҳои пешояндмонанди мисоли **дар навбати** - калимаҳои нумеративии **навбат, карат, дафъа, бор, маротиба** ва **сафар**, ки маънои бисёр амиқ доранд, бо пешоянди аслии **дар** ва бандаки изофӣ ҳамчун ҷузъи номии пешоянди таркибӣ зоҳир мешаванд, чунончи: **дар навбати, дар дафъаи, дар карати, дар бори, дар маротибаи**. Ин ибораҳо тартиби муайяни замони ба вучуд омадани амалро аз ҷиҳати миқдор нишон медиҳанд. Дар мисолҳои дар болооварда бошад, ҷонишинҳои шахсӣ ва исмҳои номи шахс ҷузъи тобеи ибора шуда, ин типии ибораҳо замони ва тартиби ба вучуд омадани амалро нисбат ба шахс нишон медиҳанд.

Бо пешоянди **дар бадали** – амали ибора тамоми муддати вақтро дар бар гирифта, ибора бо шумораҳои миқдори замони аниқ, аммо бо калимаҳои ифодакунандаи миқдор замони номуайяни иҷрои амалро аз ҷиҳати миқдор нишон медиҳад. Маъмулан, пешоянди **дар бадали** фақат дар забони тоҷикӣ мушоҳида карда мешавад. Ин аз он сабаб аст, ки ҷумлаи англисӣ дар мавридҳои ҷудогона тарҷумаи дигар дорад.

Пешоянди **дар пеши**. Бо ин пешоянд бештар феълҳои нутқ, муомила ва баъзе феълҳои ҳолат (аз қабилҳои **шарманда кардан**) баъзе феълҳои босира (ба мисли **аз назар гузаронидан**) дохил мешаванд. Ибораҳои бо пешоянди **дар пеши** амал ва замони иҷрои онро нисбат ба шахс нишон медиҳанд ва зикри ин нукта муҳим аст, ки пешоянди таркибии номии изофии **дар пеши** дар асл маъноии масоҳавӣ дорад, ки ин аз семантикаи ҷузъи номии онҳо маълум аст. Вале новобаста ба маъноии луғавии баъзе исмҳо ва феълҳои пешоянди мазкур дар ҷумла муносибати замонӣ низ зоҳир мекунад. Чунончи, барои ифодаи муносибати замонӣ бо ин пешоянд омадани исм, ҷонишини шахсӣ ва бандакҷонишинҳо зарур ва ҳатмист.

Пешояндҳои ифодаи маъноии замони ва ҳамчунин самту ҳаракат вобаста ба маъноии луғавии калимаи тобеъ, ки аксари ҳолатҳоро нишон медиҳад ва дигар омилу аломатҳои грамматикӣ ҳамаи ҷузъҳои ин намуди пешояндҳо асосан 8 тобиши маъноии замонӣ зоҳир менамоянд:

- 1) амалеро нишон медиҳанд, ки бо замони амали дигар рост меояд;
- 2) амал ва замони иҷрои онро нишон медиҳанд;
- 3) амалеро ифода менамоянд, ки замони иҷрои он умумӣ ва номуайян аст;
- 4) амалеро таъкид мекунад, ки дар ҳамон вақти муайян такрор ёфтааст;
- 5) амалеро ифода мекунад, ки ба самти муайян равона шудааст;
- 6) амал ва тартиби ҳаракати онро нишон медиҳад;
- 7) ба раванде далолат мекунад, ки ифодаи ҳаракат ба самтеро дорад;
- 8) тавъам будани ҳаракат ва самти онро нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муносибатҳои замони ро ифода намуда, низоми хурдеро, ки ба муқобилгузори пешояндҳо асос ёфтааст ташкил медиҳанд.

Татқиқоти мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муқоисавӣ, типологӣ ва муқобалавӣ – таҳқиқи пешояндҳои ифодагари маъноӣ замон ва самту ҳаракат бар маъноӣ маводи забонҳои тоҷикиву англисӣ бахшида шудааст. Мақолаи фазо, ки дар он самту ҳаракат сурат мегирад, ҳамчунин замону вақт ҳамчун мафҳуми асосӣ дар шуури инсон нақш мебандад ва аз ин лиҳоз, таҳқиқу омӯзиши пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат имкон медиҳад, ки қонуниятҳои замони олам ва амалу зухуроти дар мақола ва фазои муайян суратгирифта ба таври қисилу возеҳ дарк карда шавад ва ба ин васила, инсон аз ҳаводиси ба вуқӯ меомада ва ифодаву инъикоси он дар забон бархурдор мегардад. Аз ин лиҳоз, қисилу омӯзиши масъалаҳои бо мафҳуми замон ва самту ҳаракат, ки дар мақолаи муайян сурат мегирад, алоқаманд буда дар забоншиносии муқоисавӣ хеле фарроҳ аст.

Дар ҳарду забон пешояндҳои ифодакунандаи муносибати замон ва самту ҳаракатро метавон ба зермайдонҳои «ба зухури як амал, ҳодиса дар як вақт», «зухури як амалу ҳодиса пас аз дигар ҳодиса дар замони

муайян», «зуҳури амал дар вақти ду ҳодиса», «мансубияти ҳодиса ба қисми аввали муҳлати вақт», «мансубияти ҳодиса ба қисми интиҳоии вақт», «мансубияти як ҳодиса ба нимаи дуёми вақт», «зуҳури ҳодиса дар вақти муайян» ва амсоли ин ҷудо намуд.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои замон ва самту ҳаракат сершумор буда, онҳоро аз лиҳози маънӣ ва ҷузъҳои луғавию грамматикашон ҷудо мекунад. Агар дар забони тоҷикӣ пешояндҳои таркибии ифодакунандаи вақту замон ва самту ҳаракат дар муқоиса бо пешояндҳои аслии сермаҳсул бошанд, пас дар забони англисӣ пешояндҳои аслии ва мураккаб аломати сермаҳсулиро ба худ касб мекунад.

Дар байни пешояндҳои таркибии забонҳои муқоисашаванда алоқаи муродифӣ ва ҳамгунмаъноӣ ҷой дорад, ки он аз шабоҳати маъноӣ луғавии ҷузъҳои номии пешояндҳо вобастаанд.

Дар ҳарду забон метавон ду навъи алоқаи муродифиро байни пешояндҳо ҷудо намуд: муродифи пурра, ки бидуни маъноӣ иловагӣ ва алоқаи пурраи ҷузъҳо бо ҷудо намудани маъноҳои иловагӣ, ки маъноӣ қисми номи пешояндҳои таркибиро муайян мекунад ва муродифҳои ҷуфт, ки ҳангоми ифодаи муносибати замони пешояндҳои амсоли «қариби» ва «наздики, баъди, паси, баъд аз, пас аз», инчунин пешоянди «барои» ва шабеҳи инҳоро метавон ворид намуд. Шабоҳат байни пешояндҳои муродиф танҳо дар яке аз ҷузъҳои маъноӣ он дида мешавад ва баррасии масъалаи мазкур таҳқиқоти ҷудогонаи монографиро тақозо менамояд.

Маълум аст, ки маъноӣ грамматикӣ ҳама вақт ягон чизи умумӣ ва мавҳумро бозтоб менамояд. Илова бар ин, пешояндҳо барои ифодаи муносибатҳои грамматикӣ умумитар ва мафҳумтар хизмат мекунад.

Аз ин рӯ, вобаста ба ин хусусиятҳои корбурдиву маъноӣ пешояндҳо дар дохили ҷумла қомилан равшан мегардад: қалимаҳои мустақилмаъноӣ, ки мазмуни ашёӣ ва тобиши ашёӣ доранд, ба низомии пешояндҳо, ки маъноӣ дар боло нишондодашударо ифода мекунад,

намедароянд. Маъноии луғавии онҳо аз ҳама гуна унсурҳои аслии нисбат ба ягон чизе озод аст. Ба пешоянд фақат чунин калимаҳои абстракте мубаддал мешаванд, ки дар маъноии луғавиашон тобиши маъноии асли мавҷуд аст ва ё ин тобиши маъно дар шароити муайяне инкишоф меёбад.

БОБИ II
ХУСУСИЯТҲОИ ТИПОЛОГИИ ПЕШОЯНДҲОИ
ИФОДАКУНАНДАИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА
АНГЛИСӢ

Дар ин қисмати диссертатсияи илмӣ мо фикру андешаҳоямонро рочеъ ба вижагиҳои типологии пешояндҳои ифодакунандаи замон дар забонҳои тоҷикиву англисӣ баён мекунем. Ҳар як пешоянд вобаста ба ифодаи замонӣ ва сохтору маъно бо гунаҳои англисиашон шарҳу тавзеҳ дода мешаванд.

2.1. Пешояндҳои аслии содаи ифодакунандаи замони зуҳури амалу ҳодиса

Дар зер мо рочеъ ба пешояндҳои фикру андешаҳои худро баён менамоем, ки вақту замони ба вуқӯъ омадани амалу ҳодисаро ифода мекунанд, ба монанди:

аз – from. Дар ҳарду забон ҳам пешоянди мазкур вазифаҳои зеринро ифода мекунанд:

1. Замони сар шудани амалро нишон медиҳад: Аммо баъд аз ду-се сол бобоям дидааст, ки ҳавлӣ ва рӯйидаричае, ки дар Соктаре дошт, хароб шуда рафта истодаанд ва [12]; Ӯ, ғайр аз рӯзи ҷумъа, ҳар рӯз ба бозор мерафт, дар он ҷо дар суфачае ё айвончае нишаста чойи худро мефурӯхт [314].

Бояд қайд кард, ки гунаи англисии пешоянди мазкур «from» буда, дар бештари ҳолатҳо дар шакли «after» омада, ҳамчун «баъд аз, пас аз» тарҷума мешавад: **After** a few years, however, my grandfather saw that the house and garden.

дар – on: Дар забонҳои мавриди қиёс пешоянди номбурда бо маъниҳои зайл қорбурд мегардад:

Муносибати ҳоли замон: пешоянди **дар – in** дар ифодаи муносибати ҳоли замон серистеъмол ва доираи истифодаи он фарроҳ аст. Исмиҳое, ки бо пешоянди **дар – in** ба амалҳо тобеъ шуда, муносибати ҳолии замонро ифода мекунанд, аз ҷиҳати маъно гуногунанд, вале дар байни онҳо

исмҳои андозаи вақт, номҳои фаслҳои солу моҳу ҳафта, номҳои ҳиссаи рӯзу шаб миқдоран зиёд ва серистеъмоланд: Пеши айвонча ва тарафи чануби меҳмонхонаро дарахтони зардолуи боғча **дар** тобистон сояандозӣ мекарданд [15]. **Дар** ин айём рӯза намекушояд [1, 171]. **Дар** ин асно шахсе тори урмакӣ овард [1, 64]. ... **дар** охири ин кор ба тағоихоям гуфт: - This done, he said to my uncles.

Бояд ишора намуд, ки исмҳои андозаи воҳиди вақт дар ҳарду забон, аксаран бо калимаи дигар эзоҳ меёбанд. Исми рӯз ва шаб агар ҳиссаи шабонарӯз (ҳолат)-ро ифода намоянд, метавонанд бе эзоҳдиҳанда ба феъл тобеъ гарданд.

Пешоянди **дар**, асосан барои ифодаи замони истифода гардида, бештар дар таркибҳои, ки бо исми амал меоянд, истифода мешаванд. Чунин тартибот ду амалро ҳамзамон ифода менамояд, ки яке паси дигаре иҷро мешавад. Пешоянди мазкур бо калимаҳои ифодакунандаи вақту замони омада, ба худ тобиши маъноии нав касб мекунанд ва дар таркиби ҷумла дар шакли пешоянди таркибии «дар замони», «дар айни», «дар вақти» бо муодили англисии худ «during» мушоҳида мешаванд: Ман дар натиҷаи ин суҳбат дониستم, ки дар замони мо ҳам, шоир шудан мумкин будааст [122]; Дар замони пеш баъзе мадрасаҳо кутубхонаи махсус ҳам доштааст, ки бойҳо китобҳои даркориро харида, дар он ҷо гузошта ... [223]; Ҳабиба дар ин ёддошт, чунон ки як номи реалии шуда даромад, дар айни замони, ин духтар типии он духтаронест, ки ... [115-116]; Ман ҳайрон будам, ки он паллабардорон, дар айни замони, якбора аз чанд деҳқон бор баркашида ... [341]; During that time his own eldest son-my father- was studying in Buhara, while his younger son, his widowed sisters and their children, and his wife lived in Soktare [3]; And indeed, during high winds, a bowling would issue from the cave [30].

Илова бар ин, пешоянди «дар» ва муодили англисии он «in» барои ифодаи муносибатҳои замони зерин истифода мешаванд:

а) муҳлате, ки дар он амали муайян иҷро мешавад: Ба замми ин, дуредгариашро ҳам кардан гирад, ки дар ин давру пеш ба ин касб талаб бисёр аст [11]; So instead of spoiling my pleasure, the insult made me hate this supercilious boy even more, for he had bullied me several times in the past [6]; ... because I haven't spent winters there and weddings and circumcisions usually take place in the winter [10].

б) замони иҷроиши амали муайян дар гузашта: Дар он вақтҳо писари калони бобоям, ки падари ман бошад, дар Бухоро мехондааст... [12]; ва дар зимистон дар деҳаи Маҳаллаи Боло бо падар зиндагонӣ карда, чархиосиётарошӣ ва бофандагӣ менамудам [13]; Some of them stretched out on the soft sand to bask in the spring sunshine, others ran after their straying flocks [16]; while he and his sons had gone up to the roof and set about shoveling off the accumulated sand, just as they shoveled snow off the roof in winter [20].

Ҳамин тариқ, пешоянди **дар** бо гунаҳои англисии худ – **at, in, on** дар алоқаи калимаҳо яке аз воситаҳои сермаъно ва серистифодаи забонҳои муқоисашаванда ба шумор меравад. Дар ҳарду забон ҳам, доираи истифода ва вазифаи пешоянди мазкур фарох буда, барои ифодаи муносибатҳои гуногуни ҳолӣ хизмат мекунад.

то – to: Пешоянди мазкур дар забонҳои муқоисашаванда вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

барои нишон додани замони амал: Яъқуббой... бо пиёдагардони эшон пеш даромада, **то** дари хавлиаш омад ... [С. Айнӣ]. Эҳтимол, **то** рафтани шумо онҳо гӯсфандонашонро ба чаро гирифта бароранд [С. Айнӣ].

бо – with. Пешоянди мазкур ба ғайр аз маъноҳои ҳамроҳӣ ва воситаи иҷро вобаста бо семантикаи исм ва феъл тобишҳои иловагии маъно зоҳир намуда, вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

замони рух додани амалро нишон медиҳад: **Бо** дидани ин ҳол либосҳои низомиашро аз тан бароварда, дар канори роҳ гузошт [С. Айнӣ].

Таъкидаш бачост, ки пешоянди мазкур дар шакли таркибии **то ба-till** низ муносибати замони ро ифода мекунад: Ман **то ба** хона омадан на, танҳо суханони ӯро, ҳатто худӣ ӯро ҳам аз ёд баровардаам [165].

наздики – near. Пешоянди **наздики – near**, «аз наздики-near» барои ифодаи муносибати замон истеъмол мешавад: Аммо ду касе, ки моро пешвоз гирифта ба хона дароварда буданд, **дар наздикии мо** нишастанд [С. Айнӣ]. Муродифи пешоянди **наздики – near** пешоянди **қариби/қарибии** (дар қарибии, аз қарибии) мебошад: Дар қарибиҳои Шӯрча мо бо поезди почта расида гирифтём. **Аз қарибиҳои** даромадгоҳ мизи бекасеро ёфта, пушт ба одамон гардонида нишаст. Дадеш гуфтанд, ки майлаш, **то ба қарибиҳои** тӯй хонда истад. Боровиков ба хонааш **қариби** соати дувоздаҳи шаб омад.

дами: Пешоянди «**дами**» бо пешояндҳои аслии **ба, дар** (ба дами, дар дами) муносибати замонро ифода менамояд: Ҳар рӯз дар соати як акаам ягон дами гарме тайёр мекард [173]; Дами гарми мо ҳам сода буд: мошу биринч, баъзан кичирӣ ва гоҳо пиёба, ки бо нони қоқ хеле хушхӯр мешуд [173]. Яке аз пешояндҳои муштарақвазифае, ки дар забони англисӣ сермахсул аст, ин “during” ба шумор рафта, ба вақту замони ба вуқӯ омадани амалу ҳодиса ишора мекунад: In this way, during the second year of operation of the new watercourse, Shofirkom tuman was blooming like a garden [50]; During the course of the day I found an opportunity to hand it to Nabiba [56].

2.2. Пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи муносибатҳои замон

Пешояндҳои номие, ки муносибатҳои замони ро нишон медиҳанд, аз исмҳои мавҳум ва зарфҳо, ки вақтро мефаҳмонанд, ташкил меёбанд: **баъд – after, пеш – before, айн – now, қариб – near, қабл – then, зарф – now,**

муддат – period, вақт – time. Пешояндҳои номии изофии ҳам сода ва ҳам таркибие, ки муносибатҳои замони ро ифода мекунад, аз ҷиҳати миқдор бисёранд ва тобишҳои семантикии ҳархелаи замони ба таври васеъ акс мекунад, ба монанди:

Баъди – after: Пешоянди **баъди – after** замони амалери ифода мекунад, ки пас аз замони амали дигар ва ё пас аз муддате воқеъ гардидааст: **Баъди** оши балаззат ҷойи кабуд айна муддаост [143]. **Баъди** табобати якмоҳа, ба даст асо гирифта, бо пой худ баромадам [257].

баробари – parity: Ин пешоянд, ки баъзан бо пешоянди аслии **дар** қор фармуда мешавад, замони амалери нишон медиҳад, ки ба замони амали дигар баробар воқеъ гардидааст. Аз байни пешояндҳои номии замони як гурӯҳ пешояндҳои метавон ҷудо намуд, ки одатан мафҳуми бефосила ва мутассилро ифода менамоянд, ба монанди пешояндҳои **хангоми, дар давоми, ба давоми, дар зарфи, дар муддати, дар айна, бо мурури:** Дар натиҷаи бисёр чиз хӯрдан ва дар муддати кам хӯроқи муддати дарозро хӯрдан ва хусусан, ба сабаби зардолуро аз ҳад зиёд хӯрдан, ҳамон шаб бемор шудам [131]. Дар забони англисӣ бошад, муодили пешояндҳои зикршуда «during» махсуб ёфта, ба вақту замони иҷрошавии амали сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ишора мекунад: During that time his own eldest son-my father- was studying in Buhara, while his younger son, his widowed sisters and their children, and his wife lived in Suktare [3]; When you bought rice for the feast I filled a bag with it and hid it in a trunk, thinking it might come in useful during hard times [10].

Бояд ишора намуд, ки дар забонҳои муқоисашванда майли ба доираи пешояндҳои номии замони ҳамроҳ қардани як қатор исми маъноии замондошта торафт зиёд шуда истодааст: **дар айёми, дар даврани, дар арафаи, дар аввали, дар ҷараёни, дар раванди, бо муҳлати** ва м. инҳо. Аз эҳтимол дур нест, ки аксарияти ин таркибҳо бо мурури замони ба гурӯҳи пешояндҳо табдил хоҳанд ёфт, аммо дар марҳилаи ҳозира на ҳамаи онҳо пешоянд шудаанд. Раванди гузаштани калимаҳои

мустақилмаъно ба гурӯҳи воситаҳои ёридиҳанда дар забони тоҷикӣ ҳоло зинда буда, ҳанӯз ба анҷом нарасидааст.

2.3. Пешояндҳои номии ғайриизофии ифодакунандаи замони амалу ходисаи бавуқуъомада

Лозим ба ёдоварист, ки дар ҳарду забон пешояндҳои замони мавҷуданд, ки ба паси ҳам рух додан ё ба вуқуъ омадани ходиса дар ин ё он вақту замон мансубанд:

баъд аз: Баъд аз тамомияти таҳсил ҳарду ба Ғиждувон омадаанд, ки дар он ҷо, дар пеши қозӣ дарسخониро давом кунонанд [89]; Баъд аз як моҳи дигар, тағоиам бо Мулло Деҳқон барои дидани хоҳараш – модарам ба хонаи мо омад [89]; Аммо баъд аз 10-12 бор каланд задан, чунон дар арақ ғӯтид [94]; Онҳо баъд аз якчанд рӯзи дамгирӣ, монанди ҳарсола, ба пеши хатиб дарс сар карданд [106]. Дар забони англисӣ бошад, рисолати пешоянди тоҷикиро «after» иҷро намуда, ба бавуқуъоии амал пас ва ё баъд аз як лаҳзаи вақти муайян, ишора мекунад: *After a while, Uncle Qurbon-Niyoz came out and invited us to come and play inside* [8]; *A week after the betrothal was celebrated the orphan came to the village elders in front of the mosque* [26]; *Ten years after this, I saw a professional-looking metal version of this apparatus, which had been brought from Russia* [38]. Аз корбурди пешояндҳои ифодакунандаи вақту замон аён гардид, ки дар ҳарду забон ҳам, пешояндҳои ғавқуззикр серистеъмол будаанд.

Таъкид бояд намуд, ки пешоянди таркибии «баъд аз» бештар бо вожагони мансуби вақт чун «рӯз – day», «моҳ – month», «дақиқа – second», «сол – year», «муддат – time» омада, ба замони иҷроишу бавуқуъоии ходисаву амал ишора мекунад: Баъд аз дақиқае оташи ресмон ба мӯшак расид ва садои қарсози вай баромад [144]; Падар баъд аз дақиқае хомӯш мондан, боз ба гап даромад [168]; Ў ба фикр фурӯ рафт ва баъд аз дақиқае сар бардошта ... [323]; Баъд аз чанд рӯзи дигар, он одам ба хонаи мо омад [166]; Баъд аз чандин сол дар ин қор будан, ба деҳа баргашта, эшонӣ ва дуохониро пеша карда буд [152]; ... and after some time there he

came back with meat, rice, and oil he had bought and cooked pilau for us [99]; A month after that, my uncle Mullo Dehqon came to visit his sister, my mother [45]; A few years after this incident, Bukhara was on the brink of an intellectual revolution [125].

Дар ҳарду забон ҳам, истифодаи пешоянди «баъд аз» бо калимаҷонишинҳое, ки мафҳуми вақтро ифода мекунанд, хеле маъмуланд. Дар баъзе ҳолатҳо, дар ҳарду забон ҳам, истифодаи пешоянди «баъд аз – after» бо ҷонишинҳои ишоратии «ин – this» мушоҳида мешавад, ки ин ба хусусияти монандии пешояндҳои ифодакунандаи замон ишорат мекунад: – Баъд аз ин, ҳар чизро, ки бинӣ, бо диққат зеҳн монда нигоҳ кун, ҳар гапро, ки шунавӣ, бо диққат гӯш андоз ... [166]; Аммо дидам, ки падар ва модарам пир шудаанд ва баъд аз ин, бе ёрии ман зиндагониашон душвор аст, ночор ин корро қабул кардам [13]; Баъд аз ин воқеа, ман дар оила яккаписар ва дастёри ягона шуда мондам [65]; Баъд аз ин ҳодиса, вай хӯрокашро нахӯрдааст [68]; After this, I was the only boy in the family and the sole help [33]; After this, Ahmad was no longer afraid, and nothing supernatural appeared to him [123].

Бояд ишора намуд, ки мувофиқати пешоянди «баъд аз» бо муодили англисиаш «in» ҳамон вақт ба вучуд меояд, ки нутқ дар бораи амале, ки бояд пас аз замону муҳлати мушахас ба вуқӯъ меояд, рафта бошад: Ман дар қатори талабаҳои хурдсол, ҳар шаб баъд аз шом, дар рӯи сахн нишаста, бо овози баланд дарс такрор мекардам [244]; Ман ҳамон рӯз баъд аз шом ба хучраи ӯ даромадам [254]; If you were to climb to the top of the hill very early in the morning when the sun was just rising, or late one afternoon as it was setting, you would see a sight of indescribable beauty [109]; All of the regular members and the guests arrived early in the evening at the appointed place, except for Sayid-Akhar ... [80].

Маврид ба таъкид аст, ки пешоянди «баъд аз» ва муодили англисии он «later» ба замону вақте, ки лаҳзаи нутқро аз баъзе ҳодисаҳое, ки дар гузашта рух дода буданд чудо мекунад, ишора менамояд: Баъд аз кухна

шудани ин воқеа, рӯйирост гардад, зарар надорад [394]; Мулло Туроб бошад, баъд аз гурехтанаш аз мадрасаи Кӯкалтош, аз мадрасаи Қинон як хучра гирифта, дар он ҷо мардумгурезона зиндагӣ мекардааст ... [396]; Ва ҳол он, ки ман умедвор будам, ки ин писарам баъд аз сари ман қозикалон хоҳад шуд [397]; It was not long before first my father's mother and then, two years later, his father died [5]; Ten days later, my uncle made ready to leave in order to go and see his parents, and my father decided to go along with him and see how the excavation of the canal was progressing ... [46]; By then I had realized my mistake, for if the rescuers had arrived a moment later, Sayid-Akbar would certainly have been killed [58]. Ҳамин тавр, аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, ки дар ҳарду забон ҳам, пешоянди «баъд аз» бо муодили англисии худ «later» серистеъмол будааст.

Дар баъзе ҳолатҳо, пешоянди «баъд аз» ва муодили англисии он «when» дар таркиби феъл дар шакли масдар меояд, ки дар он «when» ба ҷумлаи пайрави ҳоли замон ишорат мекунад.

Яке аз вижагиҳои истифодаи пешояндҳо дар забонҳои муқоисашаванда, ин дучор гардидани онҳо ба падидаҳои забоние амсоли муродифот ба шумор меравад, ки инро дар мувофиқати пешояндҳои «пас аз», «баъд аз» ва муодили англисии онҳо «after», «later», «in» мушоҳида намудем.

Пешояндҳои «пас аз», «пеш аз» муродифи пешоянди «баъд аз» буда, бештар бо калимаҳои ифодакунандаи вақту замон чун «дақиқа, - minute, second»», «ҳафта – week, соат – hour» пайваст шуда, мавриди истифода қарор мегирад. Илова бар ин, дар раванди таҳқиқ ҳолатҳое ба назар расид, ки пешояндҳои «пас аз» ва «пеш аз» бо муодилҳои англисии худ «before» ва «after» бо вожаҳои ифодакунандаи ҳаводиси гуногун амсоли «ғуруби /фурӯ рафтани офтоб – the set of the sun/sunset», «баромадани /тулуи офтоб – the rise of the sun/sunrise», «вафоти падар – the death of the father/ father's death», «марги завҷа – the death of the wife/wife's death»

истифода мешавад: ... яъне, баъд аз якуним соати фурӯ рафтани офтоб, баста шуда, калидҳояшон ба миршаби шаҳр фиристода мешуданд [168]; ... ва заминро пеш аз баромадани офтоб дандонаву мола карда, намашро тамоман дар худаш нигоҳ медоштанд [199]; ... дар шабҳои дарози тирамоҳ бошад, баъд аз нимаи шаб кор сар карда, бо ҳамон мақсад тулуи офтоб корашонро тамом менамуданд [109]; ... since the gates were closed at bedtime, an hour and a half after sunset, and the keys would be sent to the captain of the night-watch ... [88]; We spent a good hour every evening, from after the sunset prayer until bedtime, working on this [146]; ... so that by sunrise they would have plowed and harrowed the land and still retained the moisture in it, by preserving it from exposure to the parching rays of the sun [96]; ... and when night came they fell asleep at once, oblivious until the next day's sunrise of any new happening or fresh snowfall [112]; After his father's death Sharof Khoja sold the piece of land he inherited and left for Qarshi, where we also had relatives [23]; He would always get up two hours before sunrise [35]; but after the death of my father one of the Tajiks in our village, Mirzo Mū'min, who had been a friend of my father's, came to my aid [101]; After the death of his first wife, Usto Khoja took a second wife who bore him two daughters, both of them still children [23].

Пешояндҳои «later – пас аз/баъд аз» аз пешоянди «in – пас аз» аз он тафовут дорад, ки «later» ба замоне, ки баъзе аз ҳаводисе дар гузашта ба вуқӯ омадааст, ишора менамояд.

Илова бар ин, пешояндҳои «пас аз/баъд аз»-ро метавон дар таркиби баъзе аз фразеологизмҳои «пас/баъд аз дақиқае/лаҳзае – a moment later», «пас аз андаке – by and by» мушоҳида намуд: \bar{U} ба фикр фурӯ рафт ва баъд аз дақиқае сар бардошта [323]; Баъд аз дақиқае оташи ресмон ба мӯшак расид ва садои қарсози вай баромад [144]; Баъд аз дақиқае моҳ ранги лаъличаи нукрагини дурахшонро пайдо кард [415]; ... ва авзои \bar{u} ро дубора пардаи сиёҳи андуху алам печонда гирифт ва баъд аз лаҳзае хомӯш мондан, давом намуд [423]; By then I had realized my

mistake, for if the rescuers had arrived a moment later, Sayid-Akbar would certainly have been killed [58]; A moment later he regained some of his composure, and announced: All, right, I'll take you to the best sport of the fair [73]; A moment later the fuse burned down to its end and the fire cracker went off with a bang [76]; A moment later his heart skipped a beat, as the fancies became even more real ... [122]; At this rate he'll make neither a man nor a mullah; by and by he'll end up an ass [38].

пеш аз: Пешояндҳои **пеш аз** вобаста ба калимаи тобеъшаванда ва феъли тобеъкунанда дар чумла ва ё ибора муносибатҳои замони ро ифода мекунад. Ин пешоянд воқеъ гардидани ҳолате ва ҳодисаеро пеш аз ягон ҳодисаи дигар ва ё пас аз он мефаҳмонад.

Таъкидаш бамаврид аст, ки пешоянди тоҷикии «пеш аз» ҳамеша дар шакли таркибӣ ва муодили англисии он «before» дар шакли мураккаб омада, дар ҳарду забон ҳам, муносибати замони ро ифода мекунад. Аслан, пешояндҳои зикршуда бо калимаҳои гуногун омада, ба вақту замони бавуқуоии падидаҳои табиӣ ва ҳодисаҳо ишора мекунад: Амаки бой "гандумро осие бар, хоҳаратро ҳам ҳамроҳ бар, ки пеш аз тӯй шуда рафтаниш, осие ро тамошо карда монад" гуфтанд ... [56]; Лекин, пеш аз рафтанимон, ба пеши ман як кӯзаи холиро овард ва гуфт [64]; Next morning, before sunrise, I crept out to pluck a rose for Habiha from one of them [64]; The space before the wall was packed with people standing around in circles [72]. Ҳувайдо гардид, ки дар ҳарду забон ҳам, пешояндҳои зикршуда муносибати замони ро ифода намуда, дарачаи истеъмолашон фарох аст.

Дар баъзе ҳолатҳо, пешоянди таркибии «пеш аз» ва муодили англисии он «before» бо исмиҳои ифодакунандаи мафҳуми вақт пайваст мешаванд, ки дар онҳо тобишҳои маъноии замони мушаххас ифода меёбанд: Аммо пеш аз он, ки ба шаҳр равам, ба Соктаре, ба хонаи худамон рафта омаданам лозим буд [328]; Аммо, пеш аз пур шудани замин аз об, шамол хобид [62]; – \bar{U} дар ин вақт намехобид, ҳар саҳар ду

соат пеш аз баромадани офтоб мехест [70]; He would always get up two hours before sunrise [35]; He told me, you can pay back this debt any time before I die, but don't let my younger brother Ali khon know about it [9]; So I knew that I had to put the old man at ease before all the other debts were settled [10].

Пешояндҳои «баъд», «пас» бо пешоянди «аз» омада, муносибати замони ро ифода карда, ба вақту замони иҷроиши амал ишора мекунад. Пешояндҳои мазкур бо пешояндҳои аслии сода омада, пешояндҳои таркибии «баъд аз», «пас аз» месозанд. Пешоянди таркибии «баъд аз» замони амалеро, ки ба итмом расидааст, ифода мекунад: Баъд аз он, паҳлавонони миёнхел баромаданд ва дар охир, навбат ба паҳлавонони номдор расид [284]; Баъд аз гузашта рафтани ӯ, бо одати муқаррарӣ, боз шикояти муллоҳо сар шуд [297]. Дар забони англисӣ вазифаи пешояндҳои овардашударо «after» иҷро мекунад: We used to have a goat which I had looked after myself and fattened up [137]; After a couple of rounds, the other boy's bird ran away squeaking, with Khalifa's bird chasing it round the ring [141].

Яке аз хусусиятҳои пешоянди «баъд аз», ин бо калимаҳои характери замони доштаи «моҳ, дақиқа, ҳафта, рӯз, сол» пайваст шуда, маънои замони ро ифода кардани он ба шумор меравад: Даре нагузаштааст, ки аввал, модари падарам ва баъд аз ду сол, падараш вафот кардаанд [14]; Баъд аз чандин сол дар ин қор будан, ба деҳа баргашта, эшонӣ ва дуохониро пеша карда буд [152]. Баъд аз чанд рӯзи дигар, он одам ба хонаи мо омад [166]; Баъд аз чанд дақиқа дар он ҷо ҳашар-хушур карда нишастан, табакро ба даст гирифта, пойин фуромад [264]. Дар забони англисӣ ин рисолатро пешояндҳои содаи «after», «in» ва зарфи замони «later» бо исмҳои «month, second, minute, week, day, year» ба ҷо меоваранд: Despite this, in a few weeks I had learned the names of the Arabic letters [143]; A week after the betrothal was celebrated the orphan came to the village elders in front of the mosque [26]; Also, I cannot remember the old

woman's exact words, and now, over sixty years later, I am obliged to write it in my own word [28]; It was not long before first my father's mother and then, two years later, his father died [5]; By the time I reached the cemetery two hours later it was pitch dark [118].

Илова бар ин, дар бештари ҳолатҳо ҷонишинҳои ишоратии «ин», «он» пас аз пешоянди «баъд аз» омада, ба мафҳуми замон марбут будани амали сарҷумларо шарҳу тавзеҳ медиҳанд: – Дузди кардам ва баъд аз ин ҳам, мекунам [361]; Баъд аз ин ҳодиса, вай хӯрокашро нахӯрдааст [68]; Баъд аз ин, коратро доништа кун [76].

Дар забони англисӣ низ ҷонишини ишоратии «this», «that» пас аз пешоянди «after» омада, муносибати замони ро ифода мекунад: After this, Ahmad was no longer afraid, and nothing super- natural appeared to him [123]; After this, I was the only boy in the family and the sole help [33]; After that, the spirits left her alone and never frightened her again [115].

Истифодаи пешоянди «пас аз» ва муодили англисии он «after», барои ифодаи давомнокии зиёдиву камии вақт ҳангоми иҷро намудани ин ё он фаъолият, хеле маъмул аст: Пас аз он, бар рӯи лаъли орд пошида, он ҳамро бар рӯи вай гардонида, паҳн кард ва ... [26]; Пас аз он, як химчаи хушки дарахти тутро ёфта оварда, дар як сари вай як парраи чорчилликшакл баровард ... [73]; After that he taught me how to count the letters: «alif one, be two, jim three, dol four» [147]; After that, he would not eat; all day he slept on his straw , and at night came down to guard the chickens [34].

2.4. Пешояндҳои номии ифодакунандаи муносибатҳои замонӣ

Пешояндҳои таркибии номӣ низ монанди пешояндҳои аслии барои ифода намудани муносибатҳои умумӣ, абстрактӣ (замонӣ) байни ашё ва ё барои нишон додани чунин муносибатҳои ашё нисбат ба амал, ҳолат ва аломат хизмат мекунанд. Ба инҳо низ, монанди пешояндҳои аслии, нисбатдории ашёи хос нест, ба дунёи воқеият танҳо тавассути калимаҳои номӣ алоқа пайдо мекунанд. Вале бар хилофи пешояндҳои аслии

пешояндҳои номӣ (дар ҳамаашон як хел набошад ҳам) маъноӣ луғавӣ худро то андозае нигоҳ медоранд. Чузӣ номӣ маъноӣ умумӣ ва абстракти пешоянди аслиро равшан ва маҳдуд мекунад. Аз он ки пешояндҳои асли маъноӣ луғавӣ худро гум кардан гирифтанд, дар забон типҳои нави пешояндҳо пайдо гашта паҳн гардиданд. Инкишофи минбаъдаи ин категорияи грамматикӣ бо роҳи ба вучуд омадани пешояндҳои нав барои боз ҳам фарқ кардан (дифференсиатсия намудан) ва аниқтар ифода кардани муносибатҳои масоҳатӣ, замонӣ, объектӣ, сабабӣ, мақсадӣ меравад.

Пешояндҳои таркибии номии замонӣ категорияи зиндаи тараққиқунандаи забон мебошанд. Микдори онҳо дар забон зиёд аст. Пайдоиши аксарияти пешояндҳои таркибии номии замонӣ ба давраи забони адабии тоҷик рост меояд. Маълум аст, ки ба муносибати барпо шудани давлат, дар баробари тараққиёти иқтисодиёт ва сохти сиёсӣ маданияти нутқи ҳуҷҷатӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар доираи хатти амалӣ, ки ба талаботи ҳаррӯзаи ҷамъият нигаронида шудааст (ва пеш аз ҳама, барои ба роҳ мондани талаботи мукотиба) воситаҳои аниқтари ифодаи муносибатҳои замонии байни ашё ва ҳодисаҳои воқеият ба вучуд меоянд. Бинобар ин, пешояндҳои номии таркибии нави замонӣ, ки муносибатҳои замониро равшантар ва дифференсияноктар нишон медиҳанд, аввал бештар дар забони ҳуҷҷатҳо, рӯзномаҳо, асарҳои илмӣ ва публитсистӣ пайдо мешаванд. Ҷараёни ташаккули пешояндҳои нави номии таркибии замонӣ, махсусан дар давраи истиқлолият маҳз дар навиштаҳои ҳуҷҷатӣ, илмию техникӣ ва рӯзномавӣ публитсистӣ бо қувваи пурра намоён мегардад. Ин пешояндҳо дар ин соҳаҳои услуби забон истеъмоли васеи худро меёбанд ва доираи маъноҳову ҳудуди муносибатҳое, ки онҳо нишон медиҳанд, фарох ва амиқ мегардад.

Ҳамин тавр, калимаҳое ба гурӯҳи пешояндҳои номии таркибии замонӣ даромадаанд, ки маъноӣ луғавӣашон гӯё он мазмуни грамматикӣро, ки пешояндҳо ифода мекунанд, нишон медиҳанд (вақт,

хангом, замон, давра, айём, муддат, асно, зарф, баъд, пас, пеш, гашт). Дар натиҷаи ба пешояндҳои аслии ҳамроҳ шудани ин калимаҳо ва ба охири аксари онҳо илова гардидани бандаки изофӣ пешояндҳои таркибии номӣ ба вуҷуд меоянд, ки тобишҳои гуногуни маъноӣ замонро ифода карда метавонанд (дар вақти, дар замони, дар асноӣ, дар мавриди, дар айёми, дар зарфи, бо мурури, баъд аз, пеш аз).

Дар нишон додани муносибати замонӣ нақши пешояндҳои номии таркибии замонӣ калон аст. Дар ин ибораҳо, бар хилофи ибораҳои бо пешояндҳои аслии, ифодакунандаи маъноӣ замон маҳз пешоянд мебошад, чунки ҷузъи номии аксари ин пешояндҳо калимаҳое мебошанд, ки дар семантикаи онҳо маъноӣ замон ҷойгир аст.

Дар таҳлил ва тасвири маводи марбут ба пешояндҳо серистеъмоливу камсистеъмоли ва сохти сарфии онҳо ба назар гирифта шуданд. Дар шаклгирии баъзе аз пешояндҳои таркибҳои пешоянд дар шаклҳои зерин иштирок меkunанд: **дар вақти, дар хангоми, дар замони, дар давраи (дар даври), дар асноӣ, дар айёми, дар айни, дар ҳини, дар мавсими, дар лаҳзаи, дар рафти, дар равиши, дар ҷараёни, дар аҳди, дар мавриди, дар фурсати, дар гашти, дар арафаи, дар маросими, дар таърихи, дар фасли, дар синни, дар овони, дар аввали, дар ибтидои, дар муддати, дар зарфи, дар давоми, дар муҳлати, дар навбати, дар карати, дар бораи, дар маротибаи, дар тули; баъд аз, пас аз, пеш аз, қабл аз, аз хангоми, аз замони, аз давраи (аз даври), аз бози, аз айёми, аз аввали, аз ибтидои; аз вақти, аз айёми, то вақти, аз давраи, аз овони, то синни, аз аввали, то охири; то вақти, то хангоми, то замони, то давраи, то аввали, то ибтидои; ба хангоми, ба вақти, ба замони, ба давраи, ба ҳини, ба айёми, ба муддати; бо мурури, бо муҳлати.**

Чуноне ки хувайдост, пешояндҳои номии таркибии замоние, ки ба воситаи пешоянди аслии **дар** сохта шудаанд, зиёда аз 50% гурӯҳи пешояндҳои мазкурро ташкил медиҳанд. Ҳарчанд ки ҳамаи ин пешояндҳо ба таври умумӣ нишондиҳандаи муносибати замонӣ бошанд

хам, вале бо як қатор хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд: ҳар кадоми онҳо вобаста ба маъноӣ луғавӣи ҷузъҳои ибора тобиши маъноӣ муайянро ифода мекунанд; бо гурӯҳҳои луғавӣи калимаҳо доираи муайяни пайвастдоранд; аз ҷиҳати истемол ва маҳсулнокии иборасозӣ фарқ мекунанд. Бинобар ин, ибораҳоро бо ҳар яке аз ин пешояндҳо аз назар гузаронидан ба мақсад мувофиқтар аст.

Ҷузъҳои номии аксарияти пешояндҳои таркибӣ аз ҷиҳати луғавӣ фарқ намекунанд, масалан, дар пешояндҳои **дар вақти, аз вақти, то вақти, ба вақти** ҷузъи номӣ исми **вақт** аст ва дар ибора доираи пайвасти ин пешояндҳо бо гурӯҳи муайяни луғавӣи калимаҳо қариб тафовут надорад. Бо вучуди ин, ибораҳои бо ин пешояндҳо, ҳам аз рӯйи шакл ва ҳам аз рӯйи маъно типҳои гуногунро ташкил мекунанд. Дар ин боб ибораҳои бо пешояндҳои таркибии номие, ки ба воситаи пешоянди аслии **дар** сохта шудаанд, таҳлили ҳаматарафа карда шуданд. Аз рӯйи ин ибораҳо доираи пайвасти гурӯҳи луғавӣи калимаҳоро бо дигар пешояндҳои таркибӣ, ки ҷузъи номиашон аз ҷиҳати луғавӣ монанд мебошанд, муқаррар намудан мумкин аст. Ин ақида дар асар риоя карда мешавад. Акнун, ибораҳоро бо ҳар як пешоянди номӣ алоҳида аз назар мегузаронем:

Дар раванди таҳқиқи бархе аз пешояндҳои тоҷикӣ ифодакунандаи муносибати замонро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудем:

1) Пешояндҳое, ки баромади тоҷикӣ доранд:

дар рафти: баъзе аз онҳоро дар рафти таҳрири «Ёддоштҳо»-и худ, дар мавридҳои муносиб нақл намоям [59]; Албатта, ин сарандоз рӯйи онҳоро тамоман намепӯшид, дар рафти кор аз сари коргарзан ба гарданаи мефуромад ... [446]. Дар забони англисӣ муодили он пешоянди «during» ба шумор рафта, баромади франсавӣ дорад ва аз лиҳози маъно ба пешоянди «дар рафти» пурра мувофиқат мекунад: During the long autumn nights they set to work after midnight, but still managed to finish before sunup [96]; During our stay there, a visitor came from Bukhara to the

village of Mahalla, which was near Mahallayi Bolo [104]; Although during the daytime any pilgrim or sightseer could come to the cemetery and pass close by the cave, nobody dared approach the vicinity by night [112]. Чи тавре аз муқоисаи ҷумлаҳои зикршуда маълум мегардад, пешоянди «during» назар ба муодили тоҷикии худ «дар рафти» серистеъмолтар будааст.

дар хангоми: Пешоянди мазкур ба ҳоли замон марбут буда, истеъмоли он дар забони тоҷикӣ хеле маҳдуд аст. Дар раванди таҳқиқ мо қорбурди пешоянди зикршударо бо маънои муносибати замонӣ пайдо накардем. Муодили англисии он «when» ки ба ҷумлаи пайрави ҳоли замон мувофиқат мекунад, хеле серистеъмол аст: Thus they quickly whiled away the short winter days, and when night came they fell asleep at once ... [112]; When I came out of the guestroom and was heading for the shed, the patient explained [114]; The discussion was still going on when Ahmad came in [120].

дар вақти: ... ва баррағони дар вақти чаро аз модар дурмонда аз қафои рама баосзанон медаванд, аммо ҳеҷ кадоми онҳо намеғалтиданд [35]; – Ана, ҳамин садоро аз ёдат набарор, ки дар вақти дидани ғор ба ту қор меояд ... [64]; Агар соҳиби он ҳайвон дар вақти ронда истодани мулозим расида меомад ҳам, моли худро аз дасти вай гирифта наметавонист [99].

Муодили англисии пешоянди зикршуда «during» махсуб ёфта, чун пешоянди тоҷикӣ муносибати замониро ифода мекунад: In this way, during the second year of operation of the new watercourse, Shofirkom tuman was blooming like a garden [50]; During my second year there, a girl called Nabiba, from a village named Raboti Qazoq, joined the class [53]; During the course of the day I found an opportunity to hand it to Nabiba [56]. Дар муқоиса бо пешоянди тоҷикии «дар вақти» муодили англисии он «during» хеле серистеъмол буда, муносибати замониро ифода менамояд.

дар давраи: аммо, баъд аз Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр – дар давраи ислоҳоти замин, ин ду рӯд дубора кофта шуда ...

[100]; Дар давраи қаландарон якчанд нафар ҷавонони 16-18 сола ҳам менамуданд, ки қаландарон бо онҳо гарми чақ-чақ буданд [274]. Дар забони англисӣ вазифаи пешоянди номбурдаро муодили он «during» иҷро мекунад: That same day my mother made me sleep during the day so that I could stay awake at night ... [69]; My father refused to let me go during the first week it was on, claiming that the first week nothing worth seeing ever happened ... [70];

дар замони: Ман дар натиҷаи ин суҳбат донистам, ки дар замони мо ҳам, шоир шудан мумкин будааст [122]; Дар замони пеш, баъзе мадрасаҳо кутубхонаи махсус ҳам доштааст, ки бойҳо китобҳои даркориро харида ... [223]. Муодили англисии пешоянди мазкур «during» ба шумор рафта, ба монанди пешоянди тоҷикӣ муносибати замониро ифода мекунад: During that same session, I did memorize a few verses of Iso's that I liked [65]; In those times, every year during the month of Mizon (from 23 September to 23 October) an all-night fair was held once a week at Darveshobod, one of the quarters of Ghijduvon [69].

дар қатори: Ман дар қатори талабаҳои хурдсол, ҳар шаб баъд аз шом, дар рӯйи сахн нишаста, бо овози баланд дарс такрор мекардам [244]; Ман инро дар қатори як китоби даркорӣ ночор шуда харидам [246]. Муодили англисии пешоянди зикршуда «as well as» махсуб ёфта, чун муодили тоҷикиаш ба муносибати замонӣ ишора мекунад: - For our own kadi here, God has obviously decided to make a fiery orchard too, as well as a fiery house ... [82]; So you see, one needs self-confidence as well as intelligence! [48].

дар мавсими: ... амлоқдор дар мавсими ҳосилпазӣ ба сари замин рафта, андозии маҳсулоти деҳқониро ба номи деҳқонон ҷинсан менавишт [97]. Дар забони тоҷикӣ муодили пешоянди мазкур «in» ба шумор рафта, иҷроиши амалро дар ин ё он замони муайян ифода мекунад: They sowed winter wheat, cleaned out the irrigation ditches and dug new ones in preparation for the spring sowing [50]; In spring, when the mulberries were

ripening, my brother Muhyiddin and Sayid-Akhar Khoja returned from Bukhara [55].

Муодили пешоянди зикршуда дар забони англисӣ «during» буда, ба замони иҷрошавии амалу ҳодиса ва воқеа ишора мекунад: In this way, during the second year of operation of the new watercourse, Shofirkom tuman was blooming like a garden [50]; During my second year there, a girl called Nabiba, from a vil lage named Raboti Qazoq, joined the class [53];

дар вақти: Пешоянди «дар вақти» ифодагари замонист. Дар ин навъи пешояндҳои таркибӣ ифодакунандаи муносибати замонӣ, асосан ҳуди пешоянди **дар вақти** мебошад. Дигар на чӯзӣ асосӣ ва на чӯзӣ тобеъ (ғайр аз миқдори хеле ками исмҳо) маънои замонро нишон дода наметавонанд. Маънои луғавии пешоянди **дар вақти** бо маънои грамматикӣ он баробар меояд.

Исмҳое, ки дар таркиби пешоянди таркибии **дар вақти** меоянд, миқдоран зиёд буда, аз рӯи маъно низ гуногун мебошанд. Пеш аз ҳама, исмҳои амалу чараён ба назар мерасанд. Мафҳуми амалу равиш бисёр васеъ аст. Ба ин ҷо дохил мешаванд:

1) исмҳое, ки амалу равишро ба таври умумӣ ва ё мушаххас нишон медиҳанд: кор, ҳучум, меҳмондорӣ, сайр, мулоқот, ангурпазӣ, киштукор, озмоиш, рафтор, ҳосилгундорӣ, мактабхонӣ, аспшӯӣ, таҳрир, сурудхонӣ, карасинрезӣ ва м. ин.;

2) исмҳои бо мафҳуми амалу чараён алоқаманд: а) исмҳои ҳолат: хоб, нишаст, дамгирӣ, қарздорӣ, муҳтоҷӣ, бекорӣ, хомӯшӣ, тангӣ, беморӣ, дилтангӣ ва м. ин; б) исмҳои нутқ: сухбат, нутқ, нақл, гуфтугӯ, гуфтор ва м. ин; в) исмҳои бо мафҳуми хӯрок алоқадор: хӯрок, чойнӯшӣ, нонхӯрӣ, курутҷой; г) исмҳои ҳодисаи ҷамъиятӣ: шӯриш, инқилоб, ҷанг ва ғайра; в) ҳаҷми шайъ, маҳалу вазифа, мушаххас: муаллимӣ, гул ва ғайра (ин типӣ исмҳо нисбатан камистеъмоланд). Ғайр аз исмҳои амалу равиш ва ё бо мафҳуми амалу равиш алоқаманд, ба тариқи нисбатан кам, боз исмҳои ченаки воҳиди вақт (тобистон, сахар), ифодакунандаи

мафҳуми синну сол (пирӣ, чавонӣ, хурдсолӣ, бистсолагӣ) ҳамчун ҷузъи тобеъ дар дохили ибораҳои бо пешоянди **дар вақти** омада метавонанд. Пас аз исмҳои амалу равиш, ҳамчун ҷузъи тобеи ин ибораҳо, масдар серистифода мебошад, зеро ки вай бо пешоянди **дар вақти** аз рӯи хусусияти луғавӣ ва функсияи грамматикӣ худ, моҳиятан ба исмҳои амалу равиш бисёр наздик аст.

Вобаста ба маънои луғавии калимаи тобеъ (аксаран) ва дигар омилу аломатҳои грамматикӣ ҳамаи ҷузъҳо, ин намуди пешояндҳо, чунон ки қаблан ба таври муфассал тавзеҳ додем, асосан чор тобиши маъноӣ замон зухур менамоянд:

- 1) ба амале далолат мекунад, ки бо замони амали дигар мувофиқ аст;
- 2) амал ва ҳамчунин замони иҷрои амалро ифода мекунад;
- 3) ба амали дорои замони умумӣ ва номуайян далолат мекунад;
- 4) ба амали дорои замони муайян ва мушаххас далолат мекунад.

Пешояндҳое, ки ҷузъи тобеашон исми амалу равишанд ва ё бо мафҳуми амалу равиш алоқаманданд, амалеро нишон медиҳанд, ки дар давоми амал ё як муддати замони амали дигар ба вуҷуд омадааст, чунончи: **дар вақти** кор фаҳмидан, дар вақти сурудхонӣ пайдо шудан, **дар вақти** хоб савол додан, **дар вақти** суҳбат гирифтани, **дар вақти** ошхӯрӣ пурсидан, **дар вақти** сармо пӯшидан.

Баъзе аз исмҳо бисёр мафҳум ва умумианд, ки дар таркиби ибора ва ҷумла ҳатман эзоҳдиҳандае талаб мекунанд. Эзоҳдиҳанда ҷузъи зарур ба шумор меравад ва ин ибораҳо аз рӯи сохт секалимагӣ ё чоркалимагианд.

дар замони: Гурӯҳи калони дуҷумро аз рӯи маъно пешояндҳои таркибие ташкил мекунанд, ки ҷузъи тобеашон исми амалу равиш аст ва ё бо мафҳуми равиш алоқаманд мебошанд. Чунон ки дар боло нишон дода шуд, ин типӣ пешояндҳо амалеро ифода мекунанд, ки дар замони иҷрои амали дигар ба вуҷуд омадааст. Вале пешоянди «**дар замони**» бо исмҳои амалу равиш бисёр кам пайваст мешавад. Ин ба семантикаи

маъноии амалу равиш ва пешоянд вобаста аст. Бо пешоянди **дар замони** ҳамон исмҳои амалу ҷараён пайваст шуда метавонанд, ки мазмуни калони амалу равиш дошта бошанд, то ки ба мазмуни пешоянд мувофиқат намоянд. Вобаста ба ин, калимаи асосии ибора (феъл) низ бояд аз ҷиҳати маъно амалу ҷараёну калонро дар бар гирад. Ҷиҳати фарқкунандаи ибораҳои бо пешоянди **дар замони** ва исмҳои амалу ҷараён боз дар он аст, ки инҳо аз бобати сохт секалимагианд, яъне ҷузъи тобеъ ҳамеша эзоҳдиҳандаи субъектӣ мегирад: Дар замони Абдулаҳад бошад, азбаски \bar{u} ҳам аз ғайри расман вайрон кардани қоидаи пештара, дар ҳар сол аз ҳар район аз соли гузашта бештар молиёт талаб мекард, ... [210]; he explained with tears in his eyes that when the sand had swept in and engulfed their living quarters he had moved his wife and small children [20]. **дар замони:** ... дар замони мо, ки «охирзамон» аст, «валӣ» шудан мумкин нест, бинобар ин, шеър гуфтан ҳам мумкин нест [118]; Дар замони зиндагии падараш ду сол дар мадрасаҳои Бухоро истиқомат карда, азоби беҳучрагиро кашидааст [285].

Муодили пешоянди мазкур дар забони англисӣ «during, in the period of» буда, дар вақти муайян ба вуқӯъ омадани амалу ҳодиса ишора мекунад: After the Great October Socialist Revolution, however, in the period of land reform, both these waterways were reexcavated and the lands on their banks irrigated [52].

Дар мисолҳои, ки ҳоло зикрашон меравад, ҳоли замон ба воситаи пайвастшавии пешоянди таркибӣ бо исм ифода ёфта, ба ҷумлаи пайрави замон мувофиқат мекунад.

дар айёми: Пешоянди «дар айёми» ва муодили англисии он «during, when» муродифи пешояндҳои «дар мавриди, дар вақти, дар аснои, дар муддати» буда, муносибати замониро ифода мекунад: ... ду дарахти гучум ҳам харида ғалтонда, ба андозаи чарх бурида мондам, ки дар айёми тобистон рафта метарошам [85]; Аммо тағоҳоям барои моро дар айёми таҳсил ба ғам наандохтан ва парешонҳол накардан, ин хабарро ба

мо нарасонда будаанд [311]; Ман боре дар айёми тобистон хостам, ки ба чое рафта, «чила нишаста» (аз одамон алокаи худро канда), дарсҳои гузаштаи худро дубора аз назар гузаронам [402]; And indeed, during high winds, a bowling would issue from the cave [30]; Lutfillo has lived thirty years, and during that time, ever since he took up his mattock, he has kept whole family fed by his labors [41]; Ў барои таъмини маишат дар айёми таътил (тобистонҳо) ба баъзе бойҳо мирзоӣ (рӯйхатнависӣ) мекард [401].

Муодили пешоянди мазкур дар забони англисӣ «during» ба шумор рафта, амсоли забони тоҷикӣ муносибати замони роифода менамояд: And indeed, during high winds, a bowling would issue from the cave [30]; In this way, during the second year of operation of the new watercourse, Shofirkom tuman was blooming like a garden [50];

дар лаҳзаи: Пешоянди **дар лаҳзаи** тобиши замони дошта, ибораҳои бо маънои ғайризамони намесозад. Калимаҳои, ки бо ин пешоянд меоянд, ҳам аз ҷиҳати гурӯҳҳои семантикӣ ва ҳам аз ҷиҳати миқдор бисёр каманд. Бо пешоянди мазкур баъзе масдарҳо, исмҳои амалу ҷараён (ва ё бо мафҳуми амалу ҷараён алоқаманд), ки маънои хурди амалу ҷараён доранд, пайваст мешаванд. Маънои луғавии ҳиссаи номӣ роҳ намедихад, ки пешоянд ба таври озод бо ҳама гуна исмҳои амалу ҷараён алоқа намояд. Масалан, исмҳои, ки мафҳуми калони амалу ҷараёнро нишон медиҳанд, бо ин пешоянд пайваст намешаванд. Исмҳои замон низ ҳеҷ вақт бо пешоянди мазкур намеоянд. Ҳиссаи номии пешоянд пасванди ҷамъ низ қабул менамояд (махсусан, агар ҷузъи тобеъ сифат бошад).

Таъкидаш бамаврид аст, ки пешоянди **дар равиши** бисёр камистеъмол аст. Ин пешояндҳо фақат бо исмҳои амалу равиш ва масдар алоқаманд мешаванд. Вале, бояд кайд намуд, ки ҳамаи исмҳои, ки бо мафҳуми равиш алоқаманданд, бо ин пешояндҳо омада наметавонанд. Чунончи, исмҳои бо мафҳуми амалу ҷараёни калон (исмҳои ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ва табиӣ, исмҳои ҳолат) бо пешояндҳои мазкур пайваст намешаванд.

Пешояндҳои **дар рафти** ва **дар равиши** дар таркиби ибора амалеро ифода мекунад, ки дар замони ягон амали дигар давом кардааст ва ё ба вучуд омадааст: Ҳикояҳои аз Тўтапошо шунидаам бисёранд; мумкин аст, ки баъзе аз онҳоро дар рафти таҳрири ёддоштҳои худ, дар мавридҳои муносиб нақл намоям [59]; Албатта, ин сарандоз рӯйи онҳоро тамоман наменӯшид, дар рафти кор аз сари коргарзан ба гарданаш мефуромад, ки ... [446]. Муодили англисии он пешоянди «during» маҳсуб ёфта, иҷроиши амалу воқеаро дар як мавриду замони муайян ифода мекунад: I heard a lot of stories from Tuta-posho, and I may well introduce more of them in the course of my reminiscences - at the proper time and place [29].

дар навбати: Дар навбати дуҷум фўтаро баробари нофи худхашон баланд доштанд [282]; дар навбати чорум, ки фўта баробари китфи фўтадорон дошта шуда буд, ҳеҷ кас гузашта натавонист ва ҳамаашон афтоданд [282]. Муодили пешоянди зикршуда дар забони англисӣ на пешоянд, балки калимаи таркибии «second time» ба шумор рафта, ҳамчун пешоянд ба иҷрошавии пайдарпайии амалу ҳодиса далолат мекунад: ... some boys came back a second time empty-handed, saying that their fathers promised to give them the money on market day [136].

Бештари пешояндҳои тоҷикӣ муродифи ҳамдигар буда, ба иҷрошавии амалу ҳодиса ишорат мекунад. Ба ин гурӯҳ метавон пешояндҳои зеринро мансуб донист: дар овони, дар синни, дар тули, дар ҳини. Пешояндҳои мазкур бештар дар услуби илмӣ корбурд мегарданд ва аз ин рӯ, доираи истеъмолашон низ маҳдуд аст. Муодили ҳамаи ин пешояндҳо дар забони англисӣ «during, in the period of» буда, аз лиҳози маънӣ бо пешояндҳои тоҷикӣ мушобеҳанд.

дар чараёни: Калимаи **чараён**, ки исми феълист, дар забони адабӣ **дар** таркиб бо пешоянди аслӣ маънои луғавии худро суст намуда, дар якҷоягӣ бо бандаки изофӣ ба пешоянди таркибӣ наздик мешавад. Пешоянди **дар чараёни** бо пешоянди **дар рафти** муродиф буда, аз он бо

баъзе хусусиятҳои худ фарқ мекунад. Чунончи, пешоянди **дар чараёни** нисбат ба пешоянди **дар рафти** камистеъмол буда, бештар дар асарҳои илмӣ қор фармуда мешавад. Пешоянди **дар чараёни** аз пешояндҳои замони буда, асосан бо масдар ва исмҳои амалу ҳолат раванди бузургро алоқаманд менамояд. Вай дар бисёр мавридҳо ҷойи пешоянди **дар рафти**-ро гирифта наметавонад: **дар рафти суҳбат шинос шудан** ибораи муқаррарист, аммо **дар чараёни** суҳбат шинос шудан намегуянд. Ибораҳои бо пешоянди **дар чараёни** бо исмҳои амалу раванд ва масдар низ амалеро нишон медиҳанд, ки ҳангоми иҷро шудани амали дигар ба вучуд омадааст ва ё давом кардааст.

дар раванди: Пешоянди «**дар раванди**» муродифи пурраи пешоянди таркибии номии **дар чараёни** буда, аз ҷиҳати маъно ва аз ҷиҳати иборасозӣ аз он тафовуте надорад, ҳатто **дар бобати** истеъмол дар забони адабии ҳозираи тоҷик маъмул аст. Ин пешоянд, дар асл, дар натиҷаи тарҷумаи адабиёти русӣ ба забони тоҷикӣ гузаштааст. Ин чараёни пайдо шудани пешояндҳои нав яке аз хусусиятҳои характерноки забони адабии ҳозираи тоҷик буда, ҷиҳати маъноӣ ва услубии пешояндҳо ва таркибҳои пешояндиро бой ва мураккаб мегардонад. Пешоянди **дар раванди** ҳосил забони матбуот, ҳуҷҷатҳои расмӣ ва асарҳои илмӣ мебошад, бо вай фақат исмҳо ва масдарҳое, ки мафҳуми калони амалу равандро нишон медиҳанд, пайваست шуда метавонанд. Ин ибораҳо амалеро нишон медиҳанд, ки дар замони иҷрои амали дигар давом намудааст ва ё ба вучуд омадааст. Дар асари устод Садриддин Айнӣ «Ёддоштҳо» ин навъи пешоянд ниҳоят кам қорбасти гардидааст.

дар аҳди: Пешоянди «**дар аҳди**» аз пешояндҳои замони буда, муродифи пешояндҳои **дар давраи** ва **дар замони** мебошад. Вале хеле камистеъмол аст ва алоқамандона ба ин, аз ҷиҳати алоқии худ бо дигар калимаҳо низ, бисёр камистеъмол мебошад. Бо ин пешоянд, асосан исмҳои амалу чараёне, ки бо мафҳуми ҷоҳ, мансаб ва вазифа алоқа

доранд, инчунин исмҳои шахсони таърихӣ ва ифодакунандаи сулолаи таърихӣ пайваст мешаванд.

дар мавриди: Таркиби «дар мавриди» чун пешоянд фақат дар луғатҳои забони тоҷикӣ оварда шудааст. Вай маънои замони дорад, бинобар ин, ибораҳои феълии ғайризамониро ташкил намекунад. Ибораҳои бо пешоянди **дар мавриди** истеъмоли зиёд надоранд. Калимаҳое, ки бо он меоянд, миқдоран каманд. Исмҳои замон бошанд, тамоман алоқаманд намешаванд. Бо пешоянди мазкур, асосан исмҳои амалу чараён ва масдар пайваст мешаванд ва ибора бо ин исмҳо амалеро нишон медиҳад, ки дар замони иҷрои амали дигар ба вучуд омадааст. Ин ибораҳо тобиши маънои шарт низ доранд.

Бояд ишора кард, ки пешоянди мазкур бештари ҳолатҳо дар шакли чамъ омада, ба муносибати замони даҳолат мекунад, яъне дар ҷумла ҷузъи номии ин пешоянд пасванди чамъсози **-ҳо** низ мегирад. Дар ин маврид, ибора дар як вақти муайян тақрор ёфтани амалро нишон медиҳад. Муодили он дар забони англисӣ пешоянди «when» маҳсуб меёбад: Ман дар мавридҳои моҳирӣ дар деҳаамон ҳам, садои «мисинакӯбӣ»-ро шунида будам [298]; Дуруст аст, ки онҳо ҳам дар қатори меҳмонони худ, дар мавридҳои ханда меҳандиданд [452]; Because of this she always slept on her back with pillows under her head and more pillows under her legs, so that she maintained lying down the same posture as when standing up [22]; Each year when the mulberries began to ripen, my father used to move us from Mahallai Bolo to Sektare [23];

Муодили англисии он пешоянди «during» маҳсуб ёфта, иҷроиши амалу воқеаро дар як мавриду замони муайян ифода мекунад: At that moment the fourth firecracker went off, busy watching the opium eaters rushing around yelling [76]; At that moment my father appeared, coming from the house, and I steeled myself in readiness for the beating to come [86].

Дар баъзе ҳолатҳо пешоянди «вақте ки, дар вақте ки» рисолати муродифии пешоянди «дар мавриди»-ро иҷро мекунад: Вақте ки падарам

ин қисми саргузашти худро ҳикоя мекард, меғуфт [13]; Вақте ки созандагон асбоби созу навози худро ғундошта, ба рафтани тайёри миданд, ман хабардор шудам ... [18]; Вақте ки ман ба тарафи ҷойгахи худ меғузаштам, чашмам ба чашми акаам афтод ... [20]; and when my only child, my little daughter, comes of age, I will marry you both [24]; When the girl came of age she remembered her father's promise to make the orphan his son-in-law ... [24].

Дар забони англисӣ бошад, дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи пешоянди «when» дигар пешоянд, яъне «whenever» истеъмол мегардад: Whenever he left the house to go to work in the fields, he would keep turning round and looking back longingly, as though he had left something very dear and precious behind [25]; Whenever this happened, the old woman would begin to tell stories of demons and evil spirits, in order to be rid of her tormentors ... [29].

дар айни: Мувофиқати мушаххаси замони байни ду ва ё зиёда ҳодисот ба воситаи пешоянди «дар айни» ифода меёбад: Бинобар ин, Ҳабиба дар ин ёддошт, чунонки як номи реалии шуда даромад, дар айни замони ин духтар типии он духтаронест ... [116]; Бо ин ҷавоби ман дар ҷаҳраи ӯ як сурхии шармгинона, ки дар айни ҳол як навъ рашки бачагоноро ифода мекард [253]; Ман хайрон будам, ки он паллабардорони дар, айни замони, якбора аз ҷанд деҳқон бор баркашида, шумури ҳар кадоми онҳоро ҷудогона ҷи гуна нигоҳ мекоранд ... [341].

Дар забони англисӣ вазифаи пешоянди мазкурро «during» ба иҷро мерасонад: During the course of the day I found an opportunity to hand it to Nabiba [56]; During this same time Usto Amak's wife invited the women of the village to a celebration at her house [81].

Таъкидаш бамаврид аст, ки дар баъзе ҳолатҳо муодили англисии пешоянди мазкур «so far» буда, аз нигоҳи сохтор таркибӣ аст. Пешоянди номбурда низ, амсоли пешояндҳои дар боло зикршуда ба амали дар як замони муайян бавуқомада ишора мекунад: Whatever you have given so

far wasin appreciations of these two fine young singers [74]; So far as I remember, he only chastised me twice. One such episode took place as follows [85].

Як нукта лозим ба ёдоварист, ки пешоянди зикршуда ҳамзамон ба вукуъ омадани амалу ходисаро дар якчанд ҳолат ифода менамояд: дар айни замон он сунба ба он пирони бемор дар роҳ рафтан вазифаи асоро низ адо менамуд [375].

Муродифи пешоянди мазкур дар забони англисӣ «at» буда, амали дар як ҳолати муайян бавукуъмеомадаро ифода мекунад: At that moment the fourth firecracker wen off, busy watching the opium eaters rushing aroend yelling [76]; At this, the mullah riposted angrily «You're always flaunting your education and jumping on us muilahs-you go foo far ... [84].

дар фурсати: Таркиби «дар фурсати» дар ягон асари доир ба забони тоҷикӣ ҳамчун пешоянд ҳанӯз қайд нашуда бошад ҳам, вале дар дохили ибора ҷойи пешоянди таркибии номӣ намоён мешавад. Вай маънои замонӣ дошта, дар сохтани ибораҳои феълии ғайризамонӣ иштирок намекунад. Аз рӯйи маъно муродифи пешоянди **дар мавриди** пешоянди **дар лаҳзаи** буда, бо хусусиятҳои хоси истеъмоли худ аз онҳо фарқ мекунад. Пешоянди мазкур низ доираи васеи истифода надорад. Аз ин рӯ, калимаҳое, ки бо он пайваст мешаванд, чи аз ҷиҳати миқдор ва чи аз ҷиҳати гурӯҳҳои семантикӣ хеле каманд. Ҷузъи тобеи ин ибораҳо аксар ба сари худ иборайи ҷудоғона (иборайи исмӣ ва масдарӣ) буда, ҳамчун ченаки воҳиди вақт намоён мешавад. Ин ибораҳо аз рӯйи сохт мураккаб буда, миқдори муддати вақтеро нишон медиҳанд, ки дар давоми он амал воқеъ шудааст.

дар муддати: Яке аз пешояндҳои серистеъмоле, ки муносибати вақту замонро дар ҳарду забон ифода мекунад, ин пешоянди тоҷикии «дар муддати» ва муодили англисии он «for» ба шумор меравад: Дар муддати 10 рӯзе, ки қозӣ Абдулвоҳид қор сар кардааст, андозаи қор ба миқдори қори шашмоҳаи гузашта баробар шудааст [90]; Ман баъд аз сабзидани

кишт вайро дугона ва ягона карда, дар муддати 15 рӯз се бор каландгардон кардам ... [185]; ... and the taste of revenge so sweet- and all of these sensations for the first time took hold of me all at once [9]; We can make do with milk and curbs for a little while [10]; You're not going to Bukhara for another two years, and by then I will have paid back the loans and we'll have money for your studies [11].

Дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи пешоянди «for» пешоянди «in» истифода гардида, ба замони иҷрошавии амалу ҳодиса ишора мекунад: Some of them stretched out on the soft sand to bask in the spring sunshin, others ran after their straying flocks [16]; My father asked him, «Why don't you give the bazaar a miss today and help out in this time of common disaster?» [18]. Ман баъд аз сабзидани кишт вайро дугона ва ягона карда, дар муддати 15 рӯз се бор каландгардон кардам ... [185]; Ин тадбир натиҷаи хуб дода, дар муддати ду-се сол мадрасаҳои Бухоро ва Самарқанд обод шуданд ва [224].

Муодили пешоянди мазкур дар забони англисӣ «during» ва «in the course of» буда, ба иҷроиши ҳодисаву амал дар ин ё он муддат ишора мекунад: Niyoz-Gürpön, who in the course of recounting his adventure seemed to be setting off the «Ghijduvon Special» all over again, ... [116]; I heard a lot of stories from Tuta-posho, and I may well introduce more of them in the course of my reminiscences - at the proper time and place [29].

дар гашти: Пешоянди таркибии номии изофии **дар гашти** аз пешояндҳои замони мебошад. Бо вай, асосан, якчанд исми воҳиди вақт (рӯз, шаб, субҳ, шом, аср) пайваст шуда метавонанд. Бо ибораҳои, ки дар таркибашон пешоянди «дар гашти» доранд, бештар феълҳои амалу ҳаракат истифода мешаванд. Ибораҳои бо пешоянди **дар гашти** амал ва замони ба вучуд омадани онро ифода мекунанд, аммо замони амал ба охири муддати вақте рост меояд. Баъзе исмҳои дигар низ (ба монанди бозор) дар ин ибораҳо худро ҳамчун исми воҳиди вақт зохир мекунанд.

дар фасли: Баъд аз чанд рӯзи воқеаи сари дӯкони Шароф-Даллол ман дар фасли аср ба рӯйи сахн баромадам [267]. Муодили пешоянди мазкур дар забони англисӣ «during» ба шумор меравад: Usto Amak replied, «Lutfillo has lived thirty years, and during that time, ever since he took up his mattock, he has kept whole family fed by his labors [41]; In this way, during the second year of operation of the new watercourse, Shofirkom tuman was blooming like a garden [50].

дар таърихи: пешоянди таркибии «дар таърихи» аз навъҳои камистеъмоли пешояндии замони буда, маънои муддати калони замонро дар бар мегирад. Бо вай, асосан исмҳои башарият, инсоният, инчунин исмҳои амалу раванд, соҳаи илму фан, техника ба таври васеъ пайваст мешаванд. Ибораҳои бо пешоянди мазкур миқдори зиёди вақтеро нишон медиҳанд, ки дар яке аз мавридҳои он амал ба вуқӯъ омадааст: Албатта, шарт нест, – гуфт ӯ ва илова кард: – Ман ҳам дар таърихи айвони масҷидамон, ки ҳамин сол Устоамакат (Ҳидоятхоҷа) сохт, як таърихи шеърӣ гуфтаам [122]. Дар забони англисӣ муодили пешоянди номбурда «in the period», «in the course of» буда, ба замони иҷрошавии амалу ходиса дар як давраи муайяни таърихӣ ишорат мекунад: After the Great October Socialist Revolution, however, in the period of land reform, both these waterways were re-excavated and the lands on their banks irrigated [52]; I heard a lot of stories from Tuta-posho, and I may well introduce more of them in the course of my reminiscences- at the proper time and place [29].

аз бозе ки – since: Аз бозе ки ман ба даст қалам гирифта ба қатори нависандагони советӣ даромадам, ният доштам, ки хотирот ва ёддоштҳои худро таҳрир намуда, ... [5]; Since you've stopped us collecting expenses, where will you find the carpenters wages. Since I made no progress there, he transferred me to the girls' school [53]; Since Abdullo was older than I, and also somewhat more uncouth, the girls did not like him and avoided him [53];

аз давраи – since: But I myself was nervous of such an obvious lie, since my book was in my hand [55]; My grandmother, since her son was in the kadi's service, got him to invite his family to the wedding [59]. Since I had been favorably received by the kadi, I asked if I could go along with my grandmother as well, and my father agreed [59]; But since I was a boy, albeit a young one, they would not let me in with her [59];

аз сари – since: Аммо падарам баъд аз сари онҳо ҳам, истиқомати дучоягиро тарк накардааст ... [14]; Баъд аз сари ман, ҳамаи молу мулки ман ҳам аз они ту мешавад [50]; Дар яке аз ҳамин шабҳои танҳои, ки шамол аз сари шом сар шуда буд, падарам ба замини гандумпола об сар дод [62]; Аммо аз сари зимистон то ҳол, ки аз миён шаш моҳ гузаштааст, базӯр ним санг (чор километр) ҷойро ковондаанд ... [86]; Соли таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро аз сари моҳи мизон (22-юми сентябр) сар шуда, дар аввали ҳамал (22-юми март) – дар шаш моҳ тамома мешуд [230]; Since there was no water in the canal we did not use the bridge, but crossed over on the chunks of ice ... [13]; One evening when we were on our own, since the wind had risen at sundown, my father started to water dropped [31]; Very well, I said to myself, since he doesn't want to be an artist and a man, to hell with him, he can go and be a mullah or the like, and sent him to learn to read [38].

Аз мисолҳои овардашуда маълум мешавад, ки пешояндиҳои зикршуда ҳама серистеъмол буда, дар ҳарду забон ҳам, муносибати замони ро ифода мекунад.

Дар баъзе ҳолатҳо пешоянди таркибии англисии «so far» дар забони тоҷикӣ муодили пайвандаҳои ифодакунандаи ҷумлаи пайрави замони «аз вақте ки, аз замоне ки» буда, ҳамзамон, рисолати пешоянди таркибӣ ва пайвандакро дар ҷумлае, ки амали он ба замон рабт дошта бошад, иҷро мекунад: Аз вақте ки ман бемордор шуда дар хона мондам, ӯ ҳам аз пеши дари хона намечунбид [188].

2.5. Пешояндҳои номии таркибии ифодакунандаи замону вақти аввал, мобайн ва охири амалу ҳодиса

Гузашта аз ин, дар ҳар ду забон пешояндҳое мавҷуданд, ки ба вуқуои ҳодисаву амалро дар як вақти муайян, яъне ибтидову интиҳои иҷроиши онро ифода мекунад. Ба ин гурӯҳ пешояндҳои зерин мансубанд:

аз аввали: Ман ҳам маҷбур будам, ки аз аввали шаб дар хизмати инҳо бошам, чой дам карда диҳам ва ҳар вақт, ки дили онҳо хоҳад, ошро тайёр кунам [241]; ... ва ман чанд рӯз дар пеши акаам монда, ба истиқомати мадраса омӯхта шавам, то ки соли оянда барои хондан аз аввали таҳсил ба шаҳр равам [167]; Гурӯҳи мо дар аввали кор «чарс даркор не» гуфта бошад ҳам, қаландарбача бояд «барои хурмат» бошад ... [277]; Ман дар аввали кор фаҳмидам, ки марди майдони шумо нестам ва дар талабгорӣ бо шумо як аҳмақии бачагона кардам [285].

Дар забони англисӣ пешоянди мазкур на дар шакли пешоянд, балки дар шакли калимаи таркибӣ мушоҳида мешавад: From the beginning of winter up to the present time-four months-they had scarcely excavated half a sang (two miles) of the proposed channel ... [44];

Чи тавре зикраш рафт, муодили англисии пешоянди мазкур дар забони англисӣ «at the beginning of» ба шумор рафта, вақти оғози амалро дар як замони муайян ифода мекунад: Пошшоҳонам таъйин карданд, ки дар аввали торик шудани шаб шумо ба пеши дари партави работ равед будааст [437]; I tried to place one of these words at the beginning of a verse, but I could not think of one quickly enough ... [105].

Пешоянди «аз» бо калимаи «аввал» омада, ҳамчун пешоянди таркибии «аз аввали» ба нуқтаи аввали вақту замони ба вуқуъ омадани амалу ҳодиса ишорат мекунад: Мешавад, то ки соли оянда барои хондан аз аввали таҳсил ба шаҳр равам [167]. Ғал-мағали бозори ғӯза аз аввалиаш ҳам зиёдтар боло гирифта буд [344].

Лозим ба ёдоварист, ки пешояндҳои «аз» ва «дар» дар таркиби ибора амал ва ҳолатро дар лаҳзаи аввал номбар карда, муносибати

замониро ифода мекунанд. Хусусияти хоси ибораҳои бо пешояндҳои «аз» ва «дар» сохташуда дар он зоҳир мешавад, ки дар онҳо калимаҳои вобастабуда мафҳуми «вақту замонро вобаста ба рӯз, ҳафта, моҳ ва фасли сол» ифода мекунанд: Ман ҳам маҷбур будам, ки аз аввали шаб дар хизмати инҳо бошам, чой дам карда диҳам ва ҳар вақт, ки дили онҳо хоҳад, ошро тайёр кунам [241]; Назар ба қавли онҳо, қозии Гиждувон ҳашарчӣ фармудааст, ки ҳамагӣ дар аввали рӯз ба ҳашар ҳозир шуда, ба кор дароянд, то торикии рӯз корро давом диҳанд [90]; Қарабек дар аввали соли вабо, бинобар «кордониаш» тараққӣ карда, дар райони Зиёуддин, ки райони ғӯзакорӣ ва шоликорӣ буд, амлоқдор таъйин шуд [212].

Дар забони англисӣ бошад пешояндҳои зикршуда дар шакли «at the beginning of, in the beginning of» омада, монанди забони тоҷикӣ мафҳуми «вақту замонро вобаста ба day (рӯз), week (ҳафта), моҳ (month) ва seasons (фасли сол)» ифода мекунанд: This land consisted of individually-owned vegetable patches each no larger than a half to one-and-a-half acres, but at the beginning of September the farmers would harvest their crop and clear the ground for the fair [72]; ... so that I could learn something of student life and be ready to go back to Bukhara and start school at the beginning of the next academic year [87].

Илова бар ин, бархе аз пешояндҳои ифодакунандаи муносибати замонӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ мушоҳида мешаванд: дар аввали субҳ: Чун дар аввали субҳ бо шамъгиронии акаам бедор шудам, дидам, ки падар барои бозгаштан ба саҳро тайёр шуда истодааст [172];

дар сари: Пешоянди мазкур ба оғозу ифтитоҳи амалу ҳодиса дар ин ё он замони муайян ишора мекунанд: Ҳамаи меҳмонони беруна ва аъзоёни гаштак дар сари шом дар чойи меҳмонӣ ҳозир шудаанд [155]; Инчунин аз моҳи феврал парокандашавӣ сар шуда, дар сари моҳи март аз гурӯҳи мазкур тахминан даҳ кас боқӣ мемонд ... [230].

Муодили англисии пешоянди ёдшуда «in, at» буда, ба оғозу саршавии вақту замони амал ишора мекунад: ... so that I could learn something of student life and be ready to go back to Bukhara and Smart school at the beginning of the next academic year [87]; This land consisted of individually-owned vegetable patches each no larger than a half to one-and-a-half acres, but at the beginning of September the farmers would harvest their crop and clear the ground for the fall [72].

Бояд тазакур дод, ки пешоянди ифодакунандаи замони «аз ибтидои» дар навишт ва услуби бадеӣ, бештар дар шакли «аз аввали» истифода гардида, доираи қорбурдаш он қадар фарроҳ нест: Ман ҳам маҷбур будам, ки аз аввали шаб дар хизмати инҳо бошам, чой дам карда диҳам ва ҳар вақт, ки дили онҳо хоҳад, ошро тайёр кунам [241]. Муодили он дар забони англисӣ дар шаклҳои содаи «from» ва таркибии «at/from the beginning» ба мушоҳида мерасад: From the beginning of winter up to the present time-four months-they had scarcely excavated half a sang (two miles) of the proposed channel ... [44]; I tried to place one of these words at the beginning of a verse, but ... [105]; ... so that I could learn something of student life and be ready to go back to Bukhara and Smart school at the beginning of the next academic year [87].

Дар забонҳои пешояндҳои мавҷуданд, ки ба ҳодисаҳои дар нимаи вақт ба вуқӯмада мансубанд:

дар нимаи: Чун, дар нимаи ҳикояти вай чӣ будани масъаларо фаҳмид, аз ошхӯрӣ бозистод ва дар ваҷоҳаташ аломати хашму ғазаб пайдо шуд [171-172]; Ғалаосиёҳои дар тарафи ғарб ва нимаи тарафи шимол, мазориҳо дар нимаи дигари тарафи шимол ва тарафи шарқ, шаҳриҳо дар тарафи ҷануби замин ҷойгир шуданд [283-284]. Муодили англисии пешоянди зикршуда «in the middle of» буда, амали дар нимаи вақту замон ба вуқӯмадаро ифода мекунад: Ibrahim Khoja locked a horse-hobble around the lunatic's ankles, passed the end of the chain around the

bottommost beam of the wall, and tied it to a pillar that stood in the middle of the room [32]

дар миёнаи: Аммо, агар мо вақтҳои дар миёнаи ин дарсҳо сарфшударо ба назар гирем, талаба дар дарсҳои мазкур як рӯзи зимистони худро сарф мекард [231]. Муодили англисии пешоянди мазкур «in the middle of» маҳсуб ёфта, бавуқуои амалро дар миёнаи вақту замон ифода мекунад: In the middle of the night there was a disturbance and cries of alarm, as if thieves had been discovered, which however soon subsided [59]; In the middle of the winter my elder brother Muhyiddin recovered his strength [99].

Чи тавре ки дар боло зикраш намудем, дар харду забон баъзе пешояндҳое мавҷуданд, ки ба қисми интиҳои иҷроиши амал дар муҳлату замон марбутанд:

дар охири: Баъд аз ҳамаи инҳо Мавлоно Шарифи Бухорӣ, дар охири асри XVII гузаштааст [233]; Махдуми Гав дар охири ин бозӣ бо ғолибон, ки ҳамагӣ панҷ нафар буданд, баҳс-мабаҳс давидан хост [283].

Муодили англисии пешоянди мазкур «at the end of» ба шумор рафта, ба замони анҷоми иҷроиши амал ишорат мекунад: Across from the musicians at the end of the sufa a tall young man, his tunic tucked up into his waistband, was clapping to the music with a pair of whetstones in each hand as he danced [6]; At the end of the land, on the west side of a more open area, were a few other houses, but only the gate of our house opened directly onto the lane [21].

Пешоянди «байн» дар якҷоягӣ бо пешоянди «дар» ба маънои замони барои ифодаи байни вақт ишора мекунад: Одатан, онҳо дар байни асру шом дар миёнсарой менишастанд ва бештарини вақташонро бо шикоят аз ғойибон мегузарониданд [175]; Дар байни як ҳафта ҳамаи хонаҳои деҳа монанди хонаи мо гардид, на танҳо дар деҳаи мо, ҳатто дар туман (район) ҳам одами тандуруст кам монд ... [187]. Муодили англисиаш ба шумор рафта, он хусусияти маъно, ки дар забони тоҷикӣ

дорад, ҳамонро ифода мекунад: In the middle of the night there was a disturbance and cries of alarm, as if thieves had been discovered, which however soon subsided [59]; In the middle of the winter my elder brother Muhyiddin recovered his strength [99].

Ҳамин тавр, пешоянди «дар мобайни, дар байни» ва муодили англисии он «in the middle of, among middle, for» дар бештари ҳолатҳо муносибати замониеро ифода мекунанд, ки ҳодисаву амал дар нимаи ё мобайни вақту замони муайян ба вуқӯъ омада бошад: Онҳо дар мобайни кӯл ва ҳавлии ӯ се поҳса девор зада додаанд ва дар байни ҳавли ва заҳкаш ҳам як поҳса девор кашидаанд [390]. Деҳаи Болои Рӯд ба тарафи шимоли Маҳаллаи Боло буда, дар байни ин ду деҳа тахминан ҳазор қадам роҳ буд [29]; they lodged him with one Hamroh Khon by name, in the men's quarters, for several years ... [3]; So you did trick me for all this beard of yours! [8].

2.6. Пешояндҳои номии таркибии ифодакунандаи замони то ба вуқӯъ омадани амалу ҳодиса

Лозим ба ёдоварист, ки пешояндҳои, ки дар зер зикрашон хоҳем кард, ба ҳаводису амали то лаҳзаву вақт ба вуқӯъмеомада ишорат мекунанд.

Пешоянди «то» дар бештари ибораҳо ва таркибҳо омада, маънои асосии худро пурра нигоҳ медорад ва ба вақту замони то иҷрои амалу ҳодисаи муайян ишора мекунад. Аслан, пешоянди мазкур пеш аз исму зарфҳои ифодакунандаи замон омада, як ҷузъи таркибии ибораҳои зарфино ташкил медиҳад: ... худро базӯр ба чиллаҳона гирифтаам ва дар он ҷо, бе он ки овоз барорам, бо дилхоҳи худ дарун-дарун то рӯз гиристам [441]; Вагарна, мумкин буд, ки рухсати ба ҳонаи худхошон баргаштани аҳли «дарихона» то нимаҳои шаб, балки то саҳар дер мекашид [369].

Дар забони англисӣ ин вазифаро пешояндҳои «to», «up to», «till» иҷро мекунад: From the beginning of winter up to the present time-four

months-they had scarcely excavated half a sang (two miles) of the proposed channel [44]; Up to the year 1868, when the emir of Bukhara went to war with the tsar and had to sue for peace, the amlokdors of Ghijdu- von -including those of our village, ... [102]; A wide-ranging field study of the musical (and other) cultures of the Tajiks and their neighbors from pre-Soviet up to modern times; includes a music CD [172].

Бояд тазакур дод, ки дар таркиби ибора, ҳам пешоянди «аз» ва ҳам пешоянди «то» омада, маънои худудии амалро дар бар мегирад. Дар умум, ҳамаи қолабҳои таркибҳои, ки ба воситаи пешояндҳои «аз» ва «то» сохта шудаанд, худуду муносибати замонро ифода намуда, ба оғозу анҷоми он ишора мекунад: Назар ба қавли онҳо, Лутфулло-Гӯппон аз пагоҳонӣ то вақти хӯроки пешин ва аз пешин то шом, дам нагирифта каланд мезадааст ... [78]; Шаб ба ҷойи хоб китоб бинад ва рӯз аз пагоҳ то бегоҳ ғавғо орад ва ғулғула бишнавад ва сайри беруну дарун натавонад ... [237].

Дар забони англисӣ пешояндҳои «from» ва «until» дар таркиби ибора омада, ба муносибати замон, яъне аз ибтидои иҷроиши амал то интиҳои он ишора мекунад: They told how he would hack away staidly without a break from early morning until lunch, and from lunch until sandown, and that for lunch he ate four times as much as the other laborers [39]. From the beginning of winter up to the present time-four months-they had scarcely excavated half a sang (two miles) of the proposed channel ... [44].

Таъкид ба маврид аст, ки пешояндҳои ифодакунандаи замони «то» ва муодили англисии он «to» дар забонҳои мавриди қиёс амалу ҳодисаро то вақту замони иҷроиши он номбар карда муносибати мушаххаси замониро ифода мекунад: Мулло Туроб то шаб аз ҳучрааш берун набаромад ва шабона ғойиб шуда рафт, ки баъд аз он, ўро дар он мадраса касе надидааст [291]; The south doors of the south building opened onto the kitchen garden, and the north doors of the north building onto the high wall overlooking the street [5].

Микдори пешояндҳои замони ифодакунандаи амалу ҳодисаи то лаҳзаи ба вуқӯ омаданашон дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ хеле беш буда, мо танҳо аз серистеъмомтарини онҳо ёдовар мешаваем:

то вақте: Падар, то вақте ки чашмаш кор мекард, ба болои чархи осӣ кор кард, аммо он рӯз аз ҳаррӯза барвақттар рӯз торик шуд, ... [38]; Тасаллиёбии ман то вақте давом намуд, ки рафиқонамро хоб рабуд ва баъд аз он ... [199]; Дар натиҷаи ин суолу ҷавоб лақаби он талаба «хайвони нотик» шуда монд ва то вақте ки ӯ дар Бухоро буд, ... [236]. Муодили пешоянди мазкур дар забони англисӣ пешояндҳои «till» ва «up to» буда, ҳодисаву воқеаро то лаҳзаву замони иҷро шуданаш ифода мекунад: The ruins of this building remained until the time of the revolution in Bukhara, after which the people demolished it and ... [104]; I piunged into a deer sleep and did not wake up until after first light, when I heard my father talking to my mother in agitated tones [17]; When we arrived at the village of Boloi Rud we saw that from the fertile spot it had been up until yesterday it had turned into a frightful wasteland [20].

Дар забони тоҷикӣ як силсила пешояндҳои ифодакунандаи вақту замоне мавҷуданд, ки аз нигоҳи шакл тафовут дошта, аз лиҳози маънӣ шабеҳи якдигаранд, яъне муродифи ҳамдигар ба шумор мераванд. Ба ин гурӯҳ метавон пешояндҳои «то замони», «то давраи», «то вақти», «то давраи» мутааллиқ шуморид. Аммо, дар забони англисӣ бошад, пешояндҳои зикршуда танҳо ду муодилро, яъне «till» ва «up to»-ро соҳибанд.

то қариби: ба хонаи худ бармегарданд ва басо мешавад, ки ин рухсат то қариби вақти шом дер мекашад [369]. Муодили пешоянди мазкур дар забони англисӣ “until” ба шумор меравад: In any case, after we run away we’ll need some money until I find work. [26]; Khaibar used to stay awake all night until my father left the house at daybreak to perform his ablutions before prayer [34].

Пешоянди «то» инчунин муносибатҳои замони наздик бо маънии ифодаи ҳудуд аз рӯйи вақт, ки бо пайвастшавии калимаҳои ифодакунандаи вақту муҳлати мушаххас алоқаманд аст, ифода мекунад:

дар наздики: Дар наздикиҳои тирамоҳ мо аз молчаронии Дарёбод маҳрум шудем [208]; Ҳамон рӯз дар наздикии фурӯ рафтани офтоб Ситора омад [411]. Муодили англисии он «close of» ба шумор рафта, хусусияти маъноие, ки дар забони тоҷикӣ дорад, ҳамонро ифода мекунад: At the close of every mamoz I say a prayer for him and he enumerated one by one the kadi's virtues and good deeds [82]; Ergash raced up to the top of the dune with me close behind him [17].

дар қарибии: ва дар қариби гирифтани моҳ Аҳмади Дониш онҳоро ҳисоб карда меистод [300]. Дар забони англисӣ пешоянди мазкур на ҳамчун пешоянд, балки ба сифати зарфи замони «nearly» истифода мешавад: This took nearly another hour [44]; The mullah, seeing his hopes so suddenly dashed, nearly fainted [29].

Яке аз пешояндҳои каммаҳсуле, ки муносибати замони ро ифода мекунад, ин «дар арафаи» ба шумор меравад. Муодили англисии он «on the eve of» буда, он низ амсоли пешоянди тоҷикӣ хеле каммаҳсул аст: They don't have to care for wives and children, or worry about food and clothing their one delight is to let off fireworks twice a year, once at the Darvesbobod fair and once on the eve of Ramadan [71].

Дар баъзе ҳолатҳо пешоянди «since» бо пешоянди «till» омада, амали муайяни дутарафаро дар ин ё он замон ифода мекунад.

Илова бар ин, дар баъзе аз ҷумлаҳои тоҷикӣ, ки дар таркиби худ пешоянди «since» доранд, ҳоли замонро ифода намуда, ба ҷумлаҳои пайрави замони англисӣ мувофиқат мекунанд: Ҳайфо, ки ман таъбир ва тасвирҳои он кампирро аз ёд баровардаам ва дар ин вақт, ки аз замони шуниданам ин ҳикояро шасту чанд сол гузаштааст ... [56]; ... ва аз рӯйи эҳтиром ӯро «Бобо Соиб» мегуфт, ки 250 сол пеш аз замони мо гузаштааст ва ... [122]; Since he took a solemn oath to divorce his wife if he

broke his word, he has to honor it [26]; Embarrassed, he looked to the imam for help, since he had been a witness to the oath, the imam quickly came to the rich man's rescue, asking the orphan [27]; Since he offers you half a sack of wheat, you should accept it gratefully [27].

Дар забони англисӣ пешояндҳои ифодакунандаи вақту замон, аслан «till, at, in, on, to, upon, with» буда, онҳо тафовут ва монандӣ дар иҷрои амал дар ин ё он замонро ифода менамоянд.

Дар зер мо роҷеъ ба хусусиятҳои маъноии пешояндҳои замони забони англисӣ ҳангоми ифодаи маъно, дар вақти муайян таваққуф хоҷем намуд.

Пешоянди «upon» бо муодили тоҷикии «як вақтҳо, вақте ки, пас аз» ба иҷрошавии амалу ҳодиса дар замони гузашта ишора мекунад: Tuta-posho told us that once upon a time there was a deceitful rich landlord [24]; Upon hearing the orphan say this, the rich man was afraid of disgracing himself by public perjury [27]; Пас аз он як, химчаи хушки дарахти тутро ёфта оварда, дар як сари вай як парраи чорчилликшакл баровард ... [73]; Пас аз он, дубора ба худ ҷо паҳн карда хобидам [133].

Сарфи назар аз, ин, пешоянди «upon» назар ба пешоянди «on» доираи истеъмоли маҳдудтар дошта, бештар дар услуби китобӣ ба қор меравад. Дар забони англисии муосир пешоянди «upon» бештар дар таркиби ибораҳои рехтаи таҷзиянашаванда истифода мешаванд: Upon hearing this my father became very angry [156]; Once upon a time, said Tuta-posho, there a was poor mullah [28].

Пешоянди «under» маъноии иҷроиши амалу ҳодисаро дар як вақт ифода менамояд. Хусусияти маъноии пешоянди мазкур дар он зоҳир мегардад, ки он ба иҷро гардидани амал дар вақти муайян ишора мекунад. Дар баъзе ҳолатҳо пешоянди «under» дар таркиби ибора омада, бо маъноҳои «дар давоми, ҳангоми» қорбурд мегардад: The system of tax collection under the emir was for the amlokdor to go out to the fields when the

crops were ripe and record the amount of tax in kind due from each farmer [50-51].

Таъкид бамаврид аст, ки пешоянди англисии «for» ва муодили тоҷикии он «дар муддати, дар давоми, хангоми» ба иҷрошавии амал дар як вақт ишора намуда, маънои «муҳлату давомнокии вақт»-ро ифода мекунад: We can make do with milk and curbs for a little while [10]; You're not going to Bukhara for another two years, and by then I will have paid back the loans and we'll have money for your studies [11]; Ман баъд аз сабзидани кишт вайро дугона ва ягона карда, дар муддати 15 рӯз се бор каландгардон кардам ... [185]; Дар муддати якчанд дақиқа шаҳр аз овози дамбар-думбур, чангар-чунгур пур гардида, ба дили шунавандагон як навъ даҳшат меандохт [298].

Пешоянди «with» чи тавре ки дар вожаномаҳо шарҳу тавзеҳ ёфтааст, муносибати замонию фазоиро ифода мекунад. Агар пешоянди мазкур дар муносибати фазой ба муваффақияти ин ё он самт дар фазо ишора кунад, пас, дар муносибати замони мувофиқати ягон вақтро ифода мекунад: Meanwhile the wind was blowing stronger and the air was growing darker with the dust [17]; «Hurry with the tea», my father told her [18]. Пешоянди «over» бо муодили тоҷикии худ «дар муддати, дар давоми» ба иҷроиши ин ё он амал дар замону вақти мушаххас ишорат мекунад: He asked my mother to fetch tea, and settled down to go over my brother's homework with him [21]; If a suitor could provide all that, the rich man and his wife would gladly give him daughter a hundred times over [25].

Дар раванди таҳқиқ мо пешояндҳоро мушоҳида намудем, ки дар ҳарду забон ҳам бо маъноҳои «то, пеш аз, пеш аз ҳама, на дертар, на барвақтар аз» истифода мегардад: Падарам пеш аз ба меҳмонхона даромадан офтобаи обро дид, ки дар дами дар истода буд [70]; Ман рӯзи дигар, пеш аз баромадани офтоб ба пеши он гулбуттаҳо рафтам, ки барои Ҳабиба гул чинам [104]. Муодили пешояндҳои мазкур дар забони

англисӣ «till, afore, against, before, ere, toward, towards, within, under» ба шумор мераванд: He said you could repay him any time before he died [10].

Бояд қайд кард, ки дар муқоиса бо дигар пешояндҳои замон, пешоянди «before» яке аз воҳидҳои асосии ифодакунанда ба шумор рафта, «лаҳзаи пеш аз вуқӯъ омадани амал»-ро ифода мекунад. Илова бар ин, аз лиҳози маъно, пешоянди мазкур аломатҳои гуногуни луғавиву маъноиро дар бар мегирад, ки бо дараҷаи истеъмоли он алоқаманд аст. Пешоянди мазкур бештар бо феълҳои «харакат» омада, ба вақту замони иҷрошавии амалу ҳодисаи муайян ишора мекунад: I want butter-halva that is really delicious and that I've never tasted before [12]; we moved to Suktare early, even before the mulberries began to fruit [23]. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи пешоянди англисӣ «before» аз муодили тоҷикӣ он «пеш аз, пеша аз ин» дар забонҳои муқоисашаванда, ин мавқеи онҳо дар таркиби ҷумла аст, яъне агар дар забони англисӣ пешоянди мазкур дар аввал, мобайн ва охири ҷумла ояд, пас, дар забони тоҷикӣ он ҳамеша дар таркиби сарҷумла ва ё ҷумлаи пайрав ҷой мегирад: Бинобар ин, дар он даври пеш, аз он деҳа маданиятноктар ва серхату саводноктар ҷое набуд [8]; Ў дар ин вақт намехобид, ҳар сахар ду соат пеш аз баромадани офтоб мехест [70]; Take the wheat to the mill, and take your sister with you so that she can see the mill before her wedding [27]; One evening before dark my mother gave me a plate of shirbirinj to take to the old woman [28].

Лозим ба ёдоварист, ки пешоянди «afore» дар забони англисии муосир камистеъмол буда, онро метавон ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ ё худ аз истеъмол баромада мансуб донист. Пешоянди мазкур бештар дар нутқи шифоҳӣ ва лаҳҷавӣ истеъмол мешавад. Аз лиҳози хусусияти маъноии худ, пешоянди «afore» муродифи пешоянди «before» ба шумор меравад: The boys must have played this game in the school several times before, since they immediately got up from their places [140]; But before the

water had spread evenly, the wind dropped and left the debris floating among the wheat [122].

Дар забони англисии муосир пешоянди «ere» ба гурӯҳи пешояндҳои камистеъмол мансуб буда, бо мурури замон дараҷаи истеъмоли он дар забони адабӣ маҳдуд гардидааст. Дар баъзе ҳолатҳо, маҳдудияти истифодаи он дар таркиби ибораҳои устувор мушоҳида мешавад ва ин пешоянд маънои аслии худро дар баъзе ибораҳои устувор маҳфуз медорад. Муродифи пешоянди мазкур «till, until, up to» ва дар баъзе ҳолатҳо «before – пеш аз» ба шумор рафта, ба замону вақти иҷроиши амалу ҳодиса ишорат мекунад: Doting mothers tucked them in and kept their sleeping forms warm until morning, so that they hadn't a care in the whole wintry world [112]; We just packed it in without arguing, and left it till the next year to get even [116]; Шаб ба ҷойи хоб китоб бинад ва рӯз аз пагоҳ то бегоҳ ғавғо орад ва ғулғула бишнавад ва ... [237]; Шабҳо баъд аз торик шудани рӯз ба хона омада хобида, субҳидам пеш аз сафед шудани рӯз ба сари ҷуворӣ мерафтам [194].

Ҳамин тавр, он пешояндҳои англисӣ, ки зикрашон рафт, маънои «то, пеш, на дертар аз, на пештар аз» замону вақти иҷроиши амалро ифода мекунанд.

Пешоянди «in» иҷроиши амалро дар вақту замони то ба вуқӯъ омадани он ифода мекунад. Пешоянди мазкур ба замону вақти ба вуқӯъ омадани амал ишора мекунад.

Пешоянди «after» ва муодили тоҷикии он «пас аз, баъд аз» ба вақту замони дар аввал, охир ё байн иҷро гардидани иҷроиши амал ишора мекунад. Яке аз хусусиятҳои истеъмоли пешоянди мазкур, ин дар таркиби ибораҳои устувори зерин омадани он ба шумор меравад:

after supper – пас аз хӯроки шом: Accordingly he was unable to go out alone to relieve himself after supper; if he had to go out in the dark, his mother had to go with him [121];

after a wide – пас аз чанд вақт after hours – пас аз кор, на дар вақти корӣ, to work after hours – иловагӣ кор кардан, аз меъёр зиёд кор кардан, кори иловагӣ, to see somebody after hours – пас аз кор бо ягон кас вохӯрдан, after dark – пас аз торикшавӣ: We arrived in Bukhara after dark, entering the city by the Samar- kand gate [88];

after school – пас аз мактаб: Raboti Qug lay almost a mile southwest of our village, so Habiba did not go home after school, but stayed at the khatib's house, in the same room as the khatib's daughter [53];

after that – пас аз/баъд аз ин: After that, the spirits left her alone and never frightened her again [115]; After that, he would not eat; all day he slept on his straw, and at night came down to guard the chickens [34]; Аммо дидам, ки падар ва модарам пир шудаанд ва баъд аз ин, бе ёри ман зиндагониашон душвор аст, ночор ин корро қабул кардам [13]; Пирак баъд аз ин сухани худ, андак хомӯш монда, боз давом намуд [260];

after the incident – пас аз ҳодиса/воқеа: ... since I had played a large part in his training and had grown fond of him, especially after the the incident of the chicken and the jackal [34]; Баъд аз ин воқеа, ман дар оила яккаписар ва дастёри ягона шуда мондам [65]. Баъд аз ин ҳодиса, вай хӯрокашро нахӯрдааст [68];

after the death – пас аз/баъд аз марги: There was no way I could have worked the land by my own strength alone, but after the death of my father one of the Tajiks in our village [101]; Баъд аз марги Қарабек, иморати хавлии ӯ хобид, устову мардикорҳо ба ҳар тараф пароканда шуда рафтанд [213].

Пешоянди «behind» ба монанди пешоянди «before» ва «in front of» нисбатан вақту замони гӯяндаро дар ин ё он макон ифода мекунад: I thought that the two of them had gone off with the musicians, leaving me behind, and I was jealous [7]; ... ман гумон кардам, ки онҳо маро партофта худҳошон бо созандагон рафтаанд [19].

Пешоянди «beyond» бо муодили тоҷикии худ «як замоне, як лаҳзае, лаҳзае» муносибати замони ро ба амале, ки дар вақти муайян ба вуқӯ омада давом меёбад, ишорат мекунад: *If you could tear your eyes away from the lush emeraldgreen meadows and look a little way beyond, you would be dazzled by beds of newly-ripened musk melons ... [110]; ...* авзои ӯро дубора пардаи сиёҳи андуҳу алам печонда гирифт ва баъд аз лаҳзае хомӯш мондан, давом намуд [423].

Пешоянди «past» бо муодили тоҷикии худ «дар гузашта» ҳангоми ифодаи амале, ки паси якдигар дар гузашта ба вуқӯ меояд: *So instead of spoiling my pleasure, the insult made me hate this supercilious boy even more, for he had bullied me several times in the past [6]; Назар ба нақли вай, мардуми тумани Шофирком тирамоҳи гузашта ба сари худ кӯшиш кардаанд, ки рӯди кухнаро аз сари нав кофта, об чорӣ кунанд [86]; Дар муддати 10 рӯзе, ки қозӣ Абдулвоҳид ба қор сар кардааст, андозаи қор ба миқдори қори шашмоҳаи гузашта баробар шудааст [90].*

Пешоянди «upon» ва муодили тоҷикии он «замоне, вақте, як вақт» назар ба пешоянди «on» камистеъмолтар буда, бештар хусусияти китобатӣ дорад. Пешоянди мазкур бештар дар таркиби ибораҳои устувор ва идиомаҳо мушоҳида мешаванд, ба монанди: *Once upon a time, said Tuta-posho, there a was poor mullah [28]; Tuta-posho told us that once upon a time there was a deceitful rich landlord [24]; Як вақт модарам барои дида омадани падару модараш аз Соктаре ба Махаллаи Боло рафт ва акаам ӯро гирифта бурд [62]; Як вақт як амини бисёр фарбеҳ аз зери дарахте хеста ба сари ҳашар омад [93].*

Пешоянди «since» ва муодили тоҷикии он «бозе ки, замоне ки, вақте ки» маънои «вақту замон»-ро ифода намуда, ба иҷрошавии амалу ҳодиса дар гузашта ва гузаштаи дуру наздик ишора мекунад: *Since he took a solemn oath to divorce his wife if he broke his word, he has to honor it [26]; Embarrassed, he looked to the imam for help, since he had been a witness to the oath, the imam quickly came to the rich man's rescue, asking the orphan*

[27]; Сайид Акбар оташин шуд, вақте ки \bar{u} барои гап задан даҳон кушод, аз даҳонаш пеш аз сухан кафк мепарид [108]; Вақте ки ман аз даҳанаи бозори Ғиждувон баромадам, тӯқуми хар пеш рафт [126].

Пешоянди «before» бо муодили англисии худ «пеш аз» дар баъзе ибораҳои таркибҳои амсоли «before long, before now» омада, маънои «пеш аз вуқӯ омадани амал»-ро дар ин ё он замон ифода мекунад: Before long two people came out: one was the village khatib I took lessons from, and at his side was a man of medium height and slender build ... [62]; Бинобар ин, пеш аз сар кардани хатмашққунӣ асбоби хатнависи туро тайёр кардан зарур аст [125]; Аммо пеш аз он, ки ба шаҳр равам, ба Соктаре, ба хонаи худамон рафта омаданам лозим буд [328].

Пешоянди «towards» бо муодилҳои тоҷикии худ «ба тарафи, ба пеши, ба назди, дар пеши, дар назди» ба маънои «самту ҳаракат баҳри иҷрои амалу ҳодиса дар вақту замони муайян» ишора мекунад: He picked up something in his mouth and started to trot toward me [33]; But instead of heading back toward the village, my father turned upstream, along the canal that was utterly choked with sand [20]; Аммо падарам бо роҳи омадағиамон ба тарафи деҳа нарафта, аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳ пеш гирифт [42]; Ятим аз дарвоза баромадааст ва ба тарафи дигари деҳа, ки дар муқобили тарафи масҷид будааст, давонда рафтааст [56].

Дар низоми пешояндҳои замони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ алоқаҳои маъноие мушоҳида гардиданд, ки ин пеш аз ҳама, бо алоқаи маъноии дохили забонӣ, чун муродифшавиву сермаъноӣ ва мутаазодшавӣ рабт дорад. Масалан, пешояндҳои тоҷикии «вақте ки, замоне ки, модоме ки» бо муодилҳои англисии худ «since, from the time, when, whenever» ҳамеша муродифи ҳамдигаранд. Ё ин ки пешояндҳои англисии «till, until, before» бо муодили тоҷикии худ «то» муродиф ба ҳисоб мераванд. Алоқаҳои номбурда алоқаҳои гуногуне мебошанд, ки ба низоми пешояндҳо хос аст.

Яке аз пешояндҳои сермахсули англисӣ, ки ба муносибати вақти мушаххаси замон ишорат мекунад, ин «at» ва муодили он дар забони тоҷикӣ «дар» ба шумор меравад. Дар бештари матнҳои англисӣ ба ҷойи пешоянди «at» муродифи он «in» истифода мегардад: At this time it was a dependency of the Bukhara emirate [160]; In 1895 western Darvoz, on the left bank of the Panj, was ceded to Afghanistan [160]; Usto Amak recommenced his carving and said, It was none other than your grandfather who invented that machine; I was only seven years old at the time [37]; That year the water level of the Zarafshon river was low to start with, and in summer it dried up all together get by on river seepage alone looked like drying up, too [37]; One day in spring, when the apricots were coming into flowers and Khaibar was nearly one year old, my father went off to the mosque an hour after first light for morning prayers [33]; \bar{U} дар ин вақт намехобид, ҳар саҳар ду соат пеш аз баромадани офтоб мехест [70].

Лозим ба ёдоварист, ки дар забони англисӣ барои ифодаи вақт, рӯзу ҳафтаҳо ва таърихи мушаххас, на ин ки пешоянди «in», балки «on» истифода мешавад: We also needed twenty-five tangas to pay for the saying of requiem prayers on Sunday and Thursday nights and for the complete reading of the Koran ... [94]; So on the second day he set me to copying the second exemplar. In this way I progressed in a short time from forming single letters to writing cursive groups [68]; On the second day I went to school early [135].

Ҳамин тавр, дар раванди таҳқиқ маълум гардид, ки дар ҳарду забон як миқдор пешояндҳои мавҷуданд, ки аз лиҳози маъно ба ҳамдигар мутобиқ мебошанд, ба монанди дар – by; дар вақти – in; дар вақти – during; дар давоми- in; дар замони – in; дар қариби – at; дар муддати – in; дар рафти – during; дар равиши – during; дар ҳангоми- at; дар ҳангоми – on, upon; дар давоми – over; дар давоми – through, out; дар муддати – through; дар зарфи – in the course of; дар арзи – for; дар аҳди – during; дар мавсими – at; дар маросими – during; дар маъракаи- during; дар мобайни

– for; ба муддати – for; дар мухлати for; ба мухлати for; дар навбати- in; дар овони – in; дар тули – for; дар фасли- in; дар ҳини – during; аз сари – up; аз дами – from; аз нисфи – from the middle; дар айна – in the middle of; дар айна – at; дар лаҳзаи – during; то ҳангоми – in; дар фурсати – in ва ғайра.

Ишора бояд кард, ки бархе аз ин пешояндҳо дар таркиби фразеологизмҳо омада, маънои пешояндии худро нигоҳ медоранд, ба монанди:

дар аввали субҳ – before the dawn: Чун дар аввали субҳ бо шамъгиронии акаам бедор шудам, дидам, ки падар барои бозгаштан ба саҳро тайёр шуда истодааст [172]; Doing mothers tucked them in and kept their sleeping forms warm until morning, so that they hadn't a care in the whole wintry world [112].

дар аввали рӯз: ... ҳамагӣ дар аввали рӯз ба ҳашар хозир шуда ба кор дароянд, то торикии рӯз корро давом диҳанд [90]; The cell wheree my brother lived was called the «haunted roon» and it was even more frightening in the daytime than at night [89].

дар аввали кор: Ман дар аввали кор фаҳмидам, ки марди майдони шумо нестам ва дар талабгорӣ бо шумо як аҳмақии бачагона кардам [285].

дар сари вақт, дар вақташ – in time: – Ҳанӯз кор сар нашудааст, дар вақташ расида омадем, – гуфт Пирак, – ва аз акааш дуртар истоданро муносиб дид [269]; In time the landlord's tactics became so widely known that no one trusted him or would work for him [24].

Илова бар ин, дар ҳарду забон пешояндҳои мавҷуданд, ки аз нигоҳи маънӣ ба қисми интиҳои ҳодиса дар ин ё он замону вақт ишора мекунанд.

дар охири – at the end of: Дар охири тирамоҳ – баъд аз тамошудани мавсими ҳосилғундорӣ – қозӣ нархи ҳар маҳсулро аз рӯи бозор ба амир арз мекард ва ... [98]; Дар охири кор Истам-хархӯр ном як

харбози пурлофубод ба майдон даромад [149]; At the end of autumn, when the harvest was in, the kadi would submit the market rate for each crop to the emir ... [51]; Since for one thing, at the end of autumn the animals were always let loose in the fields to graze, and for another, there was the probability of rain, in which case all ruined [95-96];

дар поёни – at the end of: Мулло Бурхон гуфт: «Ман дар поёни ин ғазали худ» як байтеро, ки гӯяндааш маълум набуда ... [411]; At the end of the summer of 1889, my seventy-year-old maternal grandmother sent word to me to bring my younger brothers to her so she could see us all before she died [104].

Дар ҳарду забон пешояндҳое мавҷуданд, ки аз лиҳози маънӣ ба амалу ҳодиса дар ин ё он вақту замон марбутанд, амсоли:

дар нимаи – in the middle of: Чун, дар нимаи ҳикояти вай чӣ будани масъаларо фаҳмид, аз ошхӯрӣ бозистод ва дар вачоҳаташ аломати хашму ғазаб пайдо шуд [171-172]; In the middle of the winter my elder brother Muhyiddin recovered his strength [99].

Дар ҳарду забон пешояндҳои замоние мавҷуданд, ки аз лиҳози маъно ба якдигар мутобиқанд, ба монанди пешояндҳои «пеш аз – before», «то пеши – up to, until».

Пешоянди «пеш» бештар дар таркиби фразеологизмҳо меояд ва дар ҳарду забон мувофиқати маъноии онро метавон мушоҳида намуд: Охир маълум шуд, ин ҳамон ҷавон будааст, ки ман як сол пеш аз он ҳодиса, ўро аз дастгир шудан ба чанги ҳокимон раҳой дода будам [340]; Падарам як сол пеш аз вафоташ хост, ки маро Бухоро бурда, шаҳро тамошо диҳад ва ... [167]; And even two years later, they dared not show themselves in public [117]; It was not long before first my father's mother and then, two years later, his father died [5];

Дар баъзе ҳолатҳо, пас аз пешоянди таркибии «баъд аз» омадани масдар, дар шакли қолаби ҷудоғона дар ҳарду забон ҳам серистеъмол аст, ба монанди:

баъд аз баргаштан – after my return: Баъд аз рафтани он одам, ман ба пеши падар рафтам ва мехостам дар пеши \bar{u} як дурӯғи худро иқроп кунам [167]; Баъд аз рафтани \bar{u} ман коғазпечро кушода шумурдам, ки сад тангаи бухорӣ (15 сӯм) будааст [408]; An hour after my return, father opened his eyes and asked, «Did you water the sorghum?» [88]; Two weeks after my father's return from Mahallayi Bolo, my elder brother Muhyiddin and Sayid-Akbar Khoja, having finished their schooling in Bukhara, came home from the city [45].

Дар ҳарду забон ҳам, корбурди пешоянди таркибии «**баъд аз**» бо калимаҷонишинҳое, ки мафҳуми вақту замонро муайян мекунанд, ба назар мерасад: Баъд аз ба Бухоро омаданам, аз касе шунидам, ки соли гузашта работи мутавваллиро дуздон зер карда, ҳама чизҳои пурқимат ва нақдинаашро бурдаанд [445].

Мувофиқати пешоянди таркибии «**баъд аз**» бо муодили англисии худ «in» вақте ба вучуд меояд ва сухан дар бораи амале меравад, ки бояд пас аз вақту замони муайян ба вуқӯъ ояд.

Мафҳуми вақти рӯз яъне –in the afternoon дар забони тоҷикӣ чун баъд аз пешин тавзеҳ дода мешавад.

Пешоянди англисии «**within**» гунаи пешоянди «**in**» ба шумор рафта, дар забони тоҷикӣ бо пешояндҳои таркибии «дар давоми, дар муддати, пас аз, баъд аз» мувофиқ меояд: Dressed only in his shirt he made his way to the edge of the pit, climbed down the steps that had been cut into its sides, and within a minute came back up carrying the pen case tied to his waistband [66].

Лозим ба ёдоварист, ки дар ҳар ду забон пешояндҳое мавҷуданд, ки аз нигоҳи маънӣ на он қадар ба ҳамдигар мувофиқанд, ба монанди пешоянди «баъд аз –later».

Пешоянди таркибии «**пас аз**» муродифи пешоянди «**баъд аз**» буда, бо муодилҳои англисии худ, яъне пешояндҳои “after, in, within” мувофиқат мекунад. Пешоянди «пас/баъд аз» зуд-зуд бо калимаҳои хусусияти замонидоштаи «дақиқа, ҳафта, соат, вақт, муддат, муҳлат»

пайваст шуда, ба муносибати замон ишорат мекунад: Баъд аз дақиқае оташи ресмон ба мӯшак расид ва садои қарсози вай баромад [144]; Падар баъд аз дақиқае хомӯш мондан, боз ба гап даромад [168]; In this way I progressed in a short time from forming single letters to writing cursive groups [68]; After a minute I hauled myself upright, but the pain in my arm increased [85].

Пешоянди таркибии «баъд/пас аз» дар ҳарду забон ҳам, дар таркиби фразеологизмҳо омада, маънои пешояндии худро нигоҳ медоранд, ба монанди:

баъд/пас аз андак (фурсате) – by and by: Устоамак ҳам ба миёнаҷойи рӯйидарича рафта нишаст ва баъд аз фурсате нишаста, нафаси худро рост гирифтанд, боз аз ҷояш хест ва боз фармон дод [76]; Ӯ мактубро аз дастам гирифта, ба тарафе рафт ва баъд аз фурсате баргашта омад [107]; At this rate he'll make neither a man nor a mullah; by and by he'll end up an ass [38].

пас аз лаҳзае – the next moment/time: барҳам хӯрд ва авзои ӯро дубора пардаи сиеҳи андуҳу алам печонда гирифт ва баъд аз лаҳзае хомӯш мондан, давом намуд [423]; Next time, pay careful attention to everything you see and listen well to everything anyone tells you [86-87].

Яке аз хусусиятҳои пешояндҳои замони забонҳои муқоисашаванда ин иваз кардани ҷойи якдигар дар таркиби ҷумла ба шумор меравад. Ба ин гурӯҳ метавон пешояндҳои англисии «from, since to, till»-ро номбар намуд. Масалан, пешоянди «on» агар аз як тараф, бо пешояндҳои «at, on, in – дар» аз лиҳози маъно мувофиқат накунад, аз тарафи дигар, бо пешояндҳои «after, on, since – бо муодилҳои худ», «баъд, пас аз, аз вақти, аз замоне» бо ҳамдигар мувофиқат карда, дар таркиби ҷумла истеъмом мешавад. Маълум аст, пешоянди «in» дар таркиби ҳоли замон ба номгӯи вақту муҳлат, ки давомнокиашон гуногун аст, аз он ҷумла бо номгӯи қисми рӯз ба монанди: in the morning, in the afternoon, in the evening, in the night (дар) пагоҳ, субҳ, дар нимаи дуҷуми рӯз, шаб, шом

истифода мегардад. Аммо, агар пеш аз қисми шабу рӯз муайянкунанда ояд, пас ба ҷои пешоянди «in» муродифи он-пешоянди «on» барои ифодаи таърихи рӯз истифода мешавад.

Ҳамин тавр, пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муносибатҳои замони ро ифода намуда, низоми хурдиро, ки ба муқобилгузори пешояндҳо асос ёфтааст, ташкил медиҳанд.

Таҷқиқоти мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муқоисавӣ, типологӣ ва муқобалаи пешояндҳои забони бар мабнои маводи забонҳои тоҷикиву англисӣ бахшида шудааст. Вақт ҳамчун мафҳуми асосӣ дар шуури инсон нақш мебандад. Таҷқиқу омӯзиши пешояндҳои ифодакунандаи замон имкон медиҳад, ки қонуниятҳои замони олам дар қарда шавад ва ба ин васила, инсон аз ҳаводиси бавуқӯмеомада бархӯрдор мегардад.

Ҷанбаи омӯзиши масъалаҳои бо мафҳуми замон алоқамандбуда дар забоншиносии муқоисавӣ хеле фарроҳ аст.

Дар ҳарду забон пешояндҳои ифодакунандаи муносибати замонро метавон ба зермайдонҳои «бавуқӯии як амал, ҳодиса дар як вақт», «бавуқӯии як амалу ҳодиса пас аз дигар ҳодиса дар замони муайян», «бавуқӯии амал дар вақти ду ҳодиса», «мансубияти ҳодиса ба қисми аввали муҳлати вақт», «мансубияти ҳодиса ба қисми интиҳои вақт», «мансубияти як ҳодиса ба нимаи дуими вақт», «бавуқӯии ҳодиса дар вақти муайян» ва ғайра ҷудо намуд.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои замон сершумор буда, онҳоро аз лиҳози маънӣ ва ҷузъҳои луғавию грамматикӣшон ҷудо мекунанд. Агар дар забони тоҷикӣ пешояндҳои таркибии ифодакунандаи вақту замон дар муқоиса бо пешояндҳои аслии сермаҳсул бошанд, пас дар забони англисӣ пешояндҳои аслии ва мураккаб аломати сермаҳсулиро ба худ касб мекунанд.

Дар байни пешояндҳои таркибии забонҳои муқоисашаванда алоқаи муродифӣ ҷой дорад, ки он аз шабоҳати маъноӣ луғавӣи ҷузъҳои номии пешояндҳо вобастаанд.

Дар ҳарду забон метавон ду навъи алоқаи муродифиро байни пешояндҳо ҷудо намуд: муродифи пурра, ки бидуни маъноӣ иловагӣ ва алоқаи пурраи ҷузъҳо бо ҷудо намудани маъноҳои иловагӣ, ки маъноӣ қисми номии пешояндҳои таркибиро муайян мекунанд ва муродифҳои ҷуфт, ки ҳангоми ифодаи муносибати замони пешояндҳои амсоли «қариби» ва «наздики, баъди, паси, баъд аз, пас аз», инчунин пешоянди «барои»-ро метавон ворид намуд. Шабоҳат байни пешояндҳои муродифтанҳо дар яке аз ҷузъҳои маъноӣ он дида мешавад.

БОБИ Ш

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ПЕШОЯНДҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ САМТУ ҲАРАКАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин қисмати диссертатсия мо назару андешаҳои худро роҷеъ ба пешояндҳои ифодакунандаи «самту ҳаракат» дар забонҳои таҳқиқшаванда баён хоҳем намуд. Агар гӯем, ки барои нишон додани самте танҳо пешояндҳои самту ҳаракатро истифода мебарем, пас, ин каме хато хоҳад буд. Барои анҷоми кори мазкур, бояд бо пешоянд феъли даркориро истифода кард, чунки маҳз феъл тағйири предметро дар фазо нишон медиҳад.

Пешояндҳои ифодакунандаи «самту ҳаракат»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сермаъно буда, як пешоянд метавонад якчанд маъноро ифода намояд. Ба мисоли пешоянди **аз** дар ҷумла метавонад чанд маъноро ифода намояд: барои нишон додани замон, самт сифати ашё, сабаб, муқоиса ва дигар маъноҳо ба қор мераванд. Аммо дар маъно инчунин, вазифаи асосии худро доранд.

Дар забонҳои муқоисашаванда як миқдор пешояндҳои нишондиҳандаи самт ва ҳаракат ҳамеша самти амалро ба ягон тараф ва ё сӯй нишон медиҳанд. Аслан, самтро феъл ифода намуда, пешоянд танҳо ҳамчун калимаи ёридиҳанда онро маънидод мекунад. Пешояндҳои нишондиҳандаи самт ва ҳаракат дар забони тоҷикӣ зиёд мебошанд ва ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда истифода мешаванд. Чанд пешоянде, ки самт ва ҳаракатро дар ҷумла ифода мекунанд, мавриди таҳқиқ қарор додаем, ки ҳар якеро дар алоҳидагӣ дида мебароем. Пешояндҳои аслии серистеъмол мебошанд ва сермаъноянд. Дар ҳар пешоянди аслии маънои асосӣ дида мешавад, ки дигар тобишҳои маъно аз он инкишоф ёфтаанд.

3.1. Пешояндҳои аслии содаи ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар ин қисмати диссертатсия мо назару андешаҳои худро роҷеъ ба пешояндҳои аслии содаи ифодакунандаи самту ҳаракат дар ду забони гуногунсохтору гуногуннизом баён хоҳем намуд:

аз – from. Пешоянди «аз» ва муодили англисии он «from» ба нуқтае, ки амал сар шудааст ва ё масофаи аз он ба дигар ҷойро ишора менамояд ва ба саволҳои ба кучо?, аз кучо? ҷавоб мешавад. Муодили пешоянди «аз»-и тоҷикӣ дар забони англисӣ пешоянди таркибии «**out of**» маҳсуб ёфта, пайдошавии объект ва ҳаракатро аз маконе ё ҷое нишон медиҳад. The fox chasing a hare ran **out of the wood** – Рӯбоҳе, ки харгӯшро таъкиб мекард, **аз ҷангал** гурехт. Пешояндҳои **out of** ва **from** ҳарду ҳам амали ҳаракат ба самтеро нишон медиҳанд ва ба саволи аз кучо? ҷавоб мешаванд. Фарқияти ягонаи онҳо дар он мебошад, ки пешоянди out of амалеро аз дохили чизе ба самтеро ифода намуда, from нишондиҳандаи саршавии амал ба самте мебошад.

Таъкид бояд намуд, ки пешоянди «for» ва гунаи тоҷикии он «аз» ба самте ишора менамояд, ки ба мақсад равона шудааст. Доираи семантикии ҳаракати ашёҳо аз ҷое ба самти муайян, пешояндҳои доираи васеи муносибати фазоӣ доштаро дар бар гирифта, ба тағйироти мутобиқатии объект дар фазо дар натиҷаи ҳаракатро ишора мекунад. Ишораи самту ҳаракати предмет дар забонҳои муқоисашаванда ба пайдоиши як қатор аломатҳои семантикии амалишавандаи пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ алоқаманд аст. Таркиби самт ва ҳаракати предмет ба самти муайян аз мавқеи ҳаракат ба объект, аз объект, ҳаракати як объект дар болои дигарӣ, ҳаракати як объект аз болои объекти дигар, саршавии муайяни амал, баохиррасии ҷараёни амал ва ғайраҳо ташкил мешавад: – Аз ҷӯйи осие, ки гузаштӣ, пули рӯд сар мешавад, вақте ки аз болои пул мегузарӣ, дар он тарафи рӯд як хавлии калон аст [25]; Мо аз болои заминҳои кишт, ки пурбарфи яхбаста буд,

яхмолаккунон рафта, ба болои рӯд расидани худро нафаҳмида мондем [29]; After you pass the mill stream you will come to the bridge over the river, and when you cross the bridge you'll see a large house with a gate right in front of the bridge [12]; We slipped and slid across the fields, which were iced over, and were having so much fun that we did not even notice when we had arrived at the canal [13]

ба – to, toward, towards. Пешоянди **ба** ва гунаи англисии он **to**, асосан, самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад:

1. Ба сӯйи ашё ва ё ба ҷое равона шудани амал: Мардум беморон ва девонагонро аз атроф ба хонаҳои онҳо меоварданд ва онҳоро ба сари беморони барҷомондаи худ бурда, мехонданд [8]; ... баъд аз ду-се сол дар мадраса истодан, ба сахро баромада, ҳар кадом дар деҳе имом шуда мардумфиребиро ривоч доданд [13]; ... аз шохи дарахти зардолу ду химчаро шикаста гирифта, ҳамаи ин чизҳоро ба рӯйи суфа овард [19]; He broke off two twigs from a branch of the apricot tree, and brought all of these things over to the sufa [7].

2. Нигаронидани амал ба сӯйи шахс: Рӯзе аз шогирдони падарам Мулло Бобочон, Мулло Ҳамроҳ, Мулло Абдулвоҳид ва Мулло Собит номон ба хонаи мо – ба пеши падарам омада буданд [13];

3. Равона шудани амал ва ё ҷой гирифтани предмет ба сатҳ ва ё ба болои ҷое ё чизе: Мо ҳозир ба як тӯйхонаи дигар меравем, дар бозгашт ба хонаи шумоён боз меоем [18]; Бачагони дигар бошанд, пеш-пеш нақорачиҳо давида, ба умеди тӯйхонаи дигар мерафтанд [18]; We're off to another celebration now, but we'll stop here on our way back [7].

дар – on. Пешоянди мазкур бо номи як гурӯҳ воситаҳои ҳаракат истифода шуда метавонад: Дар асп як ҷавони асптози хунарманд савор шуда, ба ҳар ягон бачаи 12-14-соларо савор мекарданд [149]; Лекин ман бинобар гапдӯст ва кунҷков буданам, ҳамроҳи бачагони дигар дар рӯйи суфа бозӣ карда нагашта, дар хона – дар паҳлуи модарам ҷо гирифта,

дар қатори занон нишастам [157]; He walked only with great difficulty, and consequently rode everywhere on horse- or donkey-back [58].

бо – with. Пешоянди **бо** ва муодили англисии он **with** ва **by** ҳамчун нишондиҳандаи самт истифода мешавад: Ин доира ҳавлии берун номида шуда, аз паҳлуи собот бо як роҳрав ба тарафи ҳавлии дарун гузашта мешуд [15]; ... дар ду дасти худ ду чуфт қайроқча гирифта, онҳоро бо ҳам зада, аз онҳо мувофиқи оҳанги доира ва нақора садо мебаровард ва рақс мекард [16]. Across from the musicians at the end of the sufa a tall young man, his tunic tucked up into his waistband, as clapping to the music with a pair of whetstones in each hand as he danced [6]; This area was called the outhur yard, and was connected to the inner yard by means of a passageway leading from the side of the barn [5].

бар – to. Пешоянди «бар» ба самти амал далолат менамояд ба забони англисӣ ба воситаи пешоянди «to», «up» ё «on» тарҷума карда мешавад: Аммо касе хабар овард, ки онҳо дар рӯйидарича бар болои дарахти зардолу баромада, «пинҳон шудаанд» [19]. Эргашро аз шохҳо чудо карда, ба поён овезон кард, дигарон онҳоро ба рӯйи даст гирифта бар замин ниҳоданд [19]; ... climbed straight up the tree, pried first my brother and then Ergash from the branches, and handed them down to the others [7]; Someone said that they were hiding in an apricot tree in the orchard ... [7].

Пешояндҳои самт ва ҳаракат: **out, away, from, towards, off, through, past, along, across, up, down, over, above, below, at, into** мебошанд. Пешояндҳои гурӯҳи мазкур амалро ба самте нишон медиҳанд ва ҳамеша бо феъл якҷоя меоянд: Пешояндҳои самт ва ҳаракат: **out of, from, towards, for, off, beyond, through, past, up, down, round, across, below, over, above, into, onto, along, to, at.**

то - till, up to. Пешоянди мазкур ва гунаи англисии он **till, up to** равона гардидани амалро ба ягон сӯй нишон медиҳад: Хафа нашав, писарам, – гуфт падарам, – то Бухороравии ту ду соли дигар ҳаст, то он ҷо ман қарзхоро меканам ва барои харҷи таҳсили ту пӯл ҳам меёбам [25];

Don't be upset, son," said Father. You're not going to Bukhara for another two years, and by then I will have paid back the loans and we'll have money for your studies [11]; Ту ҳоло хурд, то вақти Бухорорав шудани ту, падарам пӯли бисёр меёбанд ва ин харҷҳо аз ёдашон баромада меравад [27]; "You're still young! By the time you're supposed to go to Bukhara. Father will have found will have found plenty of money and he'll have forgotten the halva [11].

3.2. Пешояндҳои аслии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар ҳар ду забон

Дар ин қисмат мо андешаҳои ҳудро роҷеъ ба пешояндҳои аслии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат баён менамоем:

то ба – up to. Пешояндҳои аслии таркибӣ низ дорои маъное буда, дар ҷумла вазифаҳои махсусро ба ҷо меоваранд. Аз ин пешояндҳо танҳо пешоянде, ки маънои самт ва ҳаракатро ифода менамояд, ин пешоянди **то ба** мебошад. Пешоянди **то ба** аз ду ҷузъ иборат мебошад, ки яке аз онҳо соҳиби маънои асосӣ ва дигарӣ маънои иловагиро дорад. Пешоянди **то ба** муносибатҳои масоҳатиро фаҳмонида, равона шудани амалеро ба ягон сӯй нишон медиҳад: Дар ҳамин вақт шамол хеста, ҳаво вайрон шудан гирифт, то ба лаби рӯд омадани мо, вазиши бод шиддат карда, хаворо гарду ғубор фурӯ гирифт [36]; Хӯҷаинони ман то ба мадраса омада, шикояташонро аз Аҳмад-Маҳдум давом кунонданд [309]. Муодили пешоянди мазкур дар забони англисӣ «till, to, up to» ба шумор рафта, доираи истеъмолаш хеле фарох буда, бештар бо феълҳои ифодакунандаи ҳаракат меояд: The halva-makers took the dough in their hands and kneaded it into a long snake, joining the ends to form a ring; then, bending over the tray, they kneaded the ring into a broad, flat layer that reached right up to the edge [77]; Then he went up to the unwalled orchard and here, too, on its northern and eastern edges, he erected a number of poles and told my uncles to weave branches between them [19].

3.3. Пешояндҳои номии изофии содаи ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар ин қисмати диссертатсия мо андешаҳои худро роҷеъ ба хусусиятҳои маъноӣ ва корбурди пешояндҳои номии изофии содаи ифодакунандаи самту ҳаракат баён менамоем, амсоли:

тарафи – to, towards, toward. Пешоянди мазкур дар ҳарду забон ҳам, самти равиши амали ашӯро нишон медиҳад. Вай дар ҳамбастагӣ бо пешояндҳои аслии **ба, дар, аз** ба кор меравад. Пешоянди «тарафи» дар якҷоягӣ бо пешоянди «аз» самти ҳаракату амалро аз ашӯ ифода мекунад. Муродифи пешоянди мазкур дар забони англисӣ «from» ба шумор меравад: Ман он як порча ҳалвои қоқтиро, ки модарам ба ман дода буд, катар-катаркунон хӯрда ба кӯча баромадам, ки акаам аз тарафи даруни деҳа меояд [26]; Шамол аз тарафи шимоли шарқӣ меомад [36]; From the market gate to the Chubin Madrasa of Ghijduvon, this road stretched straight and broad as a ceremonial avenue, but devoid of trees on either side [72]; This area was called the outhur yard, and was connected to the inner yard by means of a passage way leading from the side of the barn [5].

Пешоянди сӯйи – to. Пешоянди «сӯй» хатти ҳаракатро ба самте, ки дар он ҳаракат табдил ё рушд меёбад ифода менамояд. Он муродифи калимаи «торафт» аст, аммо калимаи «торафт» дар забони тоҷикӣ маъноҳои зиёдро ифода мекунад, ҳол он ки калимаи «сӯй» барои ифодаи фазо, самт ва ҳаракат истифода мегардад. Пешоянди мазкур ба самти амал ба ягон тараф ё ашӯи муайян ишора мекунад. Дар муқоиса бо муродифи худ, яъне пешоянди «торафт» дараҷаи истифодаи пешоянди «сӯй» дар забони ҳозираи тоҷикӣ хеле фарох аст. Ин пешоянд самти хатти ҳаракату амале, ки ба сӯйи ягон ашӯ ё амал равона шудааст, ифода менамояд. Пешоянди «ба сӯйи» ҳамон вақт аз нигоҳи маънӣ ба пешоянди «сӯйи» ҳаммаъно буда метавонад, ки агар амал бо феълҳои ҳаракат ифода ёфта бошад. Муодили пешоянди «ба сӯйи» дар забони англисӣ “to” ба шумор меравад: Чун ба роҳи байни Ҷӯғихона ва Файзобод

расида, ба тарафи шимол – ба сӯйи Файзобод баргаштем ... [279]; ин парандаи хурдҷуссаи назарногир дар парвоз меомад ва ба сӯйи он кас рафта, он пул ё тангаро дар нӯли худ гирифта, бозгашта омада ... [281]; The boys drove their flocks toward the village the animals running and bleating wildly as if pursued by wolves [17]; He picked up something in his mouth and started to trot toward me [33].

Пешоянди чоғиби – side. Пешоянди **чоғиби** ва муодили англисии он **side** муридифи пешояндҳои **тарафи – side** ва **сӯйи – side** буда, бо пешояндҳои аслии **ба, дар, аз** низ кор фармуда мешавад: Ба дари хона наздиктар рафта, тумшуқашро ба рӯйи остона монда ва чашмонашро ба сӯйи беморон дӯхта, хобид [188]; Чун ба роҳи байни Ҷӯғихона ва Файзобод расида, ба тарафи шимол – ба сӯйи Файзобод баргаштем [279]; ва ба сӯйи он кас рафта, он пул ё тангаро дар нӯли худ гирифта, бозгашта омада, ба дасти соҳибаш менишаст [281].

3.4. Пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои таҳқиқшаванда

Дар ин бахш мо роҷеъ ба роҳу усули баёни хусусиятҳои маъноии пешояндҳои номии изофии таркибии ифодакунандаи самту ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда таваққуф хоҳем намуд:

ба пеши – to: Чи тавре ки зикраш рафт, дар ҳарду забон ҳам як миқдор пешояндҳои мавҷуданд, ки барои ифодаи ҳаракат ба самти объект, яъне бо мақсади ба ҳадаф расидан истифода мегарданд. Ба ин гурӯҳ метавон пешояндҳои «ба назди» ва «ба пеши»-ро ворид намуд, зеро ҳарду пешоянд ҳам, аз лиҳози маънӣ ба ҳам наздик буда, бештар бо феълҳои зерини ифодакунандаи ҳаракат ба кор мераванд:

рафтган – go: Ман рост истода фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишинам [267]; Ман то он вақт аз тарси «аждаҳо» ба наздикии он ғор нарафта будам [64]; Тағойиам дар он деҳа ба пеши дарвозае рафта, дарро кӯфт [334]; But I want to go to Bukhara too [11]; He used to sit all day in the mehmonkhona without saying anything to anybody

and would only emerge to go to the lavatory or wash [22]; The second week, Father's cousin Ibrohim Khoja was due to go to Darveshobod [70].

омадан – come: Махдуми Гав, ки то ҳол чаҳ-чаҳакбозиро аз ҷойи ёзидааш тамошо мекард, афтодани ҳамаи бозингаронро дида, ба пеши фӯтадорон омад ... [282]; Махдуми Гав ҳанӯз нафасашро рост нагирифта буд, ки саркорони ҳар се тараф ба пеши ӯ омада, маълум карданд ... [284]; Падарам ба қатори дигарон ба хона надаромада, ба пеши мо омада, ба лаби суфа нишаста, гӯё ӯ ҳам ба нақораи ман гӯш медод [20]; After you pass the mill stream you will come to the bridge over the river, and when you cross the bridge you'll see a large house with a gate right in front of the bridge [12]; Once a week he would come to Usto Amak to order new designs, and the next day would return to pick up the finished templates [58].

овардан – bring: Самоворчӣ ба пеши мо як чойник чойро бо пиёла оварда ниҳода ... [273]; ... қаландарбача бояд «барои хурмат» бошад, чилими тозакардаашро ба пеши мо оварда тақдим намуд [277]; Як мирғзаби дигар як бағал чӯби якунимгазии илғайро оварда, ба пеши назари бандиён партофт ва худ дар қатори мирғзабони дигар рафта рост истод [352]; He came to see his mother once a year, bringing barely enough food to last him the two or three weeks he stayed ... [23]; Go tell your mother to bring Muhyiddin to me [12].

фиристодан: Майлат, агар мулозимӣ кардан хоҳӣ, туро ба пеши ӯ мефиристонам [323]; Because I'm afraid that he'll charge it to my account and put off sending me to Bukhara [11]; At last the girl grew impatient and asked the boy to send a goberween to her father with the request for her hand in marriage [25].

давидан: Бинобар ин, ба пеши ӯ давида рафтам, ки ба хараш савор карда монам [365]; ... ба тарафи суфа – ба пеши нақораи худ давидам, чунки ҳамин нақора сабаби ифтихори ман шуда буд [19].

даромадан: Дар он миён, рӯзе мутаваллӣ ба пеши ман – ба чиллахона даромад [406]; Ман аз ин воқиа фоида бурдан хоста, ба пеши ӯ

даромада, аз рад шудани талаби он хостгор худро беҳабар нишонн дода ... [433]; Мо ба пеши бобоям даромадем [96].

гузоштан: ... аз кисааш панҷ сӯм бароварда, бо одоби тамом ба пеши ман гузошта, илтимос кард, ки иҷозат диҳам, то ки рӯямро кушояд [450]; ... ва чавонон он табакҳоро бурда, ба пеши меҳмонони мардина мегузоштанд ва табакҳои холишударо оварда, ба ошпаз медоданд [16]; ... гуфт ва бастаеро, ки дар даст дошт, ба пеши Иброҳимхоҷа гузошт [148]. Дар забони англисӣ рисолати пешояндҳои ифодакунандаи ҳаракатро “in front of” иҷро мекунад: Put your mouth near the edge of the jug and blow steadily [32]; I didn't put the bread and milk down in front of him in case the cat got it, but took it back and told my father that Amak Bobo was sleeping [35].

нишастан: Лаъличаро чаппа гузошта, маро ба пеши вай шинонда, химчаҳоро ба дастонам дод ва худаш ба паҳлуям нишаста, найро ба лабонаш дошт [19]; Маълум мешавад, ки сахар хестааст, – гуфт падарам ва ба пеши ӯ рафта нишаста, аввал дасташро, баъд аз он дилашро дид [70]; Little by little the lunatic grew to trust me, and I used to sit in front of him without any fear [57].

гирифтан: Рав, бибиатро гӯй, акаатро ба пеши ман гирифта биёрад [27]; When it boiled I made pots of tea and kept them warm for others to take in to the guestroom [104].

бурдан: Ҳарчанд акаам розӣ нашуда бошад ҳам, модарам ӯро кашола карда ба пеши падарам бурд [28]; Тағоихо шоҳҳоро ба пеши боғи девордор бурдан гирифтанд, ... [41]; My father laughed and told me: Go tell your mother to bring Muhyiddin to me [12].

баромадан: Аз рӯд гузаштам ва бо Эргаш ба пеши бачаҳо баромадем [35]; He turned and started to walk toward the forecourt of the mosque [57].

кашондан: як қисми он шоҳҳоро ба пеши девори боғи девордор кашонанд ва дигарашро ба тарафи шимол ва шарқи боғи бедевор бурда,

хар чо-хар чо мондан гиранд [41]; After much deliberation my brother decided that we could carry it in the water pitcher [90].

расидан: Вақте ки ба пеши модарам расидем, Хайбар ба замин ғел зада гӯё, ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилакории вай мурғро шағол бурда буд, узр мегуфт ... [67]; The man had been in a great hurry to get to the midden, and had lifted the hem of his shirt to undo his pants in readiness [144]; I obeyed somewhat suspiciously with a wary glance at the canes behind him. And indeed he reached toward them [135].

Пешоянди «**ба пеши**» аз пешоянди «**ба назди**» аз он тафовут дорад, ки он бештар дар ягон услуб, алалхусус дар услуби адабӣ-гуфтугӯӣ, инчунин дар нутқи лаҳҷавӣ мушоҳида мешавад: Модарам, баъд аз чой дам карда овардан, ба пеши падар дастархон кушод, нон ва ғӯлунгоб ниҳод [85]; Тағоиям баъд аз даҳ рӯз дар хонаи мо истодан, ба пеши падару модараш рафтани хост ... [90]; Ман рост истода, фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишинам [267]. Дар забони англисӣ вазифаи ҳардуи пешояндҳои зикршударо «to» ва «toward» иҷро мекунанд: when I trolled over toward the bed my eyes met my brother: he was no longer crying, and gave me a forced, embarrassed smile [8]; About two hundred yards away I saw Khaibar facing toward the house; when he saw me he gave a peculiar bark, as if to call me over [33]; Ikrom Khoja fled toward the inner yard, porud by Usto Amak I was scared that if the carpenter hit his son with that stick he would cripple him ... [38].

Пешоянди **ба пеши** монанди пешоянди **ба назди** на танҳо бо феълҳои ҳаракат, балки бо феълҳои ҳолат (гузоштан, истироҳат кардан, истодан, нишастан ва ғайра) истифода мешаванд: Қурбонниёз маро дар пеши хонаи сиёҳи додараш гузошта, худ ба кофтукови ӯ рафт ва баъд аз соате ӯро ёфта омад [326]; Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истодан, ба пеши модарам рафтам ва занбурӯғхоро ба ӯ дода, хоҳиш кардам, ки ... [37]. Ин гуна хусусиятро дар забони англисӣ пешоянди таркибии «in front of» ба сомон мерасонад: When she had

brewed the tea, my mother spread a tablecloth in front of him and served bread and dried apricot jelly [43]; I was standing with the other boys in front of the musicians, watching and listening to them, I felt doubly happy because I was wearing such fine new clothes as I had never worn before [6]; A week after the betrothal was celebrated the orphan came to the village elders in front of the mosque [26].

Илова бар ин, пешоянди «**ба пеши**» аз пешоянди «**дар назди**» бо он тафовут дорад, ки он барои ифодаи ҳаракат ва амал ба самти мушаххас, ки пеш аз он объект воқеъ гардидааст, истифода мешавад ва дар ин ҳолатҳо пешоянди «**ба пеши**» муродифи пешоянди «**ба назди**» ба шумор меравад. Дар забони англисӣ бошад пешояндҳои «to», «toward» ва «towards» муродифи ҳамдигаранд.

Чун зикраш рафт, пешояндҳои **ба пеши** – **ба назди** муодил ё ҳаммаъноии пешоянди «to» буда, дар ҳамон ҳолате истифода мегардад, ки сухан дар бораи ҳаракат ва самти объект рафта бошад. Аз лиҳози маъно пешояндҳое, ки зикрашон рафт, бо ҳам наздик буда, бештар бо феълҳои ифодакунандаи ҳаракат истифода мешаванд: – Рав, бибиатро гӯй, акаатро **ба пеши** ман гирифта биёрад [27]; Ман **ба пеши** модарам рафта, ин фармоиши падарро расонидам [27]; Ман рост истода, фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишинам [67].

Илова бар ин, пешояндҳои мазкур бо феълҳои корбурд мегарданд, ки на ҳаракати субект, балки тағйири ҷойивазкунии амали объектро ифода намоянд. Ин ғазали маро ба касе нишон надех ва **ба пеши** ман омада аз ман ба пошшоҳон хат бурданатро ба касе нагӯй! [412]; Ҳарчанд акаам розӣ нашуда бошад ҳам, модарам ўро кашола карда, «**ба пеши**» падарам бурд [28].

Тафовут байни ин ду пешоянди тоҷикиро метавон чунин тавсиф намуд. Пешоянди «**ба пеши**», асосан, ҳаракат ва самти қисми фазои мушаххас, ки пеш аз объект, яъне мақсади ҳаракат ҷойгир аст, ифода мекунад, ҳол он ки пешоянди «**ба назди**» ҳаракатро ба самти фазое, ки

дар наздикии объект чойгир аст, ифода менамояд ва ин тафовут дар байни пешояндҳои зикршуда хеле равшан намудор аст. Аз ин рӯ, тафовут байни онҳо чандон набуда, пешояндҳои зикршуда, ҳамзамон вазифаи пешоянди «ба»-ро дар ҷумла иҷро мекунанд.

Лозим ба ёдоварист, ки тафовути дигаре байни пешояндҳои номбурда, ин бо феълҳои ифодакунандаи ҳолат (истодан, нишастан) истифода гардидани пешоянди «**ба пеши**» ба шумор меравад, ки онҳо ҳолат, натиҷа ва ҳудуди амалро дар бар мегиранд: Фақат як кас, ки ҷавони хурдсоле менамуд, бели оҳанини новашаклро гирифта, ба пеши кутии орд рост местод [31]; ... ӯ аз ҷояш хеста омада, ба пеши кампир менишаст ва ӯро ба гуфтани ҳикояҳои дев ташвиқ мекард [60].

Пешоянди «**ба пеши**»-и тоҷикӣ дар забони англисӣ гунаҳои «at, by, to, beside, before, toward, towards, in to, in»-ро соҳиб аст: He bought a plot of land at the western extremity of Mahallai Bolo and built himself a walled house 4 Mullo Dehqon, and a few of the village boys the rudiments of reading, took them all to Bukhara and installed them in a madrasa [4]; The boys drove their flocks toward the village the animals running and bleating wildly as if pursued by wolves [17]; The girl rose from the kadi's sufa and headed toward the gate, the girl still holding on to the youth's coat at his side [60].

Дар баъзе ҳолатҳо алоқаи вобастагии феълӣ мувофиқати таркиботи тоҷикиро бо пешоянди «**ба пеши**» ва таркиботи бе пешоянди англисӣ ва ё монандиро ба вучуд меорад. Ин мувофиқат дар он ҳолатҳое ба ҷашм мерасад, ки феълҳои «рафтани»-и тоҷикӣ бо гунаҳои англисии «to rejoin, to see, to call on, to turn, to walk» мувофиқат намояд, яъне маънои амал воқеан тағйир наёфта бошад: We rejoined the highway. But instead of heading back toward the village, my father turned upstream, along the canal that was utterly choked with sand [20]; He turned back toward the house and I followed him [38] He turned and started to walk toward the forecourt of the mosque [57].

Мувофиқати феъли «рафтан – to call on» дар забони англисӣ каме идиоматикӣ ба назар мерасад. Пешоянди «on» метавонад ҳамчун ҷузъи феъли *to call* ба мисоли «to get up» истифода шавад.

Калимаи мехвари **назди** ба сифати пешоянд бо пешоянҳои аслии «дар, ба, аз» барои ифодаи самт бо феълҳои ҳаракат истифода мешаванд. Муродифи пешояндҳои **ба пеши, дар пеши, аз назди, ба назди, дар назди** пешоянди **дар ҳузури** ба шумор меравад: Вагарна, то он вақт ҳучраҳои мадрасаҳо, фақат дар ҳузури калонони мадраса савдо мешуд [291]; Азбаски ин хариду фурӯш дар ҳузури қозикалон шуда, бо муҳри *ӯ* тасдиқ ёфта, ба вай муҳрона расида буд ... [291]. Дар забони англисӣ ягона пешоянди таркибие, ки муродифи пешояндҳои дар боло зикршудаи тоҷикӣ маҳсуб меёбад, ин «in front of» ба шумор меравад, ки доираи истеъмолаш дар муқоиса бо дигар пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракат, то андозае фарох аст.

Дар баъзе ҳолатҳо, мо мувофиқати валентнокии феълиро низ мушоҳида намудем, яъне пешоянди «ба назди» бо гунаи англисии худ «before» дар ҳарду забон ҳам бештар бо феълҳои ифодакунандаи «ҳаракат» қорбурд мегарданд: It was not long **before** first my father's mother and then, two years later, his father died [5]; He told me, you can pay back this debt any time **before** I die, but don't let my younger brother Alikhon know about it [9].

Пешоянди «ба назди» бо гунаҳои англисии худ «towards, near, in, to» дар забони англисӣ иҷрои амалу ҳаракатро тавсиф менамояд: Until then I had never gone **near** the cave out of fear of the dragon [32]; At the other end of the cane, **near** the mouth, he bored a hole and stuck a weaver's reed into it [37]; Even the teahouses in the little bazaar of Sari Puli Eshon **near** our home were better [72].

Номувофиқатии шакли феъли овардан ба объект қорбурди пешояндҳои муодилнадоштаро ба вучуд овард. Пешоянди «бо» бо гунаи англисии худ «with» низ тафовути сохтори наҳвиرو ба вучуд меоварад,

бавижа дар забони англисӣ байни феъли «stand – истодан» ва исми «people – халқ, мардум» масдари to stand чой мегирад, ки аз он пешоянди англисии «with» вобастагии калон дорад, ҳол он ки вобаста будани пешоянди «бо» аз феъли «равона шудан»-ро низ метавон дар баъзе аз ҷумлаҳо мушоҳида намуд: The space before the wall was packed **with** people standing around in circles [72]; A moment later the fuse burned down to its end and the fire cracker went off **with** a hang [76]; Rustam too walked back leading his ass, but **with** no flush of victory on his face [78].

Тарзу усули ҳаракат ба ин ё он ашё ё объект дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воситаи пешояндҳои гуногун ифода мегардад. Дар забони тоҷикӣ пешоянди «дар пеши» ҳаракат ба суй ё макони ашёро ифода кунад, пас, пешоянди пеш аз ҳаракатро ба он объекте, ки дар масофаи наздик чойгир аст, ифода мекунад. Гузашта аз ин, пешоянди «дар пеши» ва гунаи англисии он «to, toward» серистеъмолтарин буда, бештар бо ифодаи маънои умумӣ дар ҷумла ва матн мушоҳида мегардад.

Таъкидаш бачост, ки дар забони англисӣ пешоянди «at» агар аз як тараф чойгиршавии ашёро дар нуқтаи муайян, яъне дар наздикии объект ифода намояд, пас гунаи тоҷикии он «дар пеши, дар назди» ҳаракати амалро ба ҳамон нуқта дар бар мегирад. Пешоянди «by» – чойгиршавии ашёро дар наздики аз объект, пешоянди «before» чойгиршавии як объектро дар пеши дигар объект, пешоянди «in front of» макони як объектро ба воситаи дар муқобили дигар объект, яъне дар масофаи на он қадар дур ифода мекунад. Ҳадаф аз гуфтаҳои мазкур дар он аст, ки ҳамаи пешояндҳои, ки зикрашон рафт, як мафҳумро, яъне ҳаракат ба пеши, ба назди ё аз пеши ва аз назди ин ё он объект ва аз нуқтаи макони объекту ашё ифода мекунад.

Ҳамин тавр, хусусияту аломати хоси қорбурди пешояндҳои «дар пеши, ба пеши» дар он зоҳир мешавад, ки мавсуф дар тафовут аз пешоянди «дар назди» бештар мувофиқат кардани он бо гунаҳои

англисии худ, яъне пешоянди «before» ва инчунн «in front of» ба шумор меравад.

Мутаносибан, пешоянди «дар пеши, ба пеши» ва гунаи англисии он «before» пеш аз ҳама, ҳаракатро ба сӯи ашӯҳои чандон дур набуда ифода менамояд ва ҷонишинҳо дар ҷумлаҳои, ки пешояндҳои мазкур ҷой доранд, пас аз онҳо ва ё пеш аз онҳо меоянд: Рӯзе **ба пеши** ӯ аз деҳае девонаеро **оварданд** [109]; Баъд аз тамоман дуруст шудани дастам ва аз ёдам баромадани он фалокат, рӯзе падарам маро **ба пеши худ** ҷеғ зад [165]; ӯ баъд аз кухна кардани ҷанги бо акаам шуда, рӯзе **ба пеши мо омад** ва ба ин хизмат даромадани худро ҳикоя кард [179]; In accordance with the customs of that time there were important duties to attend to **before we could leave** [107]; Going into the enclosure by the south gate and out through the north gate, just **before you came** within sight of the plantations [110]; Then the teacher summoned Khalifa, who stepped up **before him** without any apparent trepidation, despite his having just been thoroughly beaten [131].

Чи тавре аз мисолҳои дар боло зикршуда аён мешавад, дар ҳарду забони муқоисашаванда ҳам, монандиву шабоҳат дар истифодаи пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракат мушоҳида мешавад. Монандӣ, пеш аз ҳама дар он аст, ки агар дар ҷумлаҳои тоҷикии «Ман рӯзи дигар, пеш аз баромадани офтоб **ба пеши он** гулбуттаҳо **рафтам**, ки барои Ҳабиба гул чинам» [104]; «Ман ба бозгаштан маҷбур шуда, **ба пеши ӯ омадам**» [107]. Пешоянди «ба пеши» пеш аз ҷонишини ишоратии «он» омада бошад, пас дар ҷумлаҳои англисии If you had admitted then and there that you'd forgotten the message, I would not have put you to shame **before our** visitor [87]; One year **before his** death, my father decided to **take me** to Bukhara, in order to show me the city and leave me to stay with my elder brother at the madrasa for a few days. [87] пешоянди «before» низ пеш аз ҷонишинҳои шахсии «our» ва «his» омада, вижагии монандии пешояндҳои ифодакунандаи «самту ҳаракатро» инъикос мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои серистеъмоливу муштараквазифагии пешоянди тоҷикии «ба пеши», ин бо гунаҳои сершумор ба қор рафтани он дар забони англисӣ ба шумор меравад. Яке аз гунаҳои он дар забони англисӣ пешоянди «in front of» маҳсуб ёфта, ҳамон вақт истифода мешавад, ки як ашё, объект дар муқобили, дар пеши, ба пеши дигар ашё, объект воқеъ аст ва ҳаракат ба он бидуни алоқа ба амал мебарояд: Табақи пурпурӣро **ба пеши** бародараш ниҳод [264]; Тағойиам дар он деҳа **ба пеши** дарвозае рафта, дарро кӯфт 334; All the boys crowded **in front of** the schoolhouse [133]; The part that was directly **in front of** the entrance gate was ours [21].

Яке аз пешояндҳои, ки дар забони англисӣ истифодаи қамтар дорад, пешоянди «бу» – «бо, дар пеши, пеш аз, аз тарафи, дар назди» буда, ҳаракату амалро ба ашёву объекти пеш аз дигараш ва ё ба наздикбуда ифода мекунад: The southern section of the house was separated from the mosque garden **by** a low mud-brick wall [21] Once my mother left soktare to visit her parents in Mahallai Bolo, accompanied **by** my elder brother [30]; Before he went inside, my father looked at the water jug that stood **by** the door [35]; He went in and sit down **by** Amak Bobo's side, and checked first his pulse and then his heart [35]; **Дар пеши** ҳавлии Усто Барот на рӯд буду на пули он, на чӯйи осӣ буд ва на осӣхона ба назар менамуд [43]; Дар пеши дарвоза амакам моро пешвоз гирифт [43]; **Дар пеши** сари ин ду чӯй устоҳои дурӯдгар тахтаварро сохта тамом қарда буданд ва барои хубтар бо ҳам ҳафт шудани тахтаҳо паҳлуи онҳоро қарда мекарданд [94].

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи пешоянди «бу» бо муодилҳои тоҷикиаш «дар пеши, дар назди, ба, бо» ва монанди ин мушоҳида гардид, ки дар ҳарду забон ҳам, пешояндҳои зикршуда мафҳуми «самту ҳаракат»-ро бо назардошти воқеъ будани шахсу амал ва қардори ҳаракати онҳо нисбат ба ашё ифода менамояд.

Дар тафовут аз мувофиқатҳои, ки зикрашон рафт, дар зери мафҳуми пешоянди мазкур, умуман дар назди ашё воқеъ гардидани пеш аз объектро ифода мекунад.

Пешоянди «дар пеши – at» ҳаракатро ба макони ҷойгиршавии ашё дар нуқтаи муайяни пеш аз объект ва иншоот ифода мекунад: Дар пеши хавлии Усто Барот на рӯд буду на пули он, на ҷӯи осие буд ва на осиехона ба назар менамуд [43]; Аз пеши дарвозаи бой одамони дар пеши масҷид гап зада нишастагӣ менамуданд [56]. Your uncle continued with his lessons, but the others all came back after a few years at the madrasa, set themselves up as village mullahs and lived off people's gullibility [4]. Аз мисолҳои номбурда маълум мешавад, ки пешоянди «дар пеши» бо муодили англисии худ «at» як маъно, яъне ҳаракатро ифода мекунад.

Яке аз муодилҳои пешоянди «near» дар забони англисӣ пешоянди «дар пеши, дар назди» ба шумор рафта, маънои «ҳаракат кардан»-ро ба ашёи дарназдиқбуда дар бар мегирад: Put your mouth **near** the edge of the jug and blow steadily [32]; Qarabek came from the village of Tahti-Qürghon, **near** Sokter, from a community known as Burquts [102]; **ӯ дар пеши** дари меҳмонхонааш **нишаста**, мурофия мепурсид [113]; Дар он ҷо ба тарафи дасти чапи роҳ як деворчаи пастак буд, **дар пеши** вай аз ҳар **фуномада**, бастаи асбоби хатнависиро бар болои он деворча монда ... [126].

Пешоянди «beside» бо муодили тоҷикии худ «пахлу ба пахлу», дар ҳарду забон ҳам маънои «ҳамшафат, бисёр наздик ҳаракат кардан»-ро ифода намуда, дар муқоиса бо пешояндҳои «at» ва «by» он қадар серистеъмол нест: Soon Usto Khoja's son Ikrom Khoja came in and sat down beside me [28]; Ман ба ду хез задан, дар сари зина ба **ӯ** расида, ҳарду пахлу ба пахлу аз зина фуномадем [267].

Пешоянди «ба тарафи», «ба сӯи» ва муодили англисии он «to», «towards» дар ҳарду забон «ҳаракат» ва «самт»-ро ифода намуда, тафовути «ба тарафи» аз «ба пеши» ва «ба назди» дар он зоҳир мешавад, ки мавсуф аввали ҳаракат ва самтро тавсиф мекунад, ҳол он ки пешояндҳои «ба пеши» ва «ба назди» натиҷаи ҳаракат ва марҳилаи интиҳои онро мушаххас мегардонад. Аз ин рӯ, пешоянди «ба тарафи» на ин ки ба пешоянди англисии «to», балки ба пешоянди «toward»

мувофиқат мекунад, ки маънои ҳаракат карда ба ҳадаф расиданро дорад: \bar{U} бо кӯчаи калони пеши мадраса ба тарафи ғарб равон шуд ва ман ҳам дар пахлуи \bar{u} вайро ҳамроҳӣ кардам [267]; Чун аз чоҳи серодами пеши мадраса гузашта, ба тарафи шимоли масҷиди калон – ба ҷойи камодами кӯча расидем, ман аз \bar{u} пурсидам ... [267]; The boys drove their flocks toward the village the animals running and bleating wildly as if pursued by wolves [17]; But instead of heading back toward the village, my father turned upstream, along the canal that was utterly choked with sand [20].

Бояд ишора намуд, ки пешоянди «ба сӯйи» гунаи услубии пешоянди «ба тарафи» аст. Пешояндҳои зикршуда бештар бо феълҳои ҳаракат истифода мегарданд: Чун ба роҳи байни Ҷӯғихона ва Файзобод расида, ба тарафи шимол – ба сӯйи Файзобод баргаштем ... [279]; The girl rose from the kadi's sufa and headed toward the gate, the girl still holding on to the youth's coat at his side [60].

Тафовут байни пешояндҳои англисии «to» ва «toward» дар он зоҳир мешавад, ки «toward» ҳаракат карда, ба ҳадаф комёб шуданро дар бар намегирад, ҳол он ки барои пешоянди «to» ҳаракат намуда, ба ҳадафи мушаххас расидан муҳим нест, лекин ба ҳар ҳол пешоянди мазкур номуваффақшавиро ифода накарда, умуман самти муайяни ҳаракатро инъикос менамояд.

Дар зер мо аз он феълҳои ёдовар мешавем, ки маҳз бо пешоянди «ба тарафи» омада, самту ҳаракатро ба тарафи ин ё он объект ифода мекунад:

рафтан – ба тарафи: Мо боз пештар ба тарафи шимол рафта, аз одамон хеле дур шудем [281]; Мулло Туроб ва Мулло Бозор ба тарафи кушишхона мардона мерафтанд [370].

равон шудан – ба тарафи: Мо аз мадраса баромада, бо кӯчаи калони тарафи шимоли мадраса ба тарафи шарқ равон шудем [302] Мо ба тарафи шаҳр равона шудем [333]; Дар торикии рӯз ман ва Пирак ба тарафи Регистон равон шудем [346]; Мо аз Регистон бо кӯчае, ки ба

дарвозаи Имом мебарояд, ба тарафи шимол равон шуда, аз гузари Мирзо Ғафур ба тарафи дасти рост – ба шарқ нигоҳ карда баргаштем [374] Аммо, бадбахтона, он торикӣ монанди бахти сиёҳи ман ва он духтар зуд омад ва ман ҳам оҳиста-оҳиста, таг-таги девори работ ба тарафи ваъдагоҳ равон шудам [437].

баргаштан: Мо дар охирҳои гузари Ҷаъфархоҷа аз кӯчаи калон ба дасти рост – ба тарафи ҷануб ба як паскӯчаи пешбаста баргаштем, ... [302].

давидан – ба тарафи: Бо дидани ин ҷавон тағойиам аз ҷояш ҷаста хест ва як-ду қадам ба тарафи \bar{u} давид [335].

Як нуктаро бояд ёдовар шуд, ки тафовути пешоянди «ба тарафи» аз пешоянди «ба сӯйи» он аст, ки пешоянди «ба сӯйи» басомади эронӣ дошта, баромади пешоянди «ба тарафи» арабӣ аст ва дар бештари ҳолатҳо пешояндҳои зикршуда бар ивази якдигар истеъмол мегарданд.

Яке аз вижагиҳои фарқкунандаи пешоянди «ба сӯйи» ин ифода намудани маъниҳои мавхум ба шумор рафта, бо феълҳои ҳаракат зуд-зуд ба мушоҳида мерасад: Дар ин дафъа ҳам, ғалаба ба тарафи мазориҳо буд ... [284].

Дар ҳарду забон барои ифодаи чор тарафи дунё, яъне шарқ – east, ҷануб – south, шимол – north, ғарб – west, ҳам пешоянди «ба сӯйи» ва ҳам пешоянди «ба тарафи» метавонанд истифода шаванд: Мо аз мадраса баромада бо кӯчаи калони тарафи шимоли мадраса ба тарафи шарқ равон шудем [302]; \bar{U} бо кӯчаи калони пеши мадраса ба тарафи ғарб равон шуд ва ман ҳам дар паҳлуи \bar{u} вайро ҳамроҳӣ кардам [267]. Чун аз ҷойҳои серодами пеши мадраса гузашта, ба тарафи шимоли масҷиди калон – ба ҷойи камодами кӯча расидем [267]; He led us back through the alleyways between the stalls, to the northwest corner of the fairground [73].

Пешоянди «ба тарафи, ба сӯйи» ва муодили англисии он «for» дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки ҳаракат барои муваффақ гардидани ҳадаф ишора гардида бошад. Тафовути пешоянди «for» аз «toward» дар

он аст, ки «for» маънои мақсаднокро дар муваффақияти ҳадаф ифода мекунад: Мо бо гурӯҳи худ ба тарафи шимоли хонақоҳ бо роҳи заминҳои кишташуда раҳсипор гардидем [279]; Мо боз пештар, ба тарафи шимол рафта, аз одамон хеле дур шудем [281]. Чун «кор ба чону корд ба устухони» он канизакон расидааст, як шаб ҳамаашон гапро як чо монда, баъд аз хобидани соҳибонашон ба тарафи чӯл гурехтаанд [326]; Meanwhile, my father and the others were running all over the place looking for my older brother and this commotion distracted me from my playing [7]; I was afraid that, if Muhyiddin didn't know where Boloyi Rud was, I'd have to go there for halva myself [12].

Пешоянди «ба тарафи» ва муодили англисии он «against» ҳангоми монса ба инсонӣ ҳаракаткардаистода дар роҳ (алалхусус маъное, ки рӯ ба рӯ ҳаракат мекунад) истифода мешавад: Вақте ки ман гӯё «барои ёд кардан ва хурсанд намудани руҳи ӯ» ба хонааш даромадам, аз мағзи чағбутҳояш як гурбаи ёбӣ, ки дар он чо хобида будааст, часта хест ва ба тарафи ман ғурроси ваҳшиёна карда, аз дар баромада гурехт [328-329]; Бо дидани ин чавон тағойӣ аз чояш часта хест ва як-ду қадам ба тарафи ӯ давид [335]; I remained in the courtyard, squatting with my back against the door of the stable hands' quarters [59] I tried to stand up, but my grandfather held me down by placing my own drum against my chest so that I could not move [8].

Пешоянди англисии into маънои «ҳаракати дохилӣ»-ро бо буриши сарҳадӣ берунаи бинои мушаххас ва ё фазо ифода мекунад. Пешоянди into ва муодили англисии он «ба тарафи» дар баъзе ҳолатҳо ба маънои маҷозӣ ба кор меравад: Як вақт аз ҳаёти работ як чавони савор асп давонда ба тарафи раҳна омад, ки аз он чо баромада гурезад [338]; Ман ба чойи ба чо овардани фармони ӯ, шамшерро ба тарафи дасти ӯ ҳавола кардам [339]; Дар торикии рӯз ман ва Пирак ба тарафи Регистон равон шудем [346]; I was amazing, and asked Usto Amak how the water got into the cane and came up to the top [37]; He tethered donkey under a mulberry tree,

took off the khurjin, and went into the house [43]; At any rate, Qutbiya appeared not to suspect anything, and without looking under my arm she went off into the nearby cowshed [55].

Мусаллам аст, ки пешоянди тоҷикии «ба тарафи» ба пешоянди англисии «onto» ҳангоми таҳвили ҳаракат дар мавқеи фазоӣ мутобиқ аст: Ду мирғазаб аз пойҳои маҷруҳ кашола карда, ӯро ба тарафи даруни дарвозаи арк бурданд [355]; Дар вақти ба ҳавли даровардани ҳар даста, удайчӣ ба тарафи дасти рости он даста ва шиғовул ба тарафи чапаш мераванд [367]; Мулло Туроб ва Мулло Бозор ба тарафи кушишхона мардона мерафтанд [370]; In two bounds I had beaten them out of the gate and onto the street, in order to see who that familiar voice belonged to [60]; Finally I was thrown head over heels onto the ground [85]; At the bottom of the staircase Muhyiddin tied a clothesline around the pitcher and hoisted it onto his back [90].

Пешоянди англисии «from» дар баъзе ҳолатҳо ба сифати муодили пешоянди тоҷикии «аз тарафи» ба қор рафта, маъноӣ «ҳаракатро аз ягон тарафе, аз ягон сӯйи» ифода мекунад, аммо пешоянди мазкур бо маъноӣ зикршуда он қадар сермаҳсул нест. Дар бештари ҳолатҳо, пешоянди мазкур бо маъноӣ «аз як макон ба макони дигар ҳаракат кардан»-ро низ ифода менамояд ва пешоянди «from» маъноӣ «аз тарафи»-ро аз даст дода, танҳо бо маъноӣ «аз» қорбурд мегардад: The khojas set off from the city of Samarkand for the village of Dahbed with a kingly refinement, and arrived at the banqueting hall [91]; But the seed merchant I got the barley seeds from gave me winter barley instead of spring barley [101-102]; Qarabek came from the village of Tahti-Qürghon, near Suktare, from a community known as Burquts [101]; Ӯ фармони ба воситаи қушбегӣ аз амир гирифтаашро аз бағал бароварда, як бори дигар ба сараш бардошта, ба чашмонаш молида, ба лабонаш оварда бӯсида, боз ба бағалаш андохт [371]; Аз қорбаққолии бозори чӯб боз ба тарафи шимол баргашта, ба девори қалъа расидем. Аз он ҷо боз ба тарафи шарқ баргаштем [374].

Бояд ишора намуд, ки пешоянди «аз тарафи» бо муодили англисии худ «in» ишора ба самту ҳаракати шамол дар маънои маҳдуд истифода мешавад: Ҳамон рӯз шамол аз тарафи шимол мезавид [410]; Ман баъди ба шаҳр омаданам, бо вучуди ин ки медонистам талаби ман аз тарафи он пирсаг рад хоҳад шуд, дар пайи хостгорфиристони афтодам [442]; Ман он як порча ҳалвои қоқтиро, ки модарам ба ман дода буд, катар – катаркунон хӯрда ба кӯча баромадам, ки акаам аз тарафи даруни деҳа меояд [26]. Дар забони англисӣ пешоянди «in» на ба маънои «ба тарафи», балки дар таркиби феълҳо омада, ҷою маконе, ки дар амалу ҳаракат ба вуқӯ меояд, ифода мекунад: Qarabek forced the inhabitants, unpaid, to fill it in with earth dug from a nearby hill, level it off, and build him a mansion and garden [102]; My brother was in the guestroom laying the tablecloth and arranging seats, and I busied myself with lighting the samovar on the sofa [104].

Пешояндҳои **ба қарибии, дар қарибии** муродифи пешояндҳои **наздикии, дар наздикии, то наздикии, аз наздикии, ба наздикии** ба шумор рафта, ҳаракатро ба сӯи ё ба наздикии объект ё ашё ифода мекунад: Сайргоҳ дар тарафи қарибии роҳи калоне буд, ки аз бозори гови Гиждувон баромада, ба тарафи Бухоро мерафт [136]; Аммо он ду кас, ки моро пешвоз гирифта, ба хона дароварда буданд, дар кодоки поёнии сандалӣ, дар наздикии мо нишастанд [335]; «Аммо дуздон аз ин кор хабар ёфта, ба қорвони амлоқдор дар наздикии деҳаи Розмоз хучум овардаанд ва ... [337]; Ман то он вақт аз тарси «аждаҳо» ба наздикии он ғор нарафта будам [64].

Дар забони англисӣ муодили пешояндҳои номбурда «to», «up to», «till» ва «until» ба шумор меравад: Ergash raced up to the top of the dune with me close behind him [17]; The Qo-Qo Steppe lay south of the former course of the Shofirkom canal, and up to that time had been considered some of the bestwatered arable land in the whole region [19]; Then he went up to the

unwalled orchard and here, too, on its northern and eastern edges, he erected a number of poles and told my uncles to weave branches between them [19].

Бояд хотирасон кард, ки калимаи «**сари**» ҳамчун пешоянди мустақил буда, бо пешояндҳои аслии «**аз, ба, дар**» ва «**бар**» истифода гардида, хусусияту аломатҳои зеринро ифода мекунад. Дар забони англисӣ бошад, ин аломату хусусиятҳои зикршуда аз тарафи пешояндҳои «to», «toward» ва дар баъзе ҳолатҳо «against» корбаст мегарданд:

А – самти амал дар канори ашё ё ба сари он равона шуда бошад: Дар ин сурат сағ ҳақ дорад, ки аз ту ранҷад, чунки ин сағи чӯпонист, чӯпонон ба сари деғу табақ омадани сағро манъ намекунанд [68]; Бинобар ин, вай бе ибто ба сари деғ омада, табақро бӯйидааст [68-69]; Ману ӯ ҳарду ба сари дӯкони бофандагии падарам рафтем [27]; Ман ҳам як каллапӯш занбурӯғро ба сари синаам маҳкам часпонда роҳи хонаро пеш гирифтам [37].

Б – самти амал ба сӯйи ҳолат, таҷҳизот, яъне усули иҷроиши амал аз тарафи шахс равона гардида бошад: Акаам дар гӯшаи худ ба сари дарстакроркуниаш рафт [38-39]; Баъд аз он падарам ба сари боғи бедевор рафт, дар тарафи шимол ва шарқи он боғ ҳам як қатор ҳода зада баромад ... [41]; The wife put a jomacha over her head and went to the gate with the orphan, from where they could see the men sitting talking in front of the mosque [27]; After watching him at work for a while I went to my mother and gave her the mushrooms, asking her to hurry up and cook them, as I was very hungry [17].

В- Макони иҷроиши амал дар канори ва ё дар сари ашё ё объект: Устоамак ба сари кори худ нишаста ва қаламҳои пӯлодинашро бо қайроқ тез карда истода илова кард ... [74]; Рӯзе ман барои дидани рафти кори хашар ба сари кор рафтам, ... [86]. After a meal of fried mushrooms, in preparing which I had played my part for the first time, I went to bed early [17]; He caught and killed it, plucked and cleaned it; then he went to his neighbor in the next cell, explained what what had happened [28].

Г – самти амал аз канор ва ё сари ашё ё объект: Ман хостам аз ҷой хезам, аммо бобоям бо лаъличае, ки дар дасташ буд, аз сари синаам зер карда, маро ба ҷунбидан роҳ надод ... [21]; Дар яке аз ҳамин шабҳои танҳои, ки шамол аз сари шом сар шуда буд, падарам ба замини гандумпоя об сар дод ... [62]. I tried to stand up, but my grandfather held me down by placing my own «drum» against my chest so that I could not move [8].

Пешоянди **болои** дар якҷоягӣ бо пешоянди **аз**, яъне «аз болои» феълҳои ҳаракатеро ифода мекунад, ки амал ба болову поёни ашё равона шуда бошад: – Аз ҷӯйи осие, ки гузаштӣ, пули рӯд сар мешавад, вақте ки аз болои пул мегузарӣ, дар он тарафи рӯд як ҳавлии калон аст [28]; Мо аз болои заминҳои кишт, ки пурбарфи яхбаста буд, яхмолаққунон рафта, ба болои рӯд расидани худро нафаҳмида мондем [29]. Муодили пешоянди таркибии мазкур дар забони англисӣ «over» маҳсуб меёбад: He took hold of his long white beard, which came down over his chest, and looked at it [7]; He broke off two twigs from a branch of the apricot tree, and brought all of these things over to the sufa [7].

Пешоянди ба болои, ба рӯйи. Таъкидаш барҷост, ки пешояндҳои зикршуда муродифи якдигар буда, бо маънои «ҳаракат дар боло ва ё дар болои объект»-ро ифода мекунанд. Муодили онҳо дар забони англисӣ пешояндҳои «on» ва «onto» ба шумор меравад. Пешояндҳои мазкур дар забони тоҷикӣ бо чунин феълҳо истифода мегарданд.

расидан: Мо аз болои заминҳои кишт, ки пурбарфи яхбаста буд, яхмолаққунон рафта, ба болои рӯд расидани худро нафаҳмида мондем [29].

мондан/гузоштан: Аз як лӯндаи дигар қадаре ҷудо карда ба болои он монда, баркашашро баробар кард [32]; Дар ин кор ман ба падарам ёрӣ додам: ӯ кашшаро ба болои хар гузошта пур карда медод ва ман харро хай карда, бурда ба замин рехта меодам [185].

баромадан: Эргаш давида ба болои хомаи рег баромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ давидам [36]; Қойи хоби худро ба он чо бурда, кӯрпачаҳо ва болиштро ба девор така дода, болои ҳам гузоштам ва ба болои онҳо баромада дидам, ки кадам мерасад [133]; Иброҳимхоҷа моро ба болои талча баровард [142]; Ман ба болои теппа баромадам [327].

Дар забони англисӣ пешоянди «*onto*» рисолати пешояндҳои «ба болои» ва «ба рӯи»-ро иҷро намуда, дар бештари ҳолатҳо бо феълҳои зерини ифодакунандаи ҳаракат меояд:

sprinkle: Next she sprinkled flour onto a tray, spread out the dough over it, and when it had cooled and hardened she cut me a piece [11].

fall: Apricots fell onto her yard and lay there rotting, but she would not condescend to gather them [23]. Suddenly I heard the cackle of a chicken, followed by the sound of something heavy falling from the roof onto the ground [33]; His turban had fallen off his head into the water, and one of the boys held onto a tree and leaned out over the stream to fish out [140].

get: I got onto the donkey-which did not have saddlebags and, holding in front of me the wallet and writing paper rolled up around the pencil case containing all the writing implements, ... [66].

beld: And beld onto the nail with one hand while with the other I took bits of beead from anderneath my am, dipped them into the synp, and ste them [70].

throw: Finally I was thrown head over heels onto the ground [85].

load: The maddoh collected all the things, put them in his saddlebag, and loaded it onto his donkey [139].

pull: They all grabbed him, pulled him off his donkey onto the ground, and proceeded to beat him [139].

Ёдовар бояд шуд, ки байни пешояндҳои «ба болои» ва «ба рӯи» тафовут ба назар мерасад. Нахуст, барои пешоянди «ба болои» маъноӣ ҳаракати ғайримуқаррарӣ, яъне така ба даст, ба ангушт хос аст. Баъдан, пешоянди «ба болои» ғайр аз муодили англисии худ «*on, onto*» боз

муодили дигареро чун «over» соҳиб аст ва пешоянди «over» дар ҳолатҳое истифода мешавад, ки сухан дар бораи «ҳаракат дар болои ягон ашё, объект ва ғ.» ва бештар «дар болои овезон будани чизе» меравад: Ман, бе он ки қад рост кунам, гаваккашон аз пасхамӣ худро ба болои хомаи рег гирифтаам [415]; Эргаш давида ба болои хомаи рег баромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ давидам [36]; Миёнамро аз рӯй баста, нонпораҳоро дар бағал ҷо кардам, пас аз он ба болои кӯрпачаҳо баромада, даҳанбанди хурмаро кушода бо як дастам аз мех нигоҳ дошта ва бо дасти дигарам аз бағал нон бароварда, ба шинӣ ғӯтонда хӯрдан гирифтаам [133]; Ман ба болои хари бетӯқум пастнокӣ фежида, қариб буд, ки аз сағриаш шорида афтам ва барои нигоҳдории худ аз ғалтиш беихтиёрон ба ду дастам ба ёли хар часпидам [164].

Ҳамин тавр, феълҳо бо пешояндҳои тоҷикии «ба болои» «ба рӯйи» ва англисии «on», «onto», «over» маъноии «ҳаракат»-ро ифода менамоянд, ки дар ҷумлаҳои зикршуда пурра мушоҳида мегарданд.

Аз нигоҳи маънии пешояндҳои англисӣ низ амсоли пешояндҳои тоҷикӣ маъноии самту ҳаракатро ба болову поён ё ба болои ягон ашёву объект ифода намуда, мавқеи худро дар низоми ҳиссаҳои номустақили нутқ нигоҳ медоранд. Агар аз як тараф, пешояндҳои зикршуда маъноии ҳаракатро ба суйи ё самти ашё аз баландӣ ифода намоянд, аз тарафи дигар, онҳо дар таркиби феълҳои ифодакунандаи ҳаракат омада, хусусияти маъноии худро ҳифз мекунанд.

Пешоянди англисии «up (to)» бо муодили тоҷикии худ «ба болои» дар ҳарду забон ҳам ифодаи ҳаракатро самти боло, ки ҳадафи ҳаракат муайян аст, ифода мекунанд: Across from the musicians at the end of the sufa a tall young man, his tunic tucked up into his waistband, as clapping to the music with a pair of whetstones in each hand as he danced [6]; I jumped up and ran with the others to see the truants up the tree [7]; ... then climbed up onto the north bank by bridge and went in through the gate facing it [13].

Агар амал ва ҳаракат тамоми мавзеи ашӯ ё объектро фаро гирифта бошад, пас дар он ҳолат пешоянди тоҷикии «ба болои» бо пешоянди англисии «across» мувофиқ аст: Ман ба болои теппа баромадам [327]; Тағойии хурдам – Ниёзхон ба болои теппачае рост истода, кафи дасташро ба паҳлуи даҳонаш гирифта ва ба ҳар тараф рӯяшро гардонда маро чеғ мезад [328]; Ҷуволӣ холиро ба болои ҳар партофта, вайро пеш андохта, асозанон аз бозор баромадан гирифт [365]; Fine, I agreed Ergash took up his shepherd's staff and we set off across two of the low dunes toward a third [16]; Much later, when the railroad ran across the Bukhara steppe and I saw the locomotive's pistons flashing back and forth ... [40].

Таъкидаш баҷост, ки дар бештари матнҳо мо мувофиқати пешоянди «ба болои»-ро бо муодилҳои англисии он «down to», «to» ва «among», ки бештар дар таркиби ибора ба назар мерасанд, мушоҳида намудем: Аз як лӯндаи дигар қадаре ҷудо, қарда ба болои он монда, барқашашро баробар қард [32]; Падар, то вақте ки чашмаш қор мекард, ба болои чархи осӣ қор қард, аммо он рӯз аз ҳаррӯза барвақттар рӯз торик шуд ... [38]; Every so often the dragon would come out at night and go down to the Zaraf- shon to drink [111]; Suddenly Ergash caught sight of me and ran down to the water's no more than ankle-deep [16].

Мувофиқати пешоянди тоҷикии «ба рӯйи» бо муодили англисии худ «on» ва «to», дар бештари ҳолатҳо дар таркиби феълҳои ифодакунандаи ҳаракат мушоҳида мешавад: ... аз он ҷо найи оташпуфкунии модарамро гирифт ва аз шохи дарахти зардолу ду химчаро шикаста гирифта, ҳамаи ин чизҳоро ба рӯйи суфа овард [19]; ва қиёми бо орд омехтаро ба рӯйи бел ба ҳаво бардошта, бо шиддати тамоми баргардонда ба даруни дег мезаданд [30]; Some of them stretched out on the soft sand to bask in the spring sunshine, others ran after their straying flocks [16]; Women, girls and young boys stood huddled together in the open on top of the piles of sand ... [20].

Ҳаминро метавон қайд кард, ки пешоянди англисии «on» ба муодилҳои тоҷикӣ «дар болои», «дар рӯи» мувофиқ буда, бо ифодаи маъноӣ ҳаракат бо феълҳои зерин истифода мешаванд.

давидан: Ба ман аз бачагон дида, баррагон ва бузғолагони навзод хунармандтар намуданд: инҳо дар рӯи рег оромтар ва осонтар медавиданд [35].

нишастан: Девона дар рӯи суфаи меҳмонхона менишаст ё рост меистод, ба чойи дигаре ҳаракат карда наметавонист [109]; Дар рӯи суфа бар болои кӯрпача мизбони мо – соҳиби ҳавлӣ, устои косагар чорзону зада менишаст [135]; Ман дар қатори талабаҳои хурдсол, ҳар шаб баъд аз шом дар рӯи сахн нишаста, бо овози баланд дарс такрор мекардам [244].

хобидан: Дар рӯи хона се чойгаҳ буд, ки дар дуи онҳо акаам ва Эргаш рӯболо меҳобиданд [20]; Дари хонааш кушодагӣ, аммо ҳамон пӯстакча, ки ягона палоси хонаи вай буд, бо чағбутҳои чиркин дар рӯи хонааш меҳобид [328].

истодан: Шабгардони себанддор ба тарафи пойини бандиҳо дар рӯи Тахтапул қаровул истоданд [352].

баромадан: Падарам маро дар рӯи суфа танҳо монда, бар рӯи дариҷа баромад, ки бо шох оби гандумпояро лат дода, хасҳоро ба як тараф ғун кунад [62]; Бо сафед шудани рӯз – вақте ки ман ба бозори шир мерафтам, дар рӯи сахни мадраса Махдуми Гав аз пешам баромад [265].

Дар забони англисӣ бошад, пешоянди «on» муодили пешоянди «дар рӯи»-и тоҷикӣ бо феълҳои зерини ифодакунандаи ҳаракат ба кор равад.

sleep: She and Tuta-posho were neighbors, and on summer noightd the two of them would sleep out on their sufas, which were next to each other [29];

sit: The patient could thus sit on the sufa of the porch, or stand upright, but could not move from the spot [57]; Sit on a marble tombstone at the eastern tip of the hilltop and look down: an endless sea of alfalfa, waist high and not yet in flower, will meet your gaze [109]; I'll send these old, torn mats

to the bathhouse of the mosque to be used as firewood, you can sit on the ground, and there won't any reeds to play with, either [136].

lay: Their first victims belonged to us and to our immediate neighbors, since our houses lay on the northern edge of the village, adjoining the open fields and the jackals' territory [33].

Дар забони англисӣ пешояндҳое мавчуданд, ки бевосита бо феълҳои мушаххас омада, маъноӣ самту ҳаракатро ифода мекунанд ва яке аз онҳо пешоянди то, ки муодили тоҷикии он «ба рӯи, ба болои» мебошад, ба шумор меравад: If you were to **climb to** the top of the hill very early in the morning when the sun was just rising, or late one afternoon as it was setting, you would see a sight of indescribable beauty [109].

Яке аз хусусиятҳои шабоҳату монандии пешояндҳои ифодакунандаи ҳаракати забонҳои тоҷикиву англисӣ, пеш аз ҳама, дар матн зоҳир мешавад. Пешоянди тоҷикии «дар болои» ва муодили англисии он «around» маъноӣ ҳаракат дар гирди, дар атрофи ин ё он ашёву объектро ифода мекунанд: Дар он корхона як ҷавони бухориӣ дигар буд, ки шабу рӯз дар он ҷо – дар болои пиллаҳои хушкӯ тар посбонӣ мекард [446]; They fitted a pole across the top, which was pushed and pulled by two hefty young men, one at each end; then the water came splashing out as if from the spout of a jug [37]; he lay down at full length across the gap, holding in place the earthen bank on one side with his head and neck, and on the other with his legs and feet [40].

Таъкидаш бачост, ки пешоянди англисии «across» аз лиҳози маъно на дар ҳама ҳолат бо муодили тоҷикии худ «дар болои» мутобиқат мекунад, зеро маънии аслии пешоянди «across» ин «ба воситаи, тавассути, дар рӯ ба рӯи, рӯ ба рӯи, аз байни» буда, бештар бо феълҳои ифодакунандаи «ҳаракат» корбурд мегардад: Much later, when the railroad ran across the Bukhara steppe and I saw the locomotive's pistons flashing back and forth, I was reminded of the speed with which Lutfullo Guppon's arms moved ... [40]; He turned the plate over and sat me in front of it, then

put the sticks in my hands, sat across from me and put the tube to his mouth [7]; We slipped and slid across the fields, which were iced over, and were having so much fun that we did not even notice when we had arrived at the canal [13]; Across from the musicians at the end of the sufa a tall young man, his tunic tucked up into his waistband, was clapping to the music with a pair of whetstones in each hand as he danced [6].

Ҳамин тавр, аз мисолҳои зикршуда маълум гардид, ки пешоянди англисии «across» дар муқоиса бо пешояндҳои тоҷикии «дар болои, ба воситаи, тавассути, дар рӯ ба рӯи, рӯ ба рӯи, аз байни» серистеъмол ва муштараквазифа будааст.

Пешоянди тоҷикии «ба даруни» бо муодили англисии худ «into» маънои мушаххаси самти ҳаракатро ба ин ё он тарафи муайян ифода намуда, бо феълҳои зерин меояд:

рафтан: Вақте ки ин одам аз миёнсарой гузашта ба даруни ҳавлии мадраса рафт, калонон дар ҷоҳои худ нишаста, аз вай ғайбат сар карданд [294]; Модом ки ин қадар сипоҳӣ ба даруни арк роҳ наёфта баргашта рафтанд, имрӯз дар арк хизмати инҳоро кӣ адо мекунад? [366].

истодан: Миршаб ба даруни ҳалқа даромада, савора меистод [371];

даромадан: Мо дари яктабақаро, ки ба даромадгоҳи дарвоза наздик буд, кушода ба даруни хона даромадем [30]; Ҳар вақт ки боди саҳт мехезад, омада ба ин айвон мезанад, азбаски роҳи дигар надорад, бо зӯрии худ ба даруни ғор медарояд [64]; Вақте ки дастаро боло-пойин ҳаракат дод, об аз сатил ба даруни най даромада ва аз он ҷо боло рафта, аз нойча берун рехтан гирифт [73]; Ман аз дидани ин ҳол дар ҳайрат афтода, чӣ навъ ба даруни най даромада, ба чӣ сабаб боло рафтани обро аз Устоамак пурсидам [73]; Ман ҳеҷ имконе надоштам, ки ба даруни ҷоҳ даромада қаламдони худро гирифта барорам [126]; Мо вақти хуфтан ба шаҳри Бухоро расида, аз дарвозаи самарқандии он ба даруни шаҳр даромадем [168].

фаромадан: по ниҳода ба даруни чоҳ фуромад ва дар як дақиқа каламдонро ба нифаи эзораш банд карда, бароварда дод [126];

омадан: аз беруни мадраса як одам намоён шуд, ки ба даруни мадраса нигоҳ карда меомад [293].

Дар забони англисӣ пешояндҳои «into» ва «in» ҳамчун муодили пешоянди тоҷикии «дар даруни» бо феълҳои муайяне меояд, ки мафҳуми «ҳаракат»-ро ифода мекунад: Go into that building and greet whoever you meet there, tell them I sent you, give them the tanga and ask for a qobza of halva [13]; I hitched up my trouser-legs and waded into the stream [16]; Grandfather packed the bread, teakettle and other things into khurjins and mounded a donkey [18]; One day a wild pigeon chanced to fly into his cell [28].

Аз мисолҳои, дар боло зикрашон рафта, хувайдо гардид, ки пешоянди тоҷикии «дар даруни» дар муқоиса бо пешоянди англисии “across” серистеъмомтар буда, миқдори феълҳои ифодакунандаи ҳаракате, ки бо пешоянди тоҷикӣ меояд, низ бештар аст.

Пешоянди «in» ҳамчун муодили «ба даруни» бо он феълҳои истифода мешавад, ки дар онҳо мақсади ҳаракат он қадар равшан нест: Мо дари яктабақаро, ки ба даромадгоҳи дарвоза наздик буд, кушода ба даруни хона даромадем [30]; The rest she cut up into squares, sprinkled with flour, and put away in a tin [11]; Nibbling on the piece of halva, I went out to the street and ran into my brother coming from the village [11].

Пешоянди «under» ба пешоянди тоҷикии «ба даруни», ки он ба ҳаракати ба дохили объект равона шудааст, на дар ҳама ҳолат мувофиқат мекунад: Вақте ки дастаро боло-пойин ҳаракат дод, об аз сатил ба даруни най даромада ва аз он ҷо боло рафта, аз нойча берун рехтан гирифт [73]. Дар бештари ҳолатҳо пешоянди «under» на ба маънои «ба даруни», балки бо маънои «дар зери, дар таги» омада, мафҳуми ҳаракатро ифода менамояд: Grandfather spread out his khurjin and blanket and sat down under an elm that stood by the pond in the walled orchard, where he used to sit up until two days ago watching the orchard and

the river [19]; She would lie back with pillows under her head and legs, and tell us stories [24].

Қайдаш бамаврид аст, ки пешоянди «аз даруни» ва муодили англисии он «from» ҳаракатро аз даруни фазои маҳдуд ифода мекунад: Рӯзе ман дар лаби чӯйи Мазрангон, ки аз даруни деҳа мегузашт, бо обкашакам бозӣ мекардам [78]; Лутфулло дар ҳамин вазъият каланди дӯстбойияшро босуръат зада аз даруни чӯй аз тарафи омади об лой кашида, ба танай худ банд мекард [79]; Зудтар самовор монда чой дам кун ва аз даруни хурчин гӯштро гирифта саришта кун, ки гурба набарад [85]; When the girl turned seventeen, bride-scouts and matchmakers started coming from everywhere, from behind the door the girl could hear how her mother received them [25]; If you don't believe me, go out and ask him from the gateway, the orphan replied [27].

Дар баъзе ҳолатҳо пешоянди «under» аз лиҳози маъно на ба пешоянди «аз даруни», балки бо пешоянди «аз болои» мувофиқ меояд: Suddenly I heard the cackle of a chicken, followed by the sound of something heavy falling from the roof onto the ground I got up at once, dressed, and called Khaibar [33].

Ҳамин тавр, аз он пешояндҳое, ки дар боло зикрашон рафт, дар ҳарду забон ҳам бо феълҳо омада, ҳаракатро ифода мекунанд, ки инро метавон яке аз хусусиятҳои монанди пешояндҳои ифодакунандаи ҳаракат номид.

Бояд ишора кард, ки пешоянди «out of» аз нигоҳи маънӣ ба пешоянди «from» наздик буда, маъноӣ ҳаракатро аз нуқтаи аввал ифода намуда, то андозае ба пешоянди тоҷикии «аз даруни» мувофиқат мекунад: if he wanted to look at anything or anyone, he had to lift his eyebrows out of the way with the back of his hand [34]; When he moved the plunger up and down, water entered the cane, rose, and started to pour out of the weaver's reed at the top [37]; ... it was used for pumping kerosene out of barrels, and was known by its Russian name of nasos [38]; Ман бо ӯ

ангиштҳои пошхӯрдари дона-дона аз даруни барф чида, дар он чо гундоштан гирифтем [176]; ӯ коғазеро аз даруни остини худ бароварда ба тарафи ман дароз кард ва ман ... [413].

Яке аз пешояндҳои, ки дар ҳарду забон ҳам он қадар серистеъмол набуда, бо феълҳои муайян омада ҳаракатро ба мавқеи муайян ифода мекунад, пешоянди англисии «through» ва муодили тоҷикии он «аз, ба воситаи, ба тавассути, бо» ба шумор меравад: One day I was playing with my toy pump on the bank of the Mazrangon stream, which flows through the village [39]; He led us back through the alleyways between the stalls, to the northwest corner of the fairground [73]; One day I was sitting on the bank of the Mazrangon stream, which runs through our village [79]; ... ба гузари Кӯчаи сангин баромада, ба воситаи гузарҳои Хоҷа Зайниддин, Ҳаммоми кунҷак, Сиддиқӣён ва Тағи Манор рафта, ба мадрасаи Мири Араб даромадем [392]; ... ба воситаи он асбоб аз ҳавзи масҷид ба боми масҷид об бароварда ҳамаро дар таачҷуб андохта буданд [74]; Оби нӯшонро аз ободонии дур бо машку кӯзаҳо ба воситаи хару асп мекашонданд [403].

Пешояндҳои «from», «behind» маънои маҳдуди ҳаракатро аз даруни ягон объект ба дигар объект ифода намуда, ба пешоянди тоҷикии «аз паси, дар пушти, дар паси» мувофиқ аст: Then fetched a horse from the village; and, with me sitting behind him rode off to see the bonesetter in Ghijduvon [86]; Accordingly , one winter's day he mounted the donkey with me behind him and set off to Bukhara [87]; I left Ikrom Khoja in charge of my sheep, locked the door of the house, and mounted my donkey, placing the older of my younger brothers behind me and the younger one in front of me, and off we rode to the village of Mahallayi Bolo [104]. Ман гӯсфандонро ба Икромхоҷа супурда, ба дари хона қуфл зада, харро савор шудам, додари калонамро дар пушти худ савор карда, хурдашро ба пешам гирифта, ба деҳаи Маҳаллаи Боло рафтам [213]; Ман ҳам аз паси онҳо аз чиллаҳона баромада, ба дари партави мазор рафтам [410]. Чи тавре аз мисолҳои

овардашуда аён гардид, дар ҳарду забон ҳам пешояндҳои зикршуда серистеъмол будаанд.

Боиси қайд аст, ки мувофиқати пешоянди «at»-и англисӣ ба пешоянди «дар, дар даруни» ҳамон вақт қобили қабул буда метавонад, ки амал ба интиҳои ҳаракат ишора шуда бошад: I went up, stood deferentially just at the threshold, and greeted the company [106]; Sit on a marble tombstone at the eastern tip of the hilltop and look down: an endless sea of alfalfa, waist high and not yet in flower, will meet your gaze [109]; The insane, the possessed and the generally sick would come from a far and sleep at the houses of the khojas of Suktare [112]; ... дар поёни суфа ҷавони баландқомате, ки миёнаш аз рӯй бастагӣ буд, дар ду дасти худ ду ҷуфт қайроқча гирифта, онҳоро бо ҳам зада ... [16]; Мо ҳозир ба як тӯйхонаи дигар меравем, дар бозгашт ба хонаи шумоён боз меоем [18].

Бояд тазаккур дод, ки пешояндҳои тоҷикии «дар пушти», «дар паси» бо пешоянди англисии «outside» бо ифодаи маъноӣ ҳаракат на дар хама ҳолат мувофиқ аст, зеро пешоянди «outside» бо маъноӣ «аз берун, дар берун», ки бевосита ба ҳаракат алоқамандӣ доранд, ифода мекунад: ... пахш карда гирифта буданд ва дастони маро дар пушт бастанд [339]; ... юзбошиён дар ду пахлуи ӯ саф кашида рост истоданд, тӯдаи ҷӯбдастдорон дар паси сари саркарда қатор шуданд [376]; Аммо вай монанди оби пешбаста дар паси дама афтада, ором меистад [429]; Some time after midnight, one of the company went outside to relieve himself [113]; The rest of the company, thinking he had surprised a thief or other rogue, snatched up knives and sticks and rushed outside [114]; Someone began pounding at the school door from the outside and then kicking it angrily [130].

Дар баъзе ҳолатҳо пешоянди тоҷикии «аз паси» бо маъноӣ амал, ҳаракат барои муваффақшавии мақсад бо пешоянди англисии «for» мувофиқ аст: ... дар зери пойи бачагон намеистод, яке аз паси дигаре поҳшон ба рег ғӯтида ё лағжида меафтоданд [35]; ... баъзеҳо ба рӯйи реги нарм дароз кашида ва баданашонро дар зери офтоби баҳорӣ тофта

ёзиданд, баъзеи дигарашон аз паси пода ва рамаашон рафтанд [35]; – Ман корро ба ҳамин тартиб ниҳодам, ки аз паси ҳашарчиён об ҳам меояд [95]; The boys, as if they had been waiting for this very command, threw Khalifa down, trapped his ankles in the falloq [132]; All the children ran to their homes and brought something for the storyteller [139].

Месазад қайд намуд, ки пешояндҳои тоҷикии «аз зери», «аз тағи» бо пешоянди англисии «under» аз нигоҳи маъно хеле наздик буда, бо ашӯҳои якранг истифода шуда, ҳаракате, ки дар зери ягон ашӯ рух медиҳад, ифода мекунад. Илова бар ин, пешояндҳои мазкур барои ифодаи ҳаракат дар зери ягон объект низ истифода мешавад: Як вақт, як амини бисёр фарбеҳ аз зери дарахте хеста, ба сари ҳашар омад [93]; Мурғони титави товусранг, ки болу парҳашон бо рангтобӣ назаррабо буданд, аз лаклакҳо хӯсида аз тағи буттае ба тағи буттаи дигаре меҷаҳиданд [84]; Иброҳимхоҷа ба пойи он девона ишкел андохта қуфл кард ва нӯги занҷири ишкелро аз тағи синҷи меҳмонхона гузаронда, ба сутуне, ки дар миёнаи он хона буд, баст [109]; ... and adjoining the south wall of the guestroom was an alcove under which stood a carpenter's workbench and lathe for making mill wheels [5]; The unwalled orchard was completely covered with sand, the vineyard section lying under a huge dune [19]. Аз ҷумлаҳои овардашуда аён гардид, ки пешоянди тоҷикии «дар зери», «дар тағи» дар муқоиса бо муодили англисии худ «under» серистеъмолтар будааст.

Мувофиқати пешоянди тоҷикии «дар байни» ва англисии «through» дар он зоҳир мешавад, ки ҳарду ҳам барои ифодаи ҳаракат ба воситаи ашӯ корбурд мегарданд. Тафовут байни ин пешояндҳо дар он аст, ки пешоянди тоҷикии «дар байни» воқеъ будани объект дар байни ашӯҳо ифода намуда, ба ҳаракати мунтазам ба сӯи объект аз мавқеи байни ду ва ё зиёда ашӯ ишора менамояд: Деҳаи Болои Рӯд ба тарафи шимоли Маҳаллаи Боло буда, дар байни ин ду деҳа тахминан ҳазор қадам роҳ буд [29]; ... ки дар он ҷо хасбеда зер карда буданд ва ӯ дар он ҷо дар

байни он хасҳо даромада мехобид [67]; Ман дар он вақт дар байни ин ду ҳаракат як монандии пурраро дидам [79]; ... then climbed up onto the north bank by bridge and went in through the gate facing it [13]; We closed the doors as tight as we could and lit the lamps, but the sand continued to invade the house through chinks in the door [17]; Father waded through the sand to the wall of the house and called, Usto Barot! Where are you? [20]. Чи тавре аз ҷумлаҳои овардашуда маълум гардид, пешояндҳои «дар байни» ва «through» бо хусусиятҳои маънии худ, ки бевосита ба «ҳаракат» рағбона шудаанд, дар ҳарду забон дар сохтани ҷумлаҳо зиёд истифода шудаанд.

Пешоянди «то пеши» ва муодили англисии он «up to» дар ҳарду забон ҳам, бо маъноии ҳаракат то ба ашё ё объект истифода мешавад: То баромада рафтани сипоҳиён аз майдон, таомфурӯшон он майдонро то пеши Тахтапул бо лаган, кура ва бо деғу табақи худ пур карданд [357]; Азбаски ба бадани онҳо аз нӯғи пой то пеши чашм хокистар часпида монда буд, ҷӣ ранг доштани пӯсташон маълум намешуд [373]; . Father came running up to see what was the matter, and I told him how I had seen the very seven-headed demon in Sulton-posho's story [31]; And he took me to the cemetery, up to the mouth of the cave [32]; He's a shepherd dog; shepherd never prevent their dogs from approaching the cooking pot, so he wasn't shy about coming up to your kitchen tray for a sniff [34]. Ҳувайдо гардид, ки дараҷаи корбурди пешоянди «то пеши» дар муқоисаи бо «up to» дар забони тоҷикӣ маҳдуд буда, дар забони англисӣ он серистеъмолтар аст. Дар ҳарду забон ҳам пешояндҳои зикршуда ҳаракатро ба сӯйи объект истифода намуданд.

Пешояндҳои «аз сари, аз» ва муодили англисии он «from» дар ҳарду забон бо маъноии ҳаракат аз болои, аз сари ягон ашёву объект ба сӯйи поён корбурд мегарданд: ... аммо бобоям бо лаълиҷае, ки дар дасташ буд, аз сари синаам зер карда, маро ба ҷунбидан роҳ надод [21]; Акаам патаррос зада, аз сари дӯкони падарам гурехт [27]; Дар ҳамин

холати тангии ман буд, ки падарам аз сари дӯкони бофандагии худ хеста, пеши модарам омада, аз вай нойча талаб кард ... [130]; Apart from picking fruit, she spent most of her time spinning yarn and thread and winding skeins and spools ... [42]; Two weeks after my father's return from Mahallayi Bolo, my elder brother Muhyiddin and Sayid-Akbar Khoja, having finished their schooling in Bukhara, came home from the city [45]. Пешояндҳои зикршуда дар забонҳои муқоисшаванда серистеъмом буда, гунаи англисии он дар хама ҳолат бо маънои «аз» меояд, ки мо ин хусусиятро дар ҷумлаҳои дар боло зикршуда мушоҳида намудем.

3.5. Пешояндҳои номии изофии такрори ифодакунандаи самту ҳаракат

Пешояндҳои изофии такрор дар ҳарду забон ҳам бо тарзи такрори як гурӯҳи мушаххаси исмҳо сохта мешаванд. Ин навъ пешояндҳо, амсоли пешояндҳои номии изофӣ маънои луғавии худро дар ҷумла маҳфуз дошта, муносибати самту ҳаракатро ба сӯи ягон ашёву объект ифода мекунанд.

Таъкидаш бамаврид аст, ки ҷумлаҳои ба воситаи пешояндҳои такрор сохташуда ба феълҳои ифодакунандаи ҳаракат тобеъ мегарданд ва ин феълҳо, аксар вақт дар шакли давомдор меоянд. Дар ин бахши таҳқиқот мо роҷеъ ба вижагиҳои маъноии пешояндҳои номии изофии такрори ифодакунандаи самту ҳаракат таваққуф хоҳем намуд, ба монанди:

лаб-лаби – along, alongside. Пешоянди номбурда дар ҳарду забон ҳам, ҳаракат ба сӯи амалеро мефаҳмонад, ки бо дарозии ашё ва ё макон равона шудааст: Мо лаб-лаби ҷӯй хамроҳи об оҳиста-оҳиста мерафтем, падарам ба тағоиям гуфт [95]; Бачагони кӯча шодикунон ва чапакзанон «об омаду об омад – аз рӯйи китоб омад» - гӯён фарёд мекашиданд ва лаб-лаби ҷӯ боло-пойин медавиданд [96]; But instead of heading back toward the village, my father turned upstream, along the canal that was utterly choked with sand [5]; We walked slowly along the edge of the channel, keeping pace with the water's flow [49]. Бояд тазаккур дод, агар дар забони

точикӣ пешоянди номии изофии такрор аз нигоҳи сохт мураккаб, яъне иборат аз ду исм ва чузъи дуум бо иловаи бандаки изофӣ сохта шуда бошад, пас дар забони англисӣ пешоянди фавқ сода аст.

пеш-пешӣ. Бачагони дигар бошанд, пеш-пешӣ нақорачиҳо давида ба умеди тӯйхонаи дигар мерафтанд ва маро ҳам ҳар замон ба тарафи худ имо мекарданд [18]; Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пешӣ ман Хайбар бозикунон ва шодикунон медавид [67]. Дар забони англисӣ пешоянди мазкур бо ду муодил, яъне ба воситаи пешоянди номии изофии такрори «in front of» ва пешоянди номии изофии содаи «around» истифода мегардад: I carried the chicken back to the house, with Khaibar romping around me happily all the way [33]; Ibrohim Khoja locked a horse-hobble around the lunatic's ankles, passed the end of the chain around the bottommost beam of the wall, and tied it to a pillar that stood in the middle of the room [57].

3.6. Хусусиятҳои фарқкунандаи бархе аз пешояндҳои ифодакунандаи самту ҳаракати забонҳои муқоисашаванда.

Дар баробари ин, самту ҳаракати пешояндҳо дар ҳарду забон ҳам, аз рӯйи маъно ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд: а) нуқтаи ибтидои ҳаракат; б) нуқтаи интиҳои ҳаракат; в) маҳруки ҳаракат; Пешояндҳо аз рӯйи аломатҳои дифференсиалишон ба гурӯҳҳои семантикӣ (маъноӣ) гурӯҳбандӣ мешаванд. Муттаҳидшавии пешояндҳоро аз рӯйи умумияти қисматҳои семантикиашон ба инобат гирифта, дар поён аз рӯйи хелҳояшон як-як дида мебароем.

Майдони маъноии «нуқтаи ибтидои амал». Барои муайян кардани ин намуд, ҷобачогузори маъноӣ қисмати **баромад** ба ҳисоб меравад. Аз нуқтаи назари Рейман он чунин тавсиф мешавад: «Баромад давраи саршавӣ, сарчашмаи инкишофи ҳолати ашӯҳоро нишон медиҳад». Барои муайян кардани ин гурӯҳ, аз назар гузаронидани маъноӣ онҳо зарур мебошад. Ба ин гурӯҳ пешояндҳои «аз», «ба» ва муодили англисии онҳо «**from, off, out of**» дохил мешаванд. Набояд фаромӯш кард, ки

пешояндҳои мазкур муқобилмаъноӣ худро низ доранд ва онҳо пешояндҳои мусбӣ **at, on, in** мебошанд. Бо ҳиссаҷаи инкорӣ **not** омада, метавонанд маъноӣ он пешояндҳоро ифода намоянд. Ба мисоли: **from (not at), off (not on), out of (not in)**.

Инчунин, дар забони англисӣ пешояндҳои таркибии **from above, from across, from of, from under, out of** ва дар забони тоҷикӣ пешояндҳои **аз болои, аз қафои, аз паси, аз тағи, аз даруни** мебошанд, ки муносибатҳои мураккабро дар фазо ифода мекунанд. Барои нишон додани маъноӣ дуршавӣ дар забони англисӣ пешояндҳои **from, from of, from inside, from within, out of, off, since** ва дар забони тоҷикӣ **аз, зи, аз болои, аз даруни, аз беруни, аз қафои, аз ақибӣ, аз тарафи** мебошанд. Дар забони тоҷикӣ, асосан, дуршавӣ ва беруншавиро пешоянди аслии **аз** ифода мекунанд: аз хона баромадан, хабарҳо аз хориҷа, айнакро аз қиса баровардан.

Пешояндҳои **from – аз** барои ифодаи ҷойе, ки предмете аз он дур мешавад истифода мешаванд: **to take from off shelf** – аз раф гирифтани, **from here** – аз ин ҷо, **from there** – аз он ҷо, **from where?** – аз кучо **to go from Moscow** – аз Москва рафтани. Пешоянди **from** ва таносуби он дар забони тоҷикӣ пешоянди **аз**, ба нуқтаи баромад аз чизеро нишон медиҳад: **swim from shore** – аз соҳил шино карда дур шудани. Дур шудани, берун шудани аз объект ва ё болои чизеро пешояндҳои **off, out – аз, аз паси, аз қафои, аз тарафи, аз болои** ифода менамоянд, ки бештар хусусияти пайвастшавиро дорад: Пешояндҳои таркибии **from** якҷоя сохташуда, барои баёни ифодаҳои гуногуни муносибатҳои фазоӣ истифода мешаванд. Маҳз қисматҳои пешоянди мазкур ҳаракатҳои гуногун, дуршавӣ, саршавӣ ва ибтидои амал аз ҷое, саршавии амал аз дохили чизеро ифода менамояд, пешоянди **from** амалеро аз тағи ҷое ва ё чизе аниқ мекунанд. Дар забони тоҷикӣ низ, ин гуна муносибатҳоро пешояндҳои таркибие, ки яке аз таркибҳояшонро пешоянди аслии содаи **аз** дар бар мегирад, бо калимаҳои ифодакунандаи самт ва ҳаракат меоянд: **аз зерӣ; аз тағи; From under the table** – Аз тағи миз. Инчунин, **from of – аз болои, from inside – аз**

даруни. Нишон додан ба сарчашмаи амал, ифодаи самт ва ҳаракат ҳамчун ибтидо ва ё баромади амал, самти ҳаракат аз дохил ва болои предметро пешояндҳои **of, off, out of, through, at, with** нишон медиҳанд, ки дар забони тоҷикӣ онро танҳо пешоянди **аз** ифода менамояд.

Бояд қайд кард, ки тавсифи муқоисавии пешояндҳо дар ҳарду забон дар доираи маъно қобилияти якхела доранд. Инчунин, бояд гуфт ки забони англисӣ бо бисёрмаъноӣ ва роҳҳои гуногуни ифодаи аломатҳои маъноии худ аз забони тоҷикӣ фарқ мекунад. Дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, ифодаи маъно дар пешояндҳо каме маҳдуд аст. Яъне, як пешоянди **аз** метавонад маъноҳои гуногуни нишондиҳандаи самт ва ҳаракатро дар забони тоҷикӣ нишон диҳад, дар ҳоле ки дар забони англисӣ пешояндҳои зиёде истифода мешаванд.

Майдони маъноии «махрукии ҳаракат». Яке аз маъноҳои асосӣ ва васеъ паҳншудаеро, ки пешояндҳои ин доира доранд, ин ифодаи самти ҳаракат аз тарафи касе ва ё предмете ба тарафи предмети дар бари он буда аст. Дар забони англисӣ ин маъноҳоро пешоянди **past**, ки бо феълҳои ҳаракат якҷоя меоянд (ғайри to pass) ифода менамояд: Аломати маъноии «ҳаракат аз назди касе ва ё чизе» инчунин, ба пешояндҳои **by, through, along, alongside** хос мебошанд.

Ҳаракате, ки майдонеро мегузарад, дар забонҳои муқоисашаванда бо пешояндҳои **across, by, through, to, up** ифода мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ барои додани маъноҳои **аз, аз миёни, аз байни** истифода мешаванд:

Бояд қайд кард, ки барои ифодаи ҳаракат аз назди касе ва ё чизе, инчунин, исмҳои гуногун ва ё намудҳои роҳ бештар истифода мешаванд, ки инҳо: forest – ҷангал, meadow – марғзор, field – саҳро, path – пайроҳа, highway – роҳ, street – кӯча, bystreet – тангкӯча, shore – соҳил, side – тараф, ҷониб мебошанд.

ба – to. Пешоянди «ба» ва муодили он «to» дар забони англисӣ серистеъмолтарин пешоянд ба ҳисоб меравад, ки ба самти амал ишора

менамояд. Ин пешоянд ҳам дар нутки гуфтугӯӣ ва ҳам расмӣ васеъ истифода мешавад.

Пешоянди **into, onto** аз ду пешояндҳои **in+to** ва **on+to** таркиб ёфтаанд ва амалеро ва ё ҳаракатеро ба дохили як предмет ба самти дигар нишон медиҳад.

ба боло. Пешоянди номии изофии таркибии «ба болои, дар болои» ва гунаи англисии он «**up**» амали ба боло ҳаракаткунандаро ифода мекунад. Пешоянди мазкур ҳамеша бо феъл якҷоя меояд. Пешоянди муқобилмаъноӣ он пешоянди **down** мебошад.

Пешояндҳои **over** ва **through** ҳамеша бо феъл омада, самту ҳаракатро аз байни ва ё болои чизе ё ҷое нишон дода метавонад. Дар забони тоҷикӣ **аз болои, аз байни** тарҷума мешавад: Пешоянди **after** амал ва ё ҳаракати як предметро аз паси предмети дигар ишора мекунад. Гунаи тоҷикии он пешоянди **аз паси** мебошад. The dog hunted **after the rabbit** around the forest- Саг **аз паси харгӯш** гирдогирди чангал медавид.

Барои ифодаи ҳаракат ба поён ва ё ҷои дур аз он пешоянди **down** истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ бошад, он ба воситаи пешоянди **аз**, ки «баромади амал» ва **ба поён** – «самти ҳаракат» ифода мешавад: The run off down the street – Онҳо аз кӯча ба поён давиданд.

Пешояндҳои **around, round** ҳаракатеро ба гирду атрофи касе ва ё предмете нишон медиҳанд. Пешоянди **round**, одатан, ҳаракати дурусти доиравино ба гирди ашё ишора менамояд ва пешоянди **around** бошад, ба маъноӣ даврзанӣ ва ё дар «**пахлуи**» меояд. Дар забони тоҷикӣ ин пешояндҳоро пешоянди мураккаби **гирдогирди, гирди** ифода менамояд: Барои нишон додани амал ба самте ва ё аз самте ба тарафи дигаре пешояндҳои **along, on, to, around**, ки дар забони тоҷикӣ пешояндҳои **аз ва дар** мебошанд, истифода мешаванд: along the street – аз кӯча гузаштан, to go on street-дар кӯча роҳ гаштан, to go to park – ба боғ рафтан.

Самти ҳаракат барои расидан ба интиҳои нуктаи ҳаракат ин ҳаракати шахсе ва ё предметеро ифода менамояд, ки ба тарафи ва ё ба

самти предмети дигар равона аст. Дар забонҳои муқоисашаванда ин гуна муносибатҳоро аз рӯи нуқтаи самт дар фазо ва аломатҳои маъноияшон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст.

1. Аломати маъноии «**ба тарафи**» ҳаракатро ба ҷое, ба тарафе, ба самти марказ, ба пойтахт ва ҷойгиршавӣ дар шаҳр ифода менамояд. Барои ифодаи он пешояндҳои **by, up, across, towards, to, in -ба, ба тарафи (ба сӯи), ба назди** истифода мешаванд. Пешоянди **to** воситаи асосии ифодаи самти ҳаракат ба объекти муайян мебошад, ки дар забони тоҷикӣ бо пешоянди **ба** мувофиқ меояд.

Пешоянди **up** самтро ба тарафи қасе ва ё предмете нишон медиҳад ва дар забони тоҷикӣ бо пешоянди **ба** мувофиқ меояд.

Пешоянди **towards** дар забони тоҷикӣ **сӯи, ба тарафи** буда, ҳаракатро ба самте нишон медиҳад. Бо пешоянди **to** маънои наздик доранд, аммо **towards** самти аниқ ва муайянро нишон медиҳад.

Пешоянди **alongside** ба самти предмет ва объекте, ки амал равона шудааст, нишон медиҳад. Ин маънӣ дар забони тоҷикӣ бо пешоянди **ба** мувофиқ меояд: *come alongside the quay* – ба девор наздик шудан.

Дар забони тоҷикӣ маънои самт ва ҳаракат, умуман ба пешоянди **ба** вобаста мебошад, ки ба самте амалӣ гаштани амалро ифода менамояд. Дар ҳолатҳои барои аниқ муайян кардани самти ҳаракат пешояндҳои таркибии бо пешоянди **ба** сохташуда истифода мешаванд: **ба назди, ба пеши, ба тарафи, ба сӯи** ва монанди инҳо.

2. Аломатҳои маъноии «**ҳаракати ба самтҳои гуногун раваншуда**» дар забони англисӣ бо пешоянди **about** ифода мегардад. Дар забони тоҷикӣ пешоянди **дар ин ҷо** мувофиқат мекунад.

3. Аломатҳои маъноии «**ишораи ба самти қасе ва ё ҷизе равона шудани предмет**» ифодаи худро дар пешояндҳои **up to** нишон медиҳад ва инчунин бо пешояндҳои дар шаклҳои зерин буда, омада метавонад.

4. Аломатҳои маъноии «**ҳаракат аз паси қасе ва ё ҷизе**» дар пешояндҳои **out of** ифода мегардад: *move out (of)* – аз ҳудуде баромадан.

Дар забони тоҷикӣ дар ҳолати мазкур пешояндҳои таркибӣ, ки таркибҳои он муносибатҳои гуногуни ҳаракатро ифода менамоянд, истифода мешавад: **даруни** «аз дохил», **берун, беруни** «хориҷ аз, берун аз».

5. Доираи самти ҳаракат аломати маъноии «**ҳаракат ба самти дохили нишона**» ташкил медиҳад. Дар забони англисӣ ин маъно ба воситаи пешояндҳои **in, inside, into** дода мешавад. Пешоянди **in** ба марказ, ба самте, амалеро ба дохили чизе нишон медиҳад.

Пешоянди **into** ҳаракати ба самти дохили предмете ишора менамояд:

Дар забони тоҷикӣ муносибатҳои мазкур бо пешоянди **ба** ва пешоянди таркибии **ба даруни** ифода мешавад. Инчунин, ибораҳои феълӣ метавонанд дар ҷумла бе пешоянд маънои ҳаракатро нишон диҳанд, ки дар онҳо маънои замон ва самт низ хеле аён ва равшан зоҳир мегардад: кӯча баромадан, шаҳр рафтан.

6. «**Амали аз дохили предмет**» бо пешоянди **out of** – аз, аз даруни ифода мешавад.

7. Аломати маъноии «**самти ҳаракат аз паси предмет**» дар забони англисиро пешояндҳои **after, behind, beyond, round** ифода мекунанд ва дар забони тоҷикӣ пешояндҳои таркибии **аз, аз паи, аз қафои, аз он тараф** мувофиқ меоянд.

8. Аломати маъноии «**самти ҳаракат аз паси ва ё аз паи, аз ақибии предмет**» дар забони тоҷикӣ бо пешояндҳои **аз, аз паси, аз қафои, аз он тарафи** ифода мегардад. Дар забонҳои муқоисашаванда аз ҷиҳати грамматикӣ ва маъно мувофиқаи душвор доранд. Ба мисоли пешоянди тараф, ки дар забони тоҷикӣ муайяни ва дақиқиятро талаб мекунад.

9. «**Самти ҳаракат пеш аз предмет**»-ро дар забони англисӣ пешоянди **before** ва дар забони тоҷикӣ **пеш аз** ифода мекунанд, ки ҷойгиршавӣ, ҳаракати амал ба ҷойе, пеш аз чизе ҷойгир бударо нишон медиҳад: ladies before gentlemen – занон пеш аз мардон медароянд.

10. «Амали дар рӯ ба рӯи предмет» бо пешоянди **against**, ки дар забони тоҷикӣ муқобили, бар муқобили, дар муқобили, зидди, бар зидди, рӯ ба рӯ ифода мешавад. Маънои зеринро дар пешоянди **up** низ, вохӯрдан мумкин аст: to sail up the window -бар зидди шамол шино кардан.

11. Пешояндҳои забони англисӣ **across, through** аломати маъноии «амал аз тарафе ба тарафи дигар»-ро ифода менамоянд, ки муодили онҳо дар забони тоҷикӣ пешояндҳои **ба, аз, сӯи, тарафи** мебошанд.

12. «Ҳаракати аз бари предмет»-ро пешояндҳои **by, past, through** – аз рӯи, қад-қад ифода мекунанд.

Бо ҳамин тартиб, истифодаи пешояндҳо дар ифодаи пешояндҳои замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун воситаи муҳимми грамматикӣ ба таври самаранок роҳандозӣ мешаванд.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти вижагиҳои маъноӣ сохтори пешояндҳои ифодагари маъноӣ замон ва самту ҳаракат дар асоси маводи илмӣ ва ҳамчунин маводи қобили таҳлили ҳолату ҳодисаҳои забонӣ нишон дод, ки пешояндҳо аз воситаҳои басо муҳим ва ҷузъи ногузири корбурди забон ба шумор мераванд. Пешояндҳои ифодаи маъноӣ замон ва ҳамчунин самту ҳаракат, вобаста ба маъноӣ луғавии калимаи тобеъ, ки аксари ҳолатҳоро нишон медиҳанд ва дигар омилу аломатҳои грамматикӣ ҳамаи ҷузъҳои ин намуди пешояндҳо, асосан ҳашт тобиши маъноӣ замон зоҳир менамоянд:

- 1) амалеро нишон медиҳанд, ки бо замони амали дигар рост меоянд;
- 2) амал ва замони иҷрои онро нишон медиҳанд;
- 3) амалеро ифода менамоянд, ки замони иҷрои он умумӣ, номуайян аст;
- 4) амалеро таъкид мекунанд, ки дар ҳамон вақти муайян такрор ёфтааст;
- 5) амалеро ифода мекунанд, ки ба самти муайян равона шудааст;
- 6) амал ва тартиби ҳаракати онро нишон медиҳанд;
- 7) ба раванде далолат мекунанд, ки ифодаи ҳаракат ба самтеро доранд;
- 8) тавъам будани ҳаракат ва самти онро нишон медиҳанд.

Бо ҳамин тартиб, таҳқиқоти мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ, типологӣ ва пажӯҳиши вижагиҳои пешояндҳои ифодагари маъноӣ замон ва самту ҳаракат бар маъноӣ маводи забонҳои тоҷикиву англисӣ бахшида шудааст. Чунон ки қаблан таъкид шуда буд, макону фазо, ки дар он самту ҳаракат сурат мегирад, ҳамчунин замону вақт ҳамчун мафҳуми асосӣ дар шуури инсон нақш мебандад ва аз ин лиҳоз, таҳқиқу омӯзиши пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат имкон медиҳад, ки қонуниятҳои замонии олам ва

амалу зухуроти дар макон ва фазои муайян суратгирифта ба таври комилу возеҳ дарк карда шаванд. Аз ин лиҳоз, ҷанбаи омӯзиши масъалаҳои бо мафҳуми замон ва самту ҳаракат, ки дар макони муайян сурат мегирад, алоқаманд буда, дар забоншиносии муқоисавӣ хеле фароҳ аст. Дар ҳарду забон пешояндҳои ифодакунандаи муносибати замон ва самту ҳаракатро метавон ба зермайдонҳои «ба зуҳури як амал, ҳодиса дар як вақт», «зуҳури як амалу ҳодиса пас аз дигар ҳодиса дар замони муайян», «зуҳури амал дар вақти ду ҳодиса», «мансубияти ҳодиса ба қисми аввали муҳлати вақт», «мансубияти ҳодиса ба қисми интиҳои вақт», «мансубияти як ҳодиса ба нимаи дуҷумла вақт», «зуҳури ҳодиса дар вақти муайян» ва амсоли ин ҷудо намуд.

Доир ба вижагиҳои умдаи пешояндҳои ифодагари маъноӣ замон ва самту ҳаракат чунин хусусиятҳоро метавон номбар кард:

1. Умуман, пешоянд пулест, ки калимаҳои мустақилмаъноро мепайвандад, чунончи: **ба мактаб рафтани, аз замин мушоҳида кардани, ба имтиҳон тайёри дидани, бо корд тарошидани, дар баҳор омадани.**
2. Бояд таъкид кард, ки пешояндҳо калимаҳои ёридиҳанда буда, бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмшудаи нутқ омада муносибати синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳо ифода менамоянд. Онҳо дар ибора ва ҷумла муносибатҳои **масоҳат, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаю монандии объектро** нишон медиҳанд.
3. Пешояндҳо – ҳиссаи номустақили нутқ буда, амали ба ашё нигаронидашударо аз ягон ҷихат шарҳ медиҳанд. Ҳамчун воситаҳои грамматикӣ алоқаи калимаҳо дар ҷумла ё ба сифати шаклдиҳандаи синтаксисии аъзоҳои ҷумла корбаст мегарданд.
4. Пешояндҳо бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмшудаи нутқ омада, муносибатҳои масоҳавӣ (замон, макон) ва ғайри масоҳавиро (объект, сабаб, мақсад, тарз, воситаи иҷро, монандӣ, ҳилофу шарт) ифода менамоянд.

5. Пешояндҳо чун воситаҳои грамматикӣ, ки муносибати байни калимаҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаро ифода мекунанд, бар хилофи калимаҳои мустақилмаъно алоқаи синтаксисии дутарафаро ба амал меоваранд, яъне ҳуди пешоянд ҳам ба калимаи асосӣ ва ҳам ба калимаи тобеъшаванда вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муносибатҳои замониرو ифода намуда, низоми хурдиро, ки ба муқобилгузориҳои пешояндҳо асос ёфтааст, ташкил медиҳанд.

Таҳқиқоти мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ, типологӣ ва муқобалаи пешояндҳои забонӣ бар мабной маводи забонҳои тоҷикиву англисӣ бахшида шудааст. Вақт ҳамчун мафҳуми асосӣ дар шуури инсон нақш мебандад. Таҳқиқу омӯзиши пешояндҳои ифодакунандаи замон имкон медиҳад, ки қонуниятҳои замони олам дарк карда шавад ва ба ин васила, инсон аз ҳаводиси бавуқӯмеомада бархӯрдор мегардад.

Чанбаи омӯзиши масъалаҳои бо мафҳуми замон алоқамандбуда дар забоншиносии муқоисавӣ хеле фарох аст. Дар ҳарду забон пешояндҳои ифодакунандаи муносибати замонро метавон ба зермайдонҳои «бавуқӯи як амал, ҳодиса дар як вақт», «бавуқӯи як амалу ҳодиса пас аз дигар ҳодиса дар замони муайян», «бавуқӯи амал дар вақти ду ҳодиса», «мансубияти ҳодиса ба қисми аввали муҳлати вақт», «мансубияти ҳодиса ба қисми интиҳویی вақт», «мансубияти як ҳодиса ба нимаи дууми вақт», «бавуқӯи ҳодиса дар вақти муайян» ва ғайра ҷудо намуд.

Агар дар забони тоҷикӣ пешояндҳои таркибии ифодакунандаи вақту замон дар муқоиса бо пешояндҳои аслии сермасул бошанд, пас дар забони англисӣ пешояндҳои аслии ва мураккаб аломати сермаҳсулиро ба худ касб мекунанд.

Дар байни пешояндҳои таркибии забонҳои муқоисашаванда алоқаи муродифӣ ҷой дорад, ки он аз шабоҳати маъноӣ луғавӣ ҷузъҳои номии пешояндҳо вобастаанд.

Дар ҳарду забон метавон ду навъи алоқаи муродифиро байни пешояндҳо мушоҳида кард: муродифи пурра, ки бидуни маъноӣ иловагӣ ва алоқаи пурраи ҷузъҳо бо ҷудо намудани маъноҳои иловагӣ, ки маъноӣ қисми номи пешояндҳои таркибиро муайян мекунад ва муродифҳои ҷуфт, ки ҳангоми ифодаи муносибати замони пешояндҳои амсоли «қариби» ва «наздики, баъди, паси, баъд аз, пас аз», инчунин пешоянди «барои»-ро метавон ворид намуд. Шабоҳат байни пешояндҳои муродиф танҳо дар яке аз ҷузъҳои маъноӣ он дида мешавад.

Пешояндҳои ифодагари маъноӣ замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ категорияи зиндаи тараққиқунандаи забон мебошанд. Миқдори онҳо дар забонҳои мавриди таҳқиқ зиёд аст. Пайдоиши аксарияти пешояндҳои таркибии номии замон ва самту ҳаракат ба давраҳои забони адабии тоҷикӣ рост меояд. Бинобар ин, пешояндҳои номии таркибии навъи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки муносибатҳои гуногунро дар замон ва макону раванд нишон медиҳанд, аввалан бештар дар забони ҳуҷҷатҳо, рӯзномаҳо, асарҳои илмӣ ва публицистӣ рӯйи қор меоянд. Ҷараёни ташаккули пешояндҳои ифодагари маъноӣ замон ва самту ҳаракат, махсусан дар услубҳои расмӣ, илмӣ ва публицистӣ бо қувваи пурра мавриди истифода қарор мегиранд. Ин пешояндҳо дар ин услубҳои забон истеъмоли васеи ҳудудӣ мебанд ва доираи маъноҳову ҳудуди муносибатҳое, ки онҳо нишон медиҳанд, дар муносибатҳо ва раванди муҳабирот басо назаррас аст.

Ҷузъҳои номии аксарияти пешояндҳои мавриди таҳқиқ аз ҷиҳати луғавӣ фарқ намекунанд, масалан, дар пешоянди дар вақти, то вақти, ба вақти ҷузъи номӣ исми вақт аст ва дар ибора доираи пайвасти ин пешояндҳо бо гурӯҳи муайяни луғавӣ калимаҳо қариб тафовут надорад.

Бо вучуди ин, ибораҳои бо ин пешояндҳо ҳам аз рӯйи шакл ва ҳам аз рӯйи маъно навъҳои гуногунро ташкил мекунанд.

Ҳамин тавр, пешояндҳо ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ буда, дар ҳар як забони мавҷуда хусусиятҳои ба худ хос доранд. Омӯзиш ва таҳқиқи пешоянди **дар** ва таркибҳои аз он сохташуда мавзӯи актуалӣ ва муҳим буда, аз таҳқиқгар тақозо мекунад, ки пахлуҳои гуногун онҳоро дар забонҳои қобили таҳқиқоти муқоисавӣ дурусту саҳеҳтар омӯхта хулосаҳои илмӣ бароварад ва мо дар таҳқиқоти мазкур дар ин росто ба ҳадафҳои асосии гузошташуда расидаем.

Дар раванди таҳияи диссертатсияи илмӣ муайян намудем, ки пешоянди **дар** ва пешояндҳои таркибии аз он сохташуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ифодаи маъноӣ грамматикӣ чумла мақоми хосе доранд. Мавзӯи мазкур қолиби диққат ва баҳсталаб буда, таҳқиқи он барои омӯзандагони забонҳо дорои аҳамияти муфиду судманд мебошанд.

Муайян кардани хусусиятҳои умумӣ ва тафовути онҳо дар дохили матн ва чумла зоҳир мегардад, ки ин, пеш аз ҳама, ба қонуну қоидаҳои грамматикӣ ҳар як забон вобаста аст. Масалан, пешоянди **дар** дар забони англисӣ дорои чанд маънӣ аст, ки агар шахс қойи он пешоянди дигарро истифода барад, мазмуни чумла коста мегардад. Чунин ҳолатҳо метавонанд, масъалаҳои тарҷума ва ҳамчунин забонмӯзиро мушкил гардонанд. Бо ҳамин тартиб, мо ҳангоми пажӯҳиши диссертатсияи илмӣ аз асару мақолаҳо ва сарчашмаҳои илмӣ истифода намуда, мисолҳои чамъоваришударо то ҳадди имкон ба таври фароҳу мушаххас таҳлилу баррасӣ намудем ва дар ниҳояти қор доир ба вижагиҳои фарқкунандаи пешояндҳои ифодагари замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба чунин хулосаҳо омадем:

1. Пешояндҳо аз ҷиҳати сохт низ дар ҳарду забони муқоисашаванда аз ҳам фарқ мекунанд: дар забони тоҷикӣ пешояндҳо аз ҷиҳати сохт асли

(сода) ва таркибӣ мешаванд. Дар забони англисӣ сода, мураккаб ва таркибӣ мешаванд.

2. Хусусияти умумии пешояндҳо дар он зоҳир мегардад, ки маъноҳои гуногунро мефаҳмонанд.

3. Як хусусияти фарқкунандаи пешояндҳои забони англисӣ дар он аст, ки онҳо сермаъно мешаванд, чунончи: пешояндҳои **at, in, on, by, for** ба маъноҳои гуногун кор фармуда мешаванд.

4. Дар забони англисӣ пешояндҳо ҳангоми навишт ва тарҷума меафтанд, ё ихтисор мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ чунин хусусият маъмул нест.

5. Як хусусияти фарқкунандаи пешояндҳои забони англисӣ дар он мушоҳида гардид, ки ҳамаи онҳо дар забони тоҷикӣ эквивалент, ё худ муодил надоранд.

Хулоса, таҳқиқу пажӯҳиши вижагиҳои маъноиву сохтории пешояндҳои ифодагари замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ собит намуд, ки забонҳои мавриди таҳқиқ дар баробари умумиятҳои гуногуни сарфиву наҳвӣ ва маъноии ифодакуниву луғавӣ доштан, дорои фарқиятҳо низ мебошанд.

КИТОБНОМА

I. Осори таҳқиқӣ бо забони тоҷикӣ ва русӣ

1. Абдрахманова О.Р. Проблемы переводимости стилистически сниженной лексики в художественном тексте / О.Р. Абдрахманова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Челябинск, 2006. - 223 с.
2. Абдукодиров А., Давронов А. Услубиёт ва хусни баён / А. Абдукодиров, А. Давронов // (нашри дуюм бо такмил ва иловаҳо). – Хучанд: Нури маърифат, 2020. – 360 с.
3. Абдуллозода Р. Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С. Айни / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Нашр. дав. тоҷ., 1958. – 102 с.
4. Азимова М.Н. Сопоставительно-типологический анализ фразеологической системы таджикского и английского языков / Азимова М.Н. // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Душанбе, 2006. – 328 с.
5. Азимова М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикского языков. – Душанбе, 1999.-115 с.
6. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В.В. – Акуленко. Харьков, 1972. – С. 135.
7. Акуленко В.В. О «ложных друзьях переводчика» / В.В. Акуленко // Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика». – М., – 1969. С. 371 - 372.
8. Аксиненко Б.Н. Предлоги в английском языке / Б.Н. Аксиненко – М, 1957. 147 с.
9. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: Учебное пособие для студ. филол. и лингв, фак. высш. учеб. заведений / И.С. Алексеева – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М: Издательский центр «Академия», 2004. – 352с.
10. Алексеева И.С. Текст и перевод. Вопросы теории / И.С. Алексеева. – М.: Международные отношения, 2008. – 184 с.

11. Алексеева Л.М. Типология перевода / Л.М. Алексеева, Н. В. Шутёмова. – Пермь, 2012. – 198 с.
12. Алексейцева Т.А. Экспликация как способ преодоления межъязыковой и межкультурной асимметрии в переводе / Т.А. Алексейцева // Диссерт. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. СПб, 2009. – 187 с.
13. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремиология: учеб. пособие / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов. – М: Флинта: Наука, 2009. – 344 с. – ISBN 978-5-9765-0838-5 (Флинта). – ISBN 978-5-02-037160-6 (Наука).
14. Альгина О.В. Функционально-стилистические особенности английской газетной статьи в аспекте перевода / О.В. Альгина // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. СПб, 2017. – 220 с.
15. Амината Т. Перевод художественного текста в контексте преподавания русского языка как иностранного / Т. Амината // Автореферат дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 1988. – 21 с.
16. Андрес А. Л. Дистанция времени и перевод / А. Л. Андрес. – М., 1966. – № 5. – С. 128.
17. Античность как тип культуры. / А. Ф. Лосев, Н. А. Чистякова, Т. Ю. Бородай и др./ – М.: Наука, 1988. – 336 с.
18. Античные теории языка и стиля (антология текстов). – СПб., 1996. – 364 с.
19. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель // Пер. В. Г. Аппельрота. – М., 1893. - 97 с.
20. Арзуманов С., Джалолов О. Таджикский язык / С. Армузанов, О. Джалолов // Учебник таджикского языка для высших учебных заведений/. – Душанбе, 1969. - 223 с.
21. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.

22. Атамулоева М.А. Язык и стиль научных текстов в таджикском литературном языке / М.А. Атамулоева // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. Душанбе, 2009. – 162 с
23. Ахметжанов Р.Н. Коммуникативно-грамматический подход к синтаксической синонимии / Р.Н. Ахметжанов // Проблемы перевода текстов разных типов. – М.: Наука, 1986. – 157 с.
24. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Иностранная литература, 1955. – 416 с.
25. Баракаева Г.Б. Принципы составления таджикско-английского словаря и вопросы таджикской и английской лексикографии / Г.Б. Баракаева // Автореферат дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Душанбе, 1968. – 27 с.
26. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Р. Барт // Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
27. Барт Р. Семиотика: Антология / Р. Барт. – М., 2001. – 702 с.
28. Бархударов Л.С. Некоторые проблемы перевода английской поэзии на русский язык / Л.С. Бархударов // Тетради переводчика. – М.: Высш. шк., 1984. - Вып. 21. –С. 38 – 48.
29. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов // (Вопросы общей и частной теории перевода) – М.: Международные отношения, 1975. – 324с.
30. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
31. Бархударова Е.Л. Учебное пособие по переводу / Е.Л. Бархударова, Н.С. Коржевская. – М.: Моск.ун-та, 1986.
32. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст / А.В.Бондарко. – Л.: Наука, 1971. – 114 с.
33. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В.Бондарко. – Л.: Наука, 1983. – 208 с.

34. Брагина А.А. Функции синонимов в современном русском языке / А.А. Брагина // Автореферат дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 1979. – 24 с.
35. Бразговская Е.Е. Лингво-стилистические аспекты художественного перевода: На материале произведений Ярослава Ивашкевича и их переводов на русский язык / Е.Е. Бразговская // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – СПб, 2000. – 196 с.
36. Бразговская Е.Е. Лингвостилистические аспекты художественного перевода / Е.В. Бразговская // Автореферат дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – СПб, 2000. – 23 с.
37. Бубнов А.В. Типология палиндрома. Исследование палиндромных и околопалиндромных форм // Бубнов А.В.: Опыт учебного пособия-словаря. – Курск, 1995. – 253 с.
38. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов. – М.: Просвещение, 1965. – 490 с.
39. Вакуленко С.В. Межъязыковая семантическая эквивалентность лексических единиц: на примере английских и русских глаголов зсмотра: / С.В. Вакуленко // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М.: 1989. – 227 с.
40. Валеева Н. Г. Теория перевода: культурно-когнитивный и коммуникативно-функциональный аспекты: Монография / Н. Г. Валеева // РУДН. – М., 2010. - 245 с.
41. Валиева З.А. Сопоставительный анализ финансово-банковских терминов в таджикском и английском языках / З. А. Валиева // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Душанбе, 2009. – 160 с.
42. Валькова Ю.Е. Трансформационно-семантическое моделирование приема острания в переводе: на материале иврита, английского и русского языков / Ю.В. Валькова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Красноярск, 2018. –332 с.

43. Васильева А.А. Синтаксические трансформации при переводе с русского языка на якутский: на примере атрибутивных конструкций / А.А. Васильева // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Якутск, 2002. – 171 с.
44. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: [пер. с англ.] / А. Вежбицкая. – М.: Рус. слов., 1996. – 411 с.
45. Верещагин Е.М., Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Индрик, 2005. – 1038 с.
46. Вигнер Е. Этюды о симметрии / Е. Вигнер // Пер. с англ. Ю.А. Данилова; под ред. ЯЛ. Смородинского. – М., 1971.
47. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочетания / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – №3. – С. 43 – 55.
48. Виноградов В. В. О грамматической омонимии в современном русском языке / В.В. Виноградов // Исследования по русской грамматике: избр. тр. – М.: Наука, 1975. С. 13 – 32.
49. Виноградов В. В. О языке художественной прозы (Избр. тр.) / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
50. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М., Изд-во инс общего среднего обря – РАО, 2001. – 224 с.
51. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
52. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Высш. шк., 1986. – 416 с.
53. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – 4-е изд. – М.: Р. Валент, 2009. – 360 с.
54. Влахов С. И., Флорин С.И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С.И. Флорин. – М.: Высшая школа, 1980. – 144 с.
55. Воробьев В.В. Лингвокультурология (Теория и методы) / В.В. Воробьев // Монография. – М.: РУНД, 1997. – 331 с.

56. Воронин С.В., Паго А.Д. Эквивалентность в переводе и звукоизобразительная лексика (семиотический подход) / С.В. Воронин, А.Д. Паго // Английская филология в переводоведческом и сопоставительном аспектах. СПб.: Изд-во – СПб. ун-та, 1995. С. 83 – 87.
57. Гак В. Г. Теория и практика перевода. Французский язык / В. Г. Гак, Б. Б. Григорьев. – М.: Интердиалект, 2001. – 456 с.
58. Гак В. Г. Типология контекстуальных языковых преобразований при переводе / Г.Гак. // Текст и перевод. – М.: Наука, 1988. – С. 63 – 75.
59. Гак В.Г. Межъязыковая асимметрия и прогнозирование переводческих трансформаций / В.Г. Гак // Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков. Матер. всесоюзной науч. конф., 4.1, – М.: МГПИИЯ им. М.Тореза, 1975. – С. 24 – 26.
60. Гак В.Г. Межъязыковое сопоставление и преподавание иностранного языка / В.Г. Гак // Иностранные языки в школе. – 1979. – № 3. – с. 21 – 39.
61. Гак В.Г. Об использовании идеи симметрии в языкознании / В.Г. Гак // Лексическая и грамматическая семантика романских языков. – Калинин, 1980. – С. 23 - 29.
62. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г.Гак. – М., 1998. – 763 с.
63. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка / И.Р. Гальперин. – М.: Высшая школа, 1974. – 173 с.
64. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд – во Московского гос-го университета, 2007. – 544 с.
65. Гачечиладзе Г.Р. Введение в теорию художественного перевода [Текст] / Г.Р. Гачечиладзе. – Тбилиси: Тбилисского ун-та, 1970. – 285 с.
66. Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи [Текст] / Г.Р. Гачечиладзе. – М.: Сов. писатель, 1980. - 256 с.
67. Гвоздович Е. Н. Безэквивалентная лексика: теория и практика перевода = Non-equivalent words: theory and practice of translation:

- учеб. метод. пособие / Е. Н. Гвоздович. – Минск: – Тетра Системс, 2010. – 128 с.
68. Гончар Н.Г. Асимметрия в переводе художественного текста: этнолингвокультурный аспект: / Н.Г. Гончар // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Тюмень, 2009. – 254 с.
69. Гончаренко С. Ф. Поэтический перевод и перевод поэзии: константы и вариативность / С. Ф. Гончаренко // Тетради переводчика. – М.: 1999. – Вып. 24. – С. 107 – 122.
70. Горбачевский А.А. Адекватность поэтического перевода в ее внутритекстовых и внетекстовых связях / А.А. Горбачевский // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Челябинск, 2001. – 364 с.
71. Горбачевский А.А. Оригинал и его отражение в тексте перевода [Текст]: монография / А.А. Горбачевский. – Челябинск, 2001. – 202 с.
72. Горбачевский А.А. Семантика и прагматика в поэтическом переводе / А.А. Горбачевский. – Челябинск: Цицеро, 2013. – 318 с.
73. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика, морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ.1. – 314 с.
74. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷ.2. – 368 с.
75. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – Ҷ.3. – 215 с.
76. Грушаева Л.И., Цурикова, Л.В. Введение в теорию межкультурной коммуникации: Учебное пособие [Текст] / Л.И. Грушаева, Л.В. Цурикова. – 2-е изд., дополн. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2004. – 424 с.
77. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов [Текст] / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин // Под ред. А.П. Садохина. – М.: Юнити – Дана, 2002. – 352 с.

78. Дададжанова И.Б. Сопоставительный анализ демографической лексики в английском и таджикском языках / И.Б. Дададжанова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. Душанбе, 2011. - 262 с.
79. Дерцакян Р.А. Английский перфект в языке перевода художественного текста / Р.А. Дерцакян // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М.: 2005. – 130 с.
80. Джаматов С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков / С.С. Джаматов // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Душанбе, 2016. – 407 с.
81. Джамшедов П. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках: учебн. пособие / П. Джамшедов; отв. ред. Л. Г. Герценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 96 с.
82. Дзенс Н.И. Программы по дисциплинам переводческого цикла / Н.И. Дзенс. – Белгород: БелГУ, 2001. – 120 с.
83. Докучаева В. В. Безэквивалентная лексика и перевод как гносеологическая проблема (на материале романа Джона Гришема “SKIPPING CHRISMAS” / В. В. Докучаева // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2010. – Т. 12. – №5(2). – С. 498-501.
84. Донец П.Н. Теория межкультурной коммуникации: специфика культурных смыслов и языковых форм / П.Н. Донец // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Харьков, 2004. – 367 с.
85. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам / Г.В. Елизарова. – СПб.: КАРО, 2005. - 352с.
86. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев. - Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М.: ИЛ, 1060. – С. 264 – 389.
87. Жуковский В.А. О переводах вообще и в особенности о переводах стихов / В.А. Жуковский// Эстетика и критика. – М., 1985. – 431 с.

88. Забони адабии ҳозираи тоҷик. 1. Лексикология, фонетика, морфология. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
89. Зикриёев Ф. Аломатҳои асосии ҷумлаи содаи ҳикоягӣ / Ф. Зикриёев, М. Каримова // Раҳоварди қалам. – Хуҷанд, 1993. – 101 с.
90. Зимин С.В. Грамматические трансформации на примере неличных форм глагола в художественном переводе: на материале переводов произведений английских и американских авторов XX века на русский язык / С.В. Зимин // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М.: 2013. – 642 с.
91. Иванов А. О. Безэквивалентная лексика и её перевод на русский язык: уч. пособие / А.О. Иванов. – Л., 1995. – 192 с.
92. Иванов А. О. Безэквивалентная лексика: перевод, язык, культура: учеб. пособие / А.О. Иванов. – СПб.: Филол. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 192 с.
93. Ивлева А.Ю., Уваров Д.Д. Коммуникативно-функциональный подход к переводу в России – классификация и стратегии / А.Ю.Ивлева, Д.Д.Уваров // Таврический научный обозреватель / отв. ред. О.О. Смирнова. – Ялта: Изд-во Межрегион. ин-та развития территорий, 2017. – № 6. – С. 88-93.
94. Камолитдинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Интерньюс, 2001. – 146 с.
95. Камолитдинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ: китоби дарсӣ барои факултетҳои журналистика, филология ва забонҳои хориҷии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б. Камолитдинов. – Душанбе, 2010. – 280 с.
96. Камолитдинов Б. Тарҷумонӣ ва тарҷумаи бадеӣ (дастури ёрирасони таълим) / Б. Камолитдинов, Ф. Турсунов. – Душанбе, 2011. – 228 с.
97. Камолова А.Р. Первичные предлоги таджикского языка и их эквиваленты в английском языке / А.Р. Камолова: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 1971. – 24 с.

98. Кашкин В. Б. Функциональная типология (неопределенный артикль) / В.Б. Кашкин. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2001. – 255 с.
99. Кесамирова С.Р. Таҳлили муқоисавии дараҷаҳои муодилокии байнизабони воҳидҳои луғавӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) / С.Р. Кесамирова. – Душанбе, 2021. – 152 с.
100. Костюшкина Г.М., Запасова М.И. Концептуальный аспект грамматической синонимии (на материале французского языка) / Г.М. Костюшкина, М.И. Запасова // Филологические науки. – 1996. №3. – С. 80-89.
101. Крюков А.Н. Межъязыковая коммуникация и проблема понимания / А.Н. Крюков // Перевод и коммуникация. – М., 1997. – С. 73 – 83.
102. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. Т. 1. – М., 2001. – С. 72 - 81.
103. Кулемина К.В. Эквивалентность и адекватность в переводах поэтических текстов / К.В. Кулемина // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Пятигорск, 2006. – 185 с.
104. Курилович Е. Очерки по лингвистике [Текст] / Курилович Е. // Сборник статей: [Пер. с польского, фр., англ., нем.]. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
105. Латышев Л. К. Перевод: проблемы теории практики и методики преподавания / Л. К. Латышев. – М.: Просвещение, 1988. - 190 с.
106. Латышев Л.К. Межъязыковые трансформации как средство достижения переводческой эквивалентности / Л.К. Латышев // Семантико-синтаксические проблемы теории языка и перевода. – М., 1986. – 107с.
107. Лесниковская И.В. Анализ переводческих трансформаций в русском и английском художественном тексте: на примере детерминативов /

- И.В. Лесниковская // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 1999. – 171 с.
108. Леута О.Н., Лотман Ю.М. О трех функциях текста О.Н. Леута, Ю.М. Лотман // Вопросы философии. – 2002. № 11. – С. 165 – 173.
109. Лихачев Д.С. Текстология [Текст]: на материале рус. лит. X – XVII веков / Д.С. Лихачев // Рос. Акад. наук, Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Алетейя, 2001. – 759 с.
110. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста: Структура стиха / Ю.М. Лотман. – Л., 1972.
111. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман // Человек - текст – семиосфера – история. – М.: «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
112. Лотман Ю.М. Культура и информация / Ю.М. Лотман // Статьи по семиотике культуры и искусства. – СПб., 2002. – 768 с.
113. Лотман Ю.М. Роман в стихах Пушкина «Евгений Онегин». Спецкурс. Вводные лекции в изучение курса / Ю.М. Лотман // Пушкин. – СПб., 1997. - 848 с.
114. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб: «Искусство – СПБ», 2004. – 704 с.
115. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике и топологии культуры / Ю.М. Лотман // Избранные статьи в трех томах. Открытый Фонд Эстонии. ТОМ I. – Таллин: «Александра», 1992. – 242 с.
116. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Ю.М. Лотман. – СПб.: Академический проект, 2002. – 544 с.
117. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М., 1970.
118. Лотман Ю.М. Художественное пространство в прозе Гоголя / Ю.М. Лотман. // В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь. – М., 1988.

119. Лунькова Л.Н. Интертекстуальность художественного текста: оригинал и перевод / Л.Н. Лунькова // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – М., 2011. – 544 с.
120. Львовская З.Д. Современные проблемы перевода / З.Д. Львовская // Пер. с исп. – М.: ЛКИ, 2008. - 224 с.
121. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода / З.Д. Львовская. – М., 1985, – 214с.
122. Маджидов Х. Лексико-семантические особенности глагольных фразеологических единиц современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов // Автореферат дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Душанбе, 1968. – 27 с.
123. Мачидов Ҳ. Мулоҳизае чанд роҷеъ ба баъзе масъалаҳои грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов // Садои Шарқ. – Душанбе, 2010. – №2 – С. 133-143.
124. Маъсумӣ Н. Чаҳонбинӣ ва маҳорат /Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1966. – 280 с.
125. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2 /Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Адиб, 2005. – 456 с.
126. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. / А. Мамадназаров // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Душанбе, 2013. – 420 с.
127. Масленникова Е.М. Смысловые трансформации текста при переводе: на материале переводов поэтических текстов / Е.М. Масленникова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Тверь, 2000. – 186 с.
128. Мухторов З.М. Структура и семантика текста: сопоставительный анализ на материалах таджикского и русского языков / З.М. Мухторов: диссерт. на соиск. ученой степени докт. филол. наук: 10.02.20. – Душанбе, 2013. – 334 с.

129. Наврузшоев Б.Х. Глагольные фразеологические словосочетания в таджикской периодической печати и способы их перевода на английский язык / Б.Х. Наврузшоев // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Душанбе, 2011. – 191 с.
130. Неменова, Р.Л. Предлоги в таджикском языке / Р.Л. Неменова. – Сталинобод, 1956. – 168 с.
131. Ниёзмухаммадов Б., Ниёзӣ Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Қисми 2. /Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1952. – 159 с.
132. Ниёзмухаммадов, Б., Ниёзӣ Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми дувум. Синтаксис/ Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. 237 с.
133. Ниёзмухаммадов, Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик/ Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1960. – 118 с.
134. Ниёзмухаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – Қисми 1. – 450 с.
135. Новикова М.А. Проблемы индивидуального стиля в теории художественного перевода / М.А. Новикова // Автореферат дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Л., 1981. – 24 с.
136. Новикова М.Г. Синтаксические преобразования на уровне предложения при переводе с английского языка на русский язык на примере коротких рассказов С. Моэма // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 2009. – 168 с.
137. Норматов М. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба / М.Норматов, Ш.Рашидов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 152 с.
138. Норов Ш.А. Лексико-семантические особенности анималистических паремий в таджикском языке и их аналоги в английском языке / Ш.А. Норов // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук – Душанбе, 2018. – 202 с.

139. Олейник А.Ю. Переводческие трансформации в текстовом дискурсе: на материале англо-русского и русско-английского публицистического перевода / А.Ю. Олейник // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 2009. – 175 с.
140. Петрова Г.Г. Лексико-стилистические трансформации в англо-русском научно-техническом переводе / Г.Г. Петрова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Москва, 2004. – 227 с.
141. Петрова Е.С. Сопоставительная типология английского и русского языков. Грамматика / Е.С. Петрова. – СПб: Филологический факультет СПбГУ; – М.: Издательский центр «Академия», 2011. 368 с.
142. Пономаренко И.Н. Симметрия/асимметрия в лингвистике текста / И.Н. Пономаренко // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Краснодар, 2005. – 322 с.
143. Попова З. Д. Знаковая ситуация в лингвистике / З. Д. Попова // Вестник ВГУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2005. – Вып. 2. – № 2. – С. 208 – 216.
144. Попова З. Д. Общее языкознание / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 408 с.
145. Попович А.В. Проблемы художественного перевода [Текст] / А.В. Попович. – М.: Высшая школа, 1980. – 199 с.
146. Рабчинская И.А. Синтаксическая парадигма предложения: проблемы формирования компетенции переводчика //Беларусь – Бельгия: диалог культур. – Минск., 1998. – С. 133 – 138.
147. Разумовская В.А. Симметрия художественных текстов и переводов // Язык и культура. – 2010. – № 4 (12). – С. 30–43.
148. Рахимова Д. А. Структурно-грамматические особенности глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках / Д. А. Рахимова // Автореферат дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Душанбе, 2012. – 21 с.

149. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский // под ред. В. А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 536 с.
150. Рецкер Я. И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык / Я.И Рецкер // Вопросы и методики учебного перевода. – М., 1950. – С. 156 – 178.
151. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер // Очерки лингвистической теории перевода. – 4-е издание. – М.: Валент, 2010. – 244 с.
152. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Дополнения и комментарии Д. И. Ермоловича / Я.И. Рецкер. – М.: «Р. Валент», 2007. – 244 с.
153. Рецкер Я.И. Учебное пособие по переводу с английского на русский / Я.И. Рецкер // Вып. 1. – М., 1981. - 160 с.
154. Романова С.П. Пособие по переводу с английского на русский / С.П. Романова. – М., 2006. – 172 с.
155. Рустамов Ш. Исм / Рустамов Ш. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
156. Саксонова Ю.Ю. Прецедентный интекст: проблема межъязыковой эквивалентности в художественном переводе / Ю.Ю. Саксонова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. Екатеринбург, 2002. – 133 с.
157. Сдобников В. В. Перевод и коммуникативная ситуация: монография / В. В. Сдобников. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2015. – 464 с.
158. Сдобников В. В. Теория перевода [учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков] / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М.: АСТ: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. – 448 с.
159. Скрелина Л.М. О роли симметрии в построении текста / Л.М. Скрелина // Иностранный язык в школе. - 1981. - №1. - С. 22-24.
160. Соколовский Я.В. Соотношение оригинала и перевода художественного текста: изоморфно-когнитивный подход / Я.В.

- Соколовский // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Красноярск, 2009. – 233 с.
161. Соколюк Е.В. Грамматические трансформации при переводе Евангелия от Матфея / Е.В.Соколюк // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 2010. – 245 с.
162. Солодуб Ю.П. Теория и практика художественного перевода: Учеб. пособие для студ. лингв, фак. высш. учеб. заведений [Текст] / Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт, А.Ю. Кузнецов. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 304 с.
163. Сорокина Е.В. Особенности перевода реалий художественного текста: на материале переводов романа Ч. Диккенса «Домби и сын» / Е.В. Сорокина // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 2007. – 170 с.
164. Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр // Труды по языкознанию; перевод с французского под ред. А. А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – 288 с.
165. Соссюр Фердинанд де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
166. Телия В.Н. Основные постулаты лингвокультурологии / В.Н. Телия // Филология и культура. М-лы второй межд. конф. – Тамбов: ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. – С.45-47.
167. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2008. – 264 с.
168. Тимко Н.В. Основные проблемы лингвокультурной трансляции в процессе перевода: на материале переводов английских, немецких и русских художественных текстов / Н.В. Тимко // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 2001. – 203 с.
169. Турсунов Ф. М. Лексико-семантический анализ и особенности перевода пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева на материалах таджикского и русского языков/Ф. М. Турсунов. – Душанбе, 2006. – 135 с.

170. Турсунов Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): / Ф.М. Турсунов // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Душанбе, 2016. – 358 с.
171. Усмонов К. Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ / К. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 128.
172. Федоров А.В. О художественном переводе / А.В. Федоров // Работы 1920 – 1940-х годов. – СПб., 2006. – 256 с.
173. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А.В. Федоров. – СПб., 2002. – 416 с.
174. Федоров А.В. Очерки общей и сопоставительной стилистики / А.В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1971. – 364 с.
175. Хайруллин В.И. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты перевода / В.И. Хайруллин // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – М., 1995. – 355 с.
176. Хованская З.И. Структурно-функциональный анализ художественной речи / З.И. Хованская // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – М., 1975. – 409 с.
177. Чернякова Ю.С. Способы достижения функциональной эквивалентности в переводе художественного текста: на материале английского и русского языков / Ю.С. Чернякова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – М., 2008. – 185 с.
178. Шакурӣ М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2005. – 342 с.
179. Шарипова З.А. Художественно стилистические особенности немецкого перевода повести Садриддина Айни «Смерть ростовщика» / З.А. Шарипова // Диссертация на соиск. ученой степени канд. филол. наук. – Душанбе, 2018. – 172 с.

180. Шахобова М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков / М.Б. Шахобова. – Душанбе 1985.
181. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер – М.: Наука, 1988. – 214 с.
182. Швейцер А.Д. Контрастивная лингвистика / А.Д. Швейцер // Газетно-публицистический стиль в английском и русском языках / А.Д. Швейцер. – М.: РАН ИЯ, 1993. – 252 с.
183. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика / А.Д. Швейцер. – М.; Воениздат, 1973. – 278 с.
184. Шевнин А. Б. Теория и практика перевода: пособие для студентов филол. фак. ун-тов и фак. иностр. яз. пед. ин-тов / А. Б. Шевнин, В. С. Серов. – Элиста: КГУ, 1979. – 125 с.
185. Шевнин А.Б. Эрратология и межъязыковая коммуникация / А.Б. Шевнин // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2004. – № 2. – С. 36-44.
186. Шевнин А.Б. Эрратология: теория ошибок и переводческих несоответствий / А.Б. Шевнин // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». – 2005. – № 11. – С. 111 – 113.
187. Шендельс Е.М. Многозначность и синонимия в грамматике / Е.М. Шендельс. – М.: Наука, 1970. – 208 с.
188. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
189. Ярцева В. Н. Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка / В.Н. Ярцева // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Международные отношения, 1968. – С.34 - 37.
190. Ярцева В. Н. Соотношение общего и частного языкознания и проблема двуязычия / В. Н. Ярцева. – М., 1989. – Т. 48. – №5. – С. 390.

II. Осори таҳқиқӣ ба забонҳои аврупоӣ

191. Baker M. In other words / M. Baker. – London: Routledge. 1992. – 317 p.
192. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation / J.C. Catford. – London, 1965. – 112 p.
193. Dictionary of American Idioms / Richard A. Spears. – USA: National Textbook Company, 1975. – 463 p.
194. Eco U. Semiotics and the Philosophy of Language / U. Eco. – Bloomington: Indiana University Press, 1984. – X, 242 c.
195. Friedberg N. English Rhythms in Russian Verse: On the Experiment of Joseph Brodsky / N. Friedberg. – Berlin: Boston, 2011. – 211 p.
196. Gak V.G. Pour un calcul logique des equivalents de traduction / V.G. Gak // META. – 1992. – Vol. 37. – №1. – P.139-148.
197. Guiraud R. Essais de stylistique / R. Guiraud. – Paris: Klincksieck, 1969. – 254 p.
198. Hall E. Beyond Culture / E. Hall. – New York: Doubleday, 1976.
199. Hall E. The Silent Language / E. Hall. – New York: Doubleday, 1959.
200. Hymes D.H. Linguistic aspects of cross-cultural personality study. D.H. Hymes // In "Studying Personality Cross-culturally". Bert Kaplan, ed. Evanston, 1961, p.313 – 359.
201. Ilyish B.A. The structure of Modern English / B.A. Ilyish. – Leningrad, 1971. – 370 p.
202. Jacobson R. Linguistic Aspects of Translation / R. Jacobson // On Translation. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1959. – 239 p.
203. Kade O. Translation Problems in the Light of Communication Theory, in: Problems of Translation Theory in Foreign Linguistics / O. Kade // International Relations – Moscow: Publishing house of Moscow University, 1978. – 232 p.
204. Landers C. Literary translation: A practical guide / C. Landers. – Multilingual Matters, 2001 – P. 224.

205. Larson Mildred L. Translation: theory and practice, tension and interdependence. American Translators Association scholarly monographs / Mildred L. Larson. – USA: State University of New York, 1991. – 270 p.
206. Lowell R. Introduction / R. Lowell // Translation – Theory and Practice. – 1961. – P. 353 – 354.
207. Molina L., Hurtado A. Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach / L. Molina, A. Hurtado. *Meta*, XLVII, 4, – 2002. – P. 498 – 512.
208. Newmark P. A Textbook of translation / P. Newmark. – London: Prentice Hall International (UK) Ltd., 1988. – 292 p.
209. Newmark P. Approaches to Translation / P. Newmark – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 200 p.
210. Nida E.A. Towards a science of translating / E.A. Nida. – Leiden: E. J. Brill, 1964. – 259 p.
211. Nida E.A. The Theory and Practice of Translation / E.A. Nida & C. R. Taber. – Leiden: Koninklijke Brill. NV, 1969/1982. – P. 199.
212. Nida E. The theory and Practice of Translation / E. Nida, Ch. R. Taber. – Leiden, 1969. – 220 p.
213. Orwell G. The Lion and the Unicorn [Text] / G. Orwell // Literature in the Modern World. Critical Essays and Documents. Edited by Dennis Walder at the Open University. – Oxford University Press. – 1990. – P. 180 – 183.
214. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. M. Baker (Ed.). – London; New York, Routledge, 1998. – 654 p.

Фарҳанг ва манобъ

215. Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм) / С. Айнӣ // Иборат аз як китоб. Душанбе, 2009. – 680 с.
216. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. - Душанбе, 2007. – 1079 с.
217. Пахотин А. Большой англо-русский, русско-английский словарь мнимых друзей переводчика. Справочное пособие / А. Пахотин. – М.: Издатель Карева, 2006. – 304 с.
218. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М., 1978.
219. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. – 950 с.
220. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.– Душанбе, 2008. – 1090 с.
221. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). – М.: СЭ, 1969. – 1900 с.
222. Хусейнов Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
223. Чамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ / П. Чамшедов. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978 с.
224. Чамшедов П., Шарипов Т. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / П. Чамшедов, П. Шарипов. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202 с.
225. Шаҳобова М. Б. Луғати мухтасари англисӣ-тоҷикӣ-форсӣ / М. Б. Шаҳобова. – Душанбе: Маориф, 1988. – 248 с.
226. Шаҳобова М. Б. Луғати хурди англисӣ-тоҷикӣ / М. Б. Шаҳобова. – Душанбе: Дониш, 1972. – 2014 с.
227. The Death of Money Lender from Sadriddin Aini. Page from my own story // Memorise. Foreign Languages Publishing House. – Moscow, 1958, p-s: 136 – 178.
228. Aini S. Pages from My Own Story: Memoirs / S. Aini // Translated by George H. Hanna. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1958. – 125 p.

229. Hemingway E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – New York: Scribner, 2003. – 127 p.
230. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini by Sadriddin Aini. Translated from Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, California: Mazda Publishers. – 1998. +ix-275 pp.

Манобеи электронӣ ва интернет

231. Лингвистический энциклопедический словарь. <http://tapemark.narod.ru> (Санаи истифода: 15.02.2021).
232. Паршин А. Теория и практика перевода. - <http://poliglotus.narod.ru/book.03.html> (Санаи истифода: 15.02.2022)
233. Фреге Г. Смысл и значение / (Пер. с нем.). Смысл и значение. [https://booksafe.net/read/frege_gotlob-smysl i znachenie243139.html#p1](https://booksafe.net/read/frege_gotlob-smysl_i_znachenie243139.html#p1) (Санаи истифода: 15.02.2022).
234. Academic translation. <https://translate.academic.ru/> (Санаи истифода: 20.04.2022).
235. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/> (Санаи истифода: 05.04.2022).
236. Free Dictionary of Idioms. <https://idioms.thefreedictionary.com/> (Санаи истифода: 06.03.2022).
237. Lexico Dictionaty. <https://www.lexico.com/> (Санаи истифода: 06.04.2022).
238. Macmillan Dictionary. <https://www.macmillandictionary.com/> (Санаи истифода: 06.02.2022).
239. Multitran. Электронный англо-русский / русско-английский словарь. - URL:www.multitran.ru (Санаи истифода: 19.03.2022).
240. Oxford Dictionary of English. <http://oxforddictionaries.com> (Санаи истифода: 06.04.2022).
241. Parenthetical words. (Сомонаи электронӣ) <http://wordsteps.com/vocabulary/words/2200/Parenthetical%20words>. (Санаи истифода: 28.03.2022).